

Ökológia alapjai I.

- <http://zeus.nyf.hu/~szept/kurzusok.htm>
- Tankönyv:
 - Gallé László (2013) Ökológia. JATEPress
www.doksi.hu
 - Pásztor Erzsébet és Oborny Beáta (szerk). 2007.
Ökológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Ajánlott irodalom:
 - Szentesi, Á., Török, J., Izsák, J. (2023) Állatökológia I.II. ELTE
[https://allatokologia.elte.hu/ELTE%20%C3%81llat%C3%B6kol%C3%B3gia%20k%C3%B6nyv_e-book%20\(2024\).pdf](https://allatokologia.elte.hu/ELTE%20%C3%81llat%C3%B6kol%C3%B3gia%20k%C3%B6nyv_e-book%20(2024).pdf)

Vizsga témakörök

1. Ökológia története, kérdései, alapelvei és főbb területei
2. A fajok előfordulását befolyásoló tényezők
3. Populáció fogalma, Populációökológiai vizsgálati módszerek Populációdinamikai paraméterek
4. Populációnövekedési modellek
5. Evolúció és ökológia
6. Fajok közötti kapcsolatok, Niche elmélet, kompetíciós modellek
7. Ragadozó-préda modell, táplálék hálózatok
8. Életközösségek és jellemzésük, A biológiai sokféleség
9. Ökológiai rendszerek anyag- és energia forgalma
10. Természetes és Mesterséges ökológiai rendszerek
11. Biodiverzitás csökkenés és a Globális klímaváltozás okai és következményei

Ökológia története, kérdései, alapelvei és főbb területei

Ökológiai története

Arisztotelész (ie. III. sz): mezei egér csapások (gradációk) az egerek magas szaporasága miatt vannak, amit a ragadozók nem tudnak csökkenteni. Csak a heves esőzések csökkenthetik a létszámukat.

Graunt (1662) Az emberi népesség szaporodási és halálozási rátái, ivar aránya és korstruktúrája kvantitatív mérésének fontossága a lakosság számának követésére. London lakossága 64 évente duplázódna bevándorlás nélkül.

- Leeuwenhoek (1687) gabonabogarak, döglegyek és emberi tetvek szaporodási rátáját vizsgálta. 1 pár döglégy 746,496 utódot képes produkálni három hónap alatt. Az első próbálkozás az állati populációk növekedési rátájának kalkulációjára

Ökológiai története

- Buffon (1756) Hasonló populációs folyamatok az embernél, állatoknál, növényeknél.

A fajok jelentős mértékű szaporodását, számos faktor korlátozhatja pl. A mezei egerek gradációját betegségek és táplálékhiány is kontrollálhatja – nem csak az esők (Arisztotelész), hanem biológiai faktorok

A populációk nagyságának szabályozásának problémáját vetette fel

- Malthus (1798) „Az élőlények száma négyzetesen nő míg a táplálék mennyisége csak lineárisan növekedhet. A táplálék által kontrolált az egyedszám.”

Ökológiai története

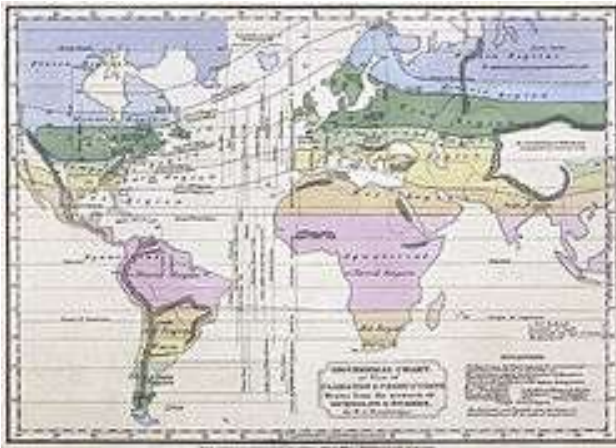
- Möbius (1877) közösségek a tengerpartokon, biocönózis fogalma

- Cowles (1899) Növényi szukcesszió

- Humboldt (XIX sz. közepe) Éghajlat és növényzeti zónák kapcsolatának leírása

Ökológiai története

- Darwin (1859) Természetes szelekció

A XX. sz. elejére a populációk és közösségek szintjén jelentkező alapvető törvényszerűségek felismerése révén az ökológia elindult a tudománnyá fejlődés útján. Gyökerei a Természetismeret (Natural History), emberi demográfia, biometria, és a mezőgazdaság és orvostudomány alkalmazott problémáin alapulnak.

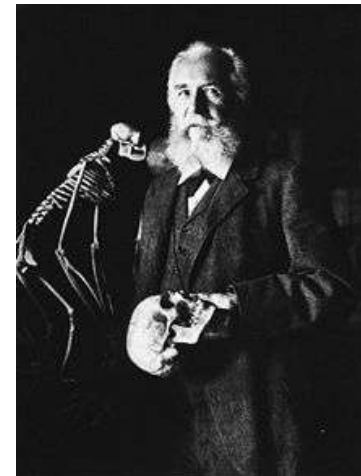
Megfogalmazása:

A szót először Henry Thoreau használta 1858-ban, definíció nélkül

Haeckel (1869): Az ökológiai az élőlények kapcsolatát vizsgálja azok élő és élettelen környezetével. -> **Túl általános megfogalmazás !**

Genetika Fiziológia Etológia
Ökológia
Evolúciótan

Elton (1927): Tudományos természetismeret

Odum (1963): A természet struktúrájának és funkciójának ismerete

Andrewartha (1961): Az élőlények egyedszámának és eloszlásának tudományos vizsgálata - statikus, kihagyja a kapcsolat feltételezését

Krebs (1985): Az ökológia azon interakciók (kölcsönhatások) vizsgálatának tudománya, amely interakciók meghatározzák az élőszervezetek eloszlását és egyedszámát. Hol, mikor, mennyi és miért.

▪

Juhász-Nagy Pál (1970):

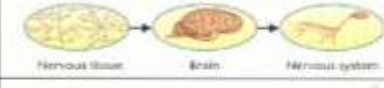

- Bizonyos szupraindividuális (SIO, **Szupra**Individuális **O**rganizáció) jelenségek érdeklik
- Vizsgálati alapegysége a populáció

Biológiai organizáció szintjei

13 **FIGURE 1-21 LEVELS OF ORGANIZATION**

Biosphere	The part of Earth that contains all ecosystems	
Ecosystem	Community and its nonliving surroundings	
Community	Populations that live together in a defined area	
Population	Group of organisms of one type that live in the same area	
Organism	Individual living thing	
Groups of Cells	Tissues, organs, and organ systems	
Cells	Smallest functional unit of life	
Molecules	Groups of atoms; smallest unit of most chemical compounds	

▪

Juhász-Nagy Pál (1970):

- Bizonyos szupraindividuális jelenségek érdeklik
- Vizsgálati alapegysége a populáció

Centrális (null) hipotézis:

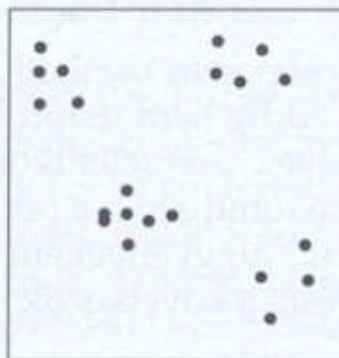
Bárhon, bármikor, bármilyen populáció a természetben bármilyen mennyiségben megtalálható.

Centrális tény: a CH hamis

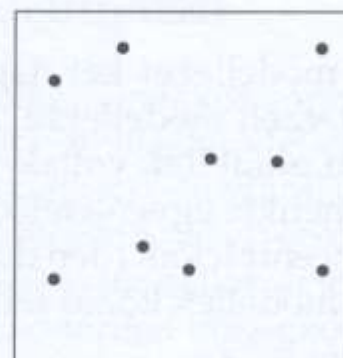
Centrális probléma: Milyen mértékben és miért hamis

2. ábra A populációmintázatok
típusai.

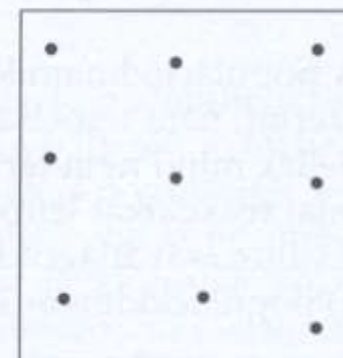
aggregált

random

szegregált

Juhász-Nagy Pál (1970):

- Bizonyos szupraindividuális jelenségek érdeklik
- Vizsgálati alapegysége a populáció

Centrális hipotézis:

Bárhol, bármikor, bármilyen populáció a természetben bármilyen mennyiségben megtalálható.

Centrális tény: a CH hamis

Centrális probléma: Milyen mértékben és miért hamis

Milyen mértékben, **deviációs alapkérdés – szünfenobiológia**

Miért, **kényszerfeltételi alapkérdés – ökológia**

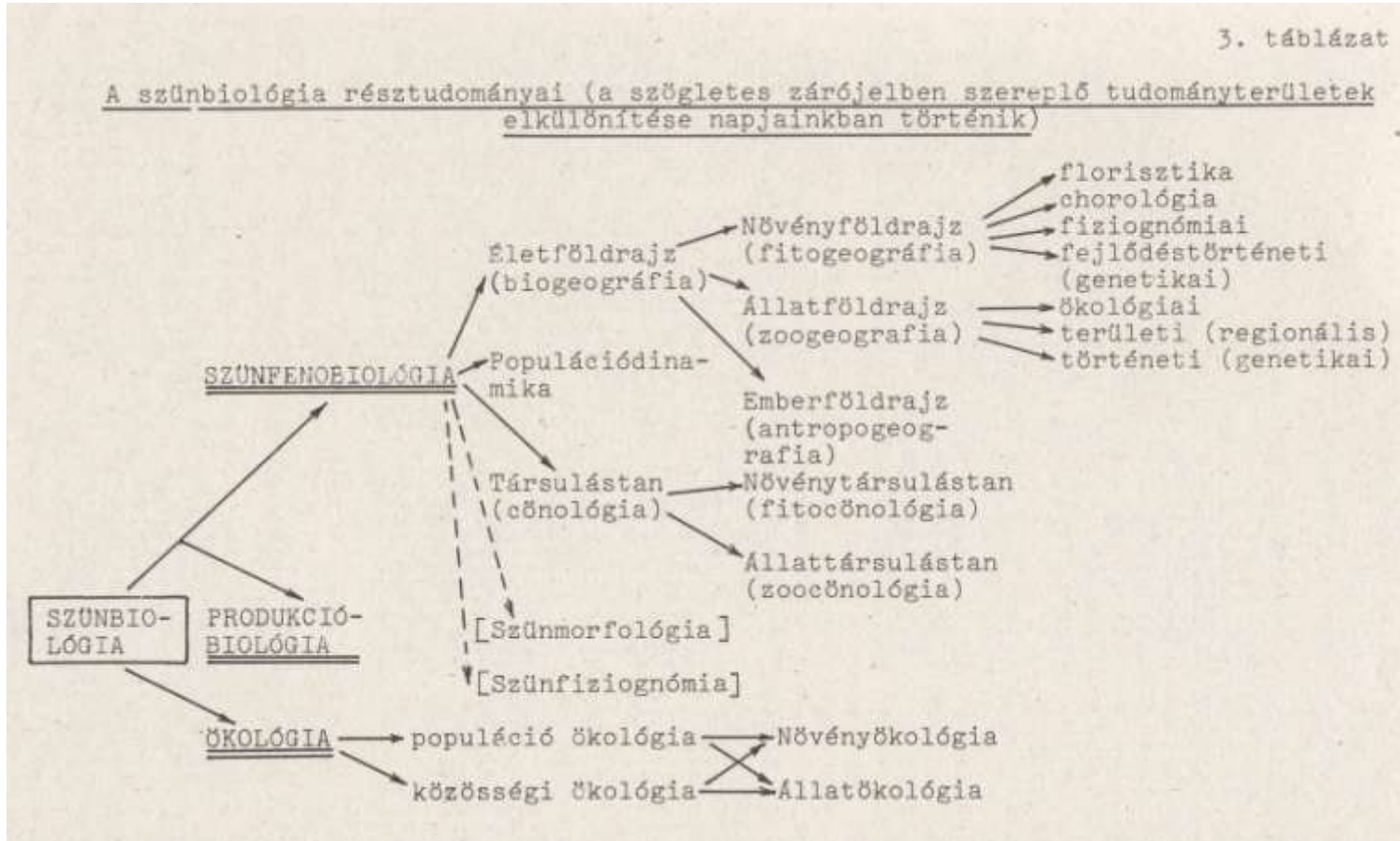
Szünbiológia (Ecology): szünfenobiológia és ökológia együtt

A szünbiológia - Ecology tárgyalja mindkét kérdést

szünfenobiológia - milyen mértékben

- biogeográfia
- populációdinamika
- társulástan
- produkcióbiológia

ökológia – miért

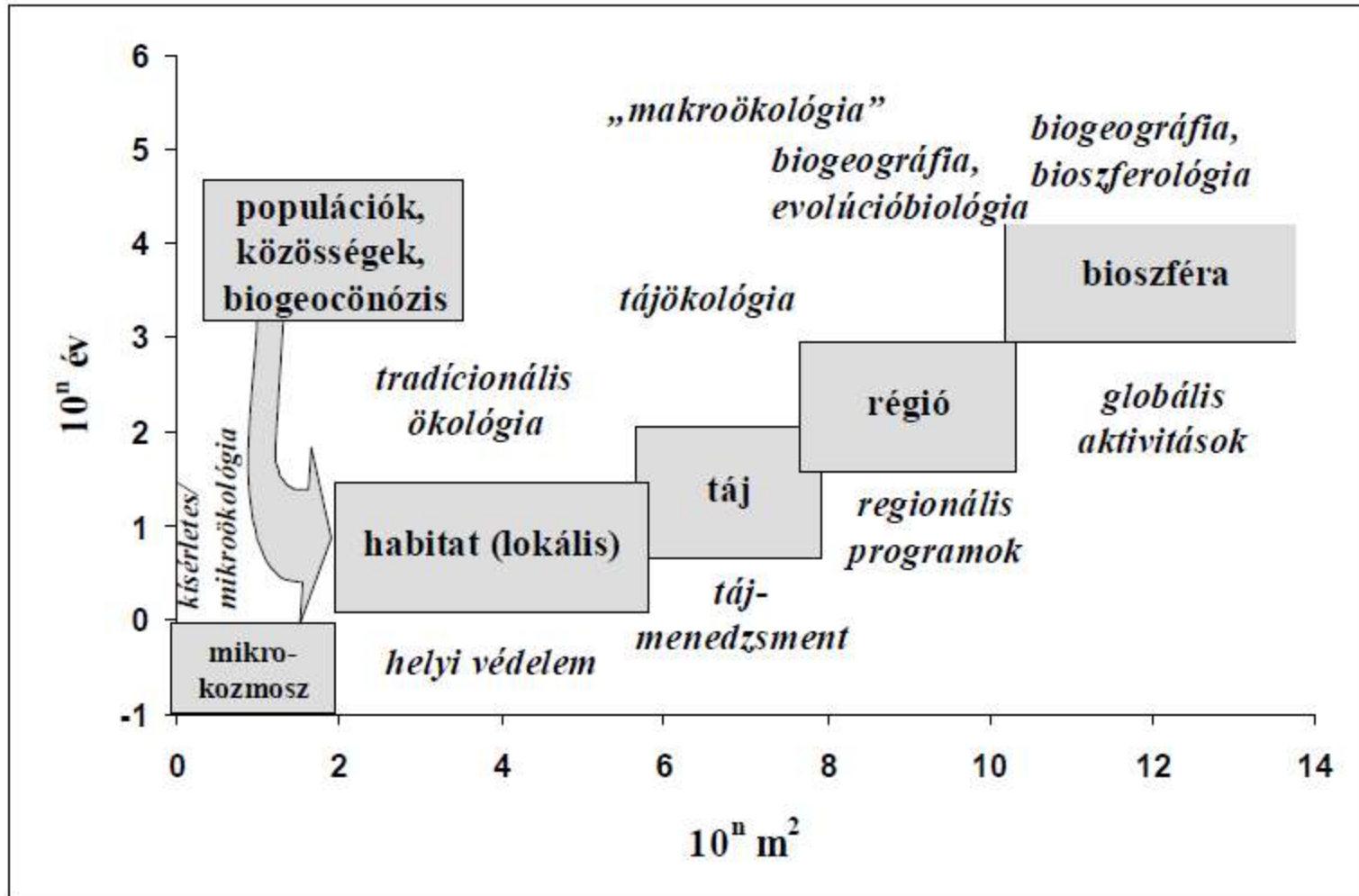
Az ökológia fogalma az MTA Ökológiai Bizottsága megfogalmazása alapján

A biológiához, azon belül pedig az egyedfeletti (szupraindividuális) szerveződési szintekkel foglalkozó szünbiológiához tartozó tudományág.

Tárgya: a populációkra és populáció kollektívumokra hatást gyakoroló "ökológiai-környezeti" és az ezeket a hatásokat fogadó és ezekre reagáló "ökológiai-tűrőképességi" tényezők közvetlen összekapcsoltságának (komplementaritásának) vizsgálata.

Feladata: azoknak a limitálással irányított (szabályozott és vezérelt) jelenségeknek és folyamatoknak (pl. együttélés, sokféleség, mintázat, anyagforgalom, energiaáramlás, produktivitás, szukcesszió stb.) a kutatása, amelyek a populációk és közösségeik tér-időbeni mennyiségi eloszlását és viselkedését (egy adott minőségi állapothoz kapcsolható változásokat) ténylegesen okozzák.

Tér és idő léptékek az ökológiában

Ökológiai alapelvek - a véletlentől való eltérés okainak feltárásához

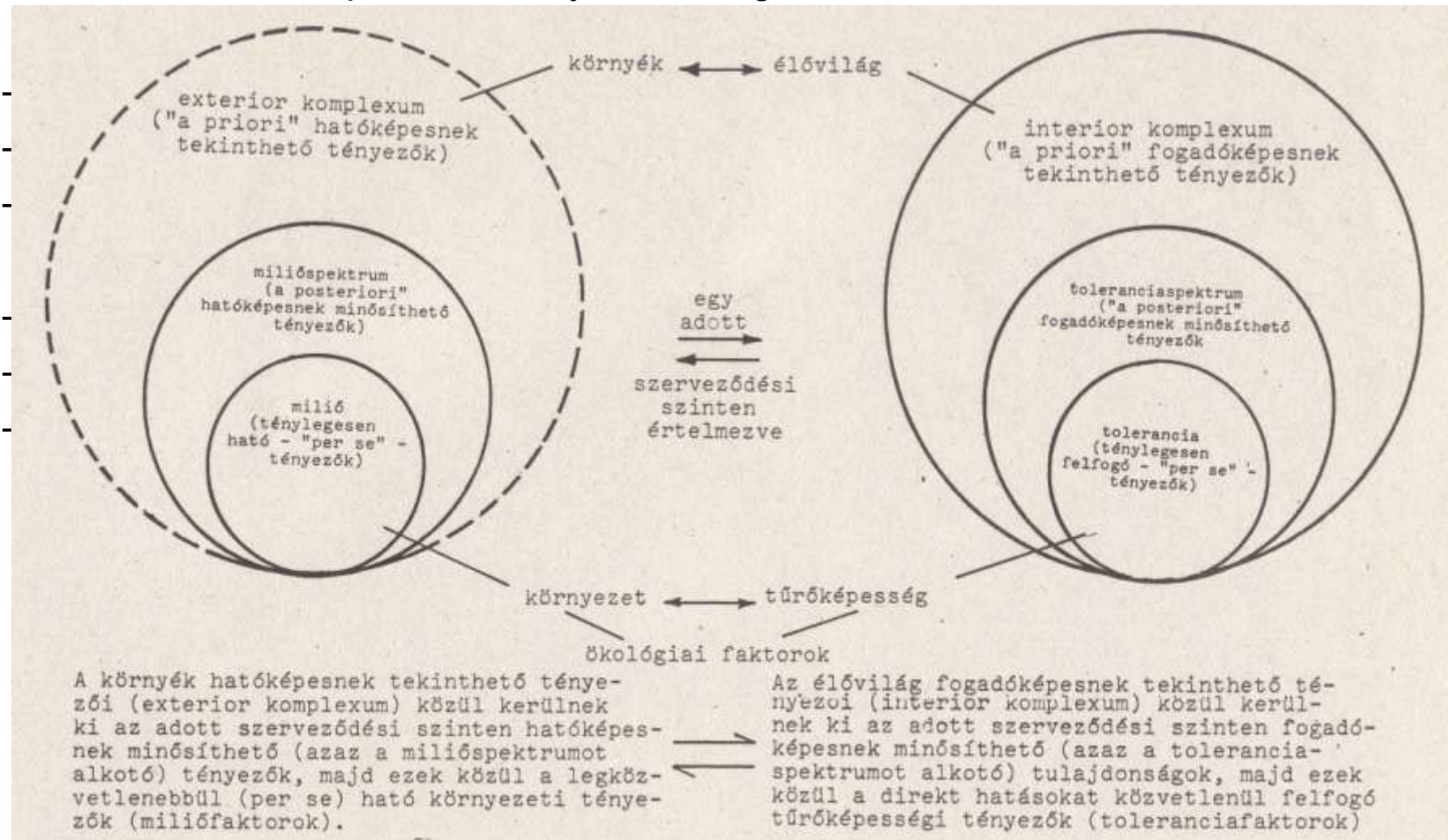
1. Általános indikáció elve

- indikátor (élőlények)
- indikandum, amit az indikátorok jeleznek

2. Komplementáció elv

- külső és belső környezet együttes kapcsolata
- ható és hatást érzékelő
- exterior-interior komplexum, környék-élővilág

10. ábra: A környezet-tolerancia fogalom pár értelmezése (Jakucs-Dévai-Précsényi 1985. nyomán)

▪
Külvilág - környezet és nem környezet

Ökológiai környezet : a külvilág valamely szupraindividuális biológiai objektumra ténylegesen és közvetlenül ható elemeinek halmaza

Környék - topológiai környezet

Élőhely (habitat, biotóp): az a terület, ahol megfigyeléseink szerint a vizsgált szupraindividuális biológiai objektum előfordul

3. Multiplurális környezeti elv

Ökológiai környezetek sokasága egy adott topológiai és idő térben

4. Limitációs elv

- környezeti tényezők együttesen hatnak, szinergikus, bármelyik, amely eléri a tűrőképesség határát limitálónak válik. Liebig-féle limitációs elv.

Ökológiai vizsgálatok főbb típusai

- **Leíró**

Természetismeret, populációk, közösségek és azok kapcsolatának leírása

- **Funkcionális**

A kapcsolatok feltárására törekszik, igyekszik azonosítani és elemezni a térben és időben azonos jellegű folyamatokat, jellemzőket. A legközelebbi (proximális) okok felderítése. Hogyan működik a rendszer ?

- **Evolúciós**

Az alapvető-történeti okok feltárása. A természetes szelekció miért részesíti előnyben az adott ökológiai megoldást ?

Hiányosságai: Leíró-el lehet benne veszni; Funkcionális- jelentősen eltávolodhat a valóságtól; Evolúciós-nehezen tesztelhető hipotézisek

Ökológiai vizsgálatok főbb típusai

Növény és Állatökológia

Az állatok mobilisek, lényegesen több interakcióval

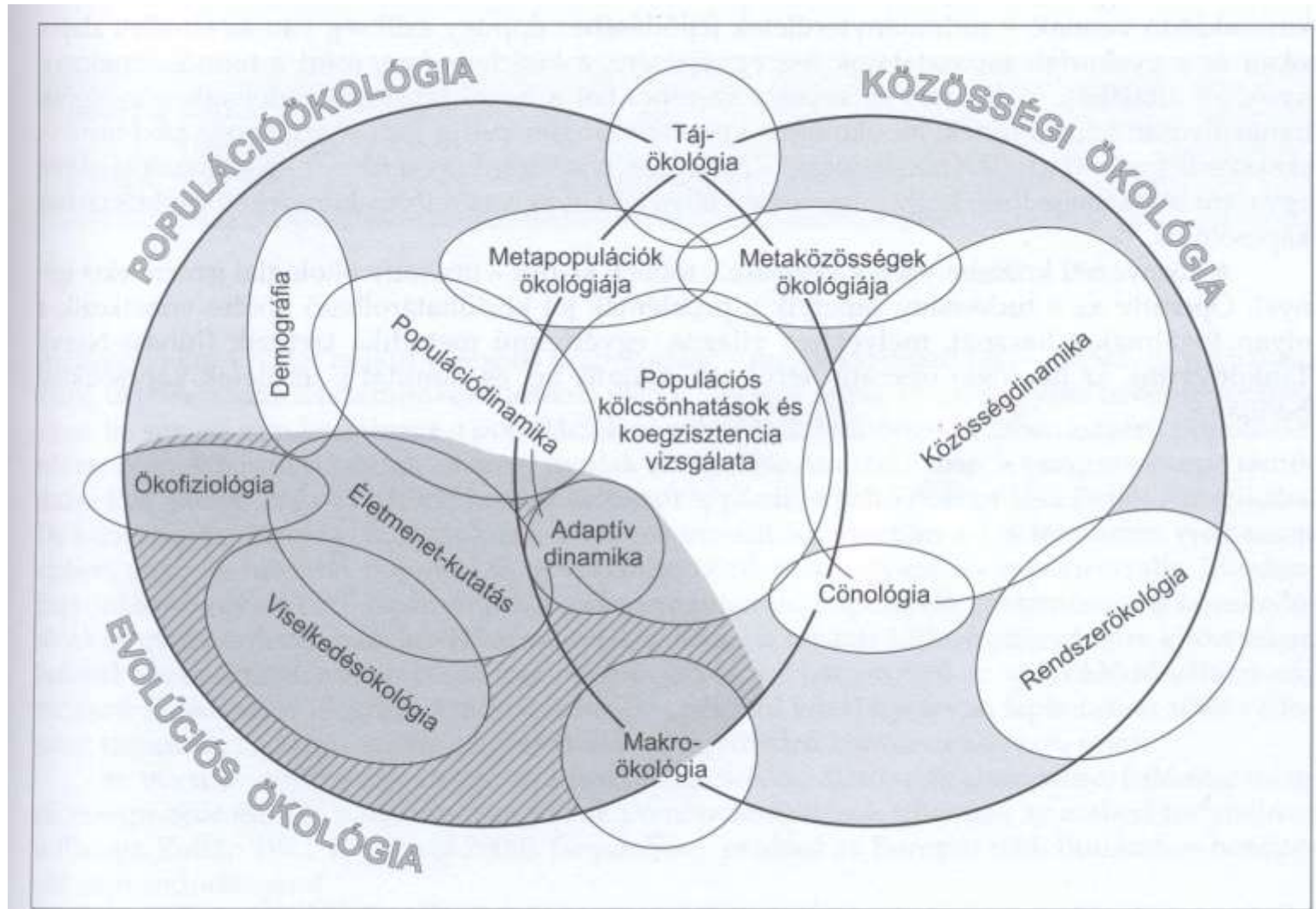
Hidro és teresztris ökológia

Viselkedésökológia

Vizsgálati módszerek

- Terepi megfigyelés
- Kísérletezés
- Modellezés

Főbb ökológiai kutatási területek

Az ökológiai kutatások főbb területei. Az ábra nem törekszik teljességre.

A fajok előfordulását befolyásoló tényezők

Mitől függhet egy faj előfordulása egy adott helyen?

4. ábra A diszjunkt areájú feketefenyő (*Pinus nigra*) elterjedési térképe (MEUSEL, JÄGER és WEINERT 1965 nyomán).

Mitől függhet egy faj előfordulása egy adott helyen?

Nem elérhető terület igen ← **Diszperzió** → nem

Diszperzió

- Gyilkos méhek szétterjedése Dél-Amerikában

Diszperzió: szétterjedés, irányítatlan mozgás

- Születési (natális)
 - Születés és első szaporodás között
- Szaporodási
 - Két egymást követő szaporodás között

Migráció: ismétlődő hosszabb távú mozgás genetikai/környezeti hatásokra pl. madarak vonulása

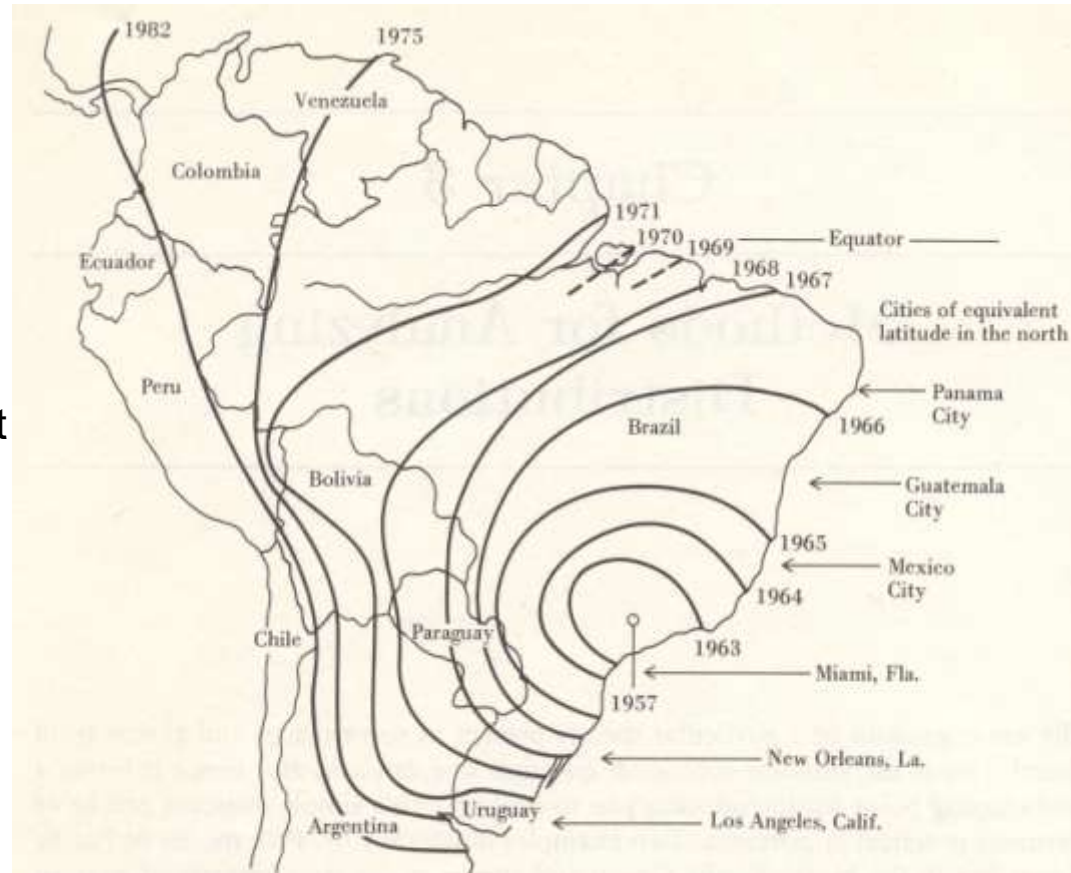

Figure 3.1 Spread of the African honey bee in South America since 1956. Southward and westward expansion has been slight since 1971. Further northward spread is occurring. (After Michener 1975 and personal communication.)

Diszperzió

A biogeográfia területe

Seregély észak-amerikai betelepítése

1850-1889 között több helyszínen, de sikertelen

1918-ban New Yorkban 80 hím+80 tojó, de csak 10 év múlva terjedt el

A fiatal egyedek a legfontosabb szereplők.

Típusai:

- Diffúz
- Ugrásszerű
- A diffúzió evolúciós skálán történik

Akadályok (barrier) szerepe

(Tengerek, sivatagok, magashegységek,...stb)

Megtelepedés és kihalás, a diszperzió sajátja

Evolúciós időben, Dél-Amerikai erszényesek (oposszum)

Miért jó a diszperzió ?

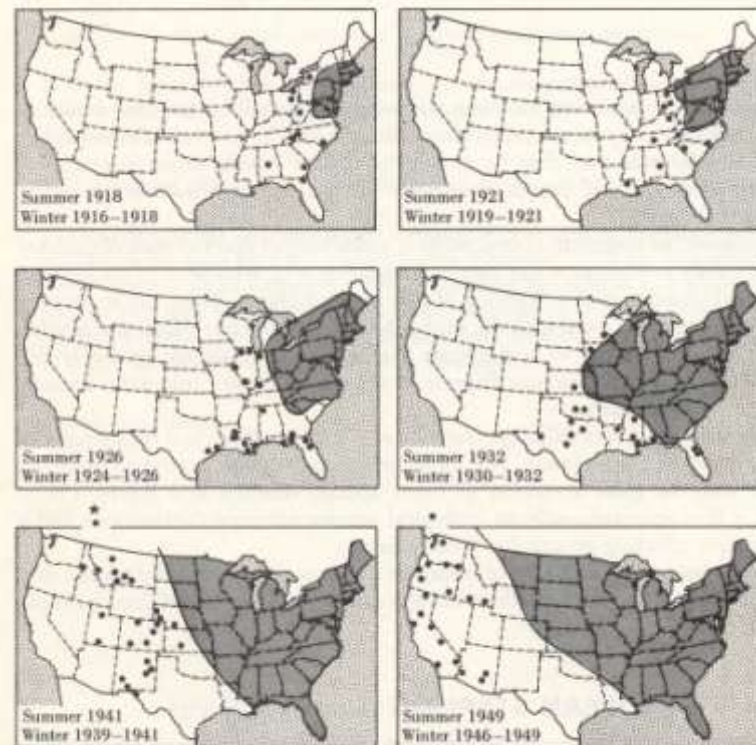
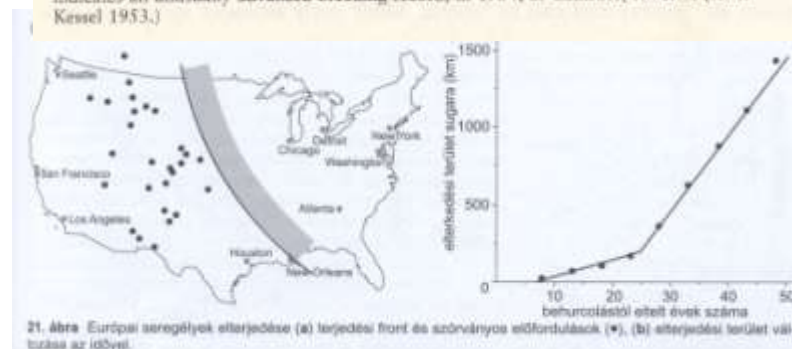
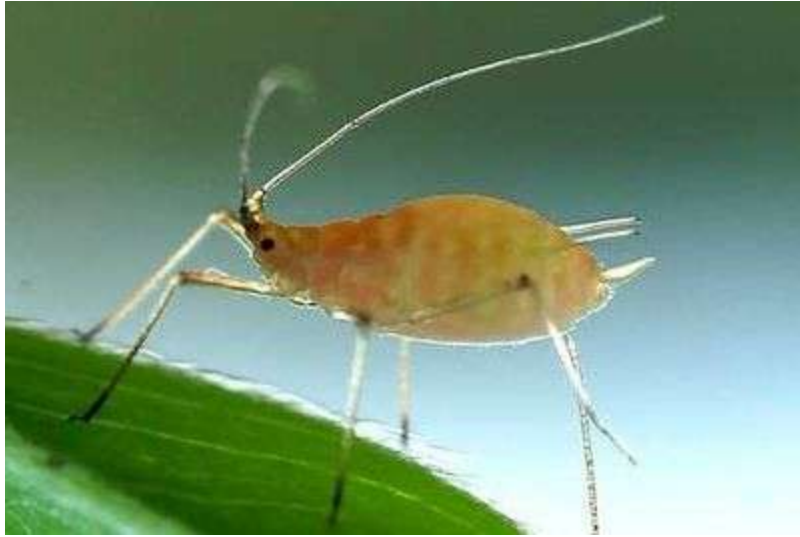

Figure 4.1 Westward expansion of the range of the starling. The shaded area shows the approximate breeding range for a given summer; the dots indicate winter occurrences outside the breeding range for the same year and two or three previous years. The star indicates an unusually advanced breeding record, in 1934, at Camrose, Alberta. (After Kessel 1953.)

21. ábra: Európai seregélyek elterjedése (a) terjedési front és szóróhelyek időfordulatai (*), (b) elterjedési terület változása az idővel.

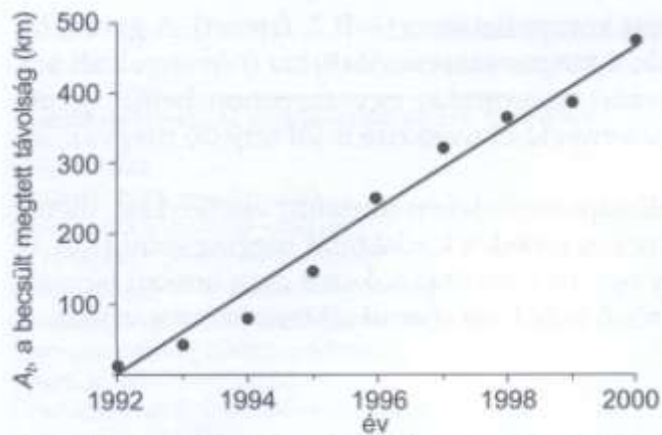
Főként az ideiglenes élőhelyeket használó csoportoknál jelentős mértékű pl. gyomok.

Levéltetű szárnyas, szárnyatlan
típusok, kedvezőtlen-kedvező
körülményekhez való
alkalmazkodás (szárnyas
forma nagyobb diszperziós
képesség)

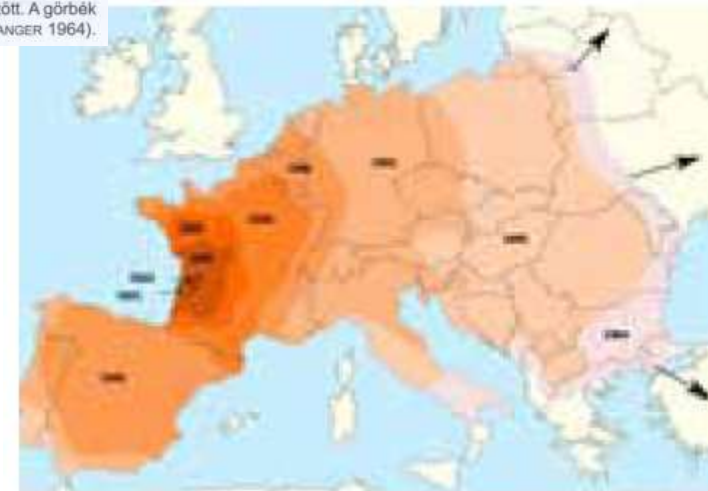

Terjedés sebessége

3. táblázat Megfigyelt terjedési sebességek különböző fajok esetén (GROSHOLZ 1996 nyomán).

Latin név	Magyar név	Megfigyelt terjedési sebesség (km/év)
<i>Impatiens glandulifera</i>	bíbor nebáncsvirág	9,4–32,9
<i>Lymantria dispar</i>	erdei gyapjaslepke	9,6
<i>Ondatra zibethica</i>	pézsmapocok	0,9–25,4
<i>Oulema melanopus</i>	vetésfehérítő bogár	26,5–89,5
<i>Pieris rapae</i>	répapillangó	14,7–170
	róka veszettség vírus	30–60
<i>Sciurus caroliensis</i>	szürke mókusz	7,66
<i>Streptopelia decaocto</i>	balkáni gerle	43,7
<i>Sturnus vulgaris</i>	seregély	200
<i>Yersinia pestis</i>	pestis	400

6/18. kép. A burgonyabogár (*Leptinotarsa decemlineata*).

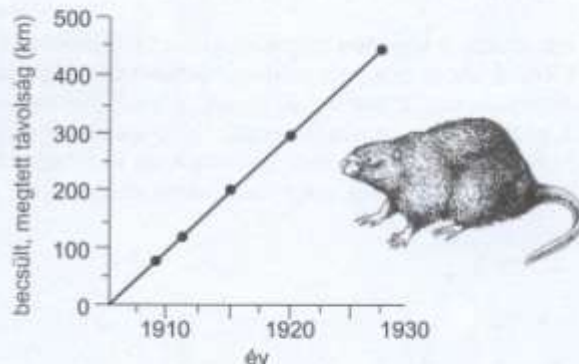
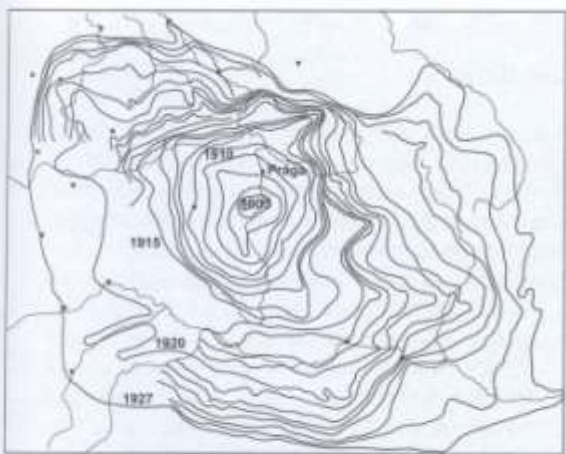
Diszperzió

Invázió

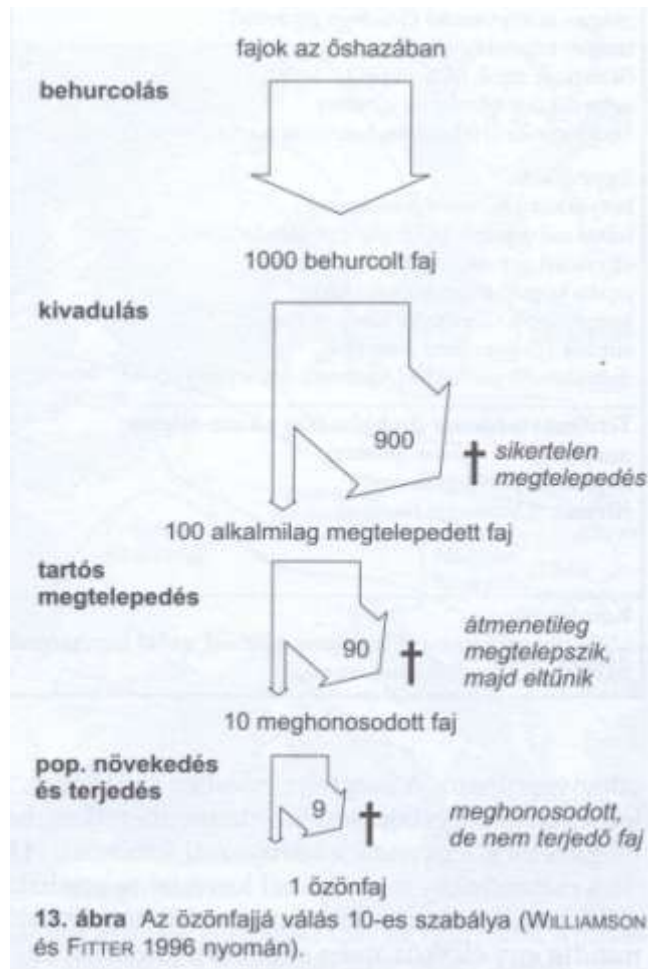
Az ember tudatos vagy az emberi tevékenység közvetett hatására- a faj természetes terjedési akadályait megkerülve jut be új területekre, ahol nagy számban szaporodik – Özőnfajok

A meghonosodott fajok kb. 10%-a válik özönfajjá

Az özönfajok (invazív fajok) jelentős természetvédelmi és Gazdasági problémát jelentenek (pl. nílusi sügér, parlagfű, burgonyabogár,...stb)

16. ábra A Prága közelében elengedett 5 darab észak-amerikai eredetű fakó pénzmapocok (*Ondatra zibethica*) egyed által alapított populáció terjedése Közép-Európában 1905 és 1927 között. A kör sugara 11,8 km-rel nőtt évente (CASE 1979 nyomán)

2. táblázat Példák özönnövényekre és behurcolt kártevőkre Magyarországon
(BALOGH és mtsai 2004, TÖRÖK és mtsai 2003, BOTTA-DUKÁT és mtsai 2004 nyomán).

Természetvédelmi problémákat okozó növények: Fásszárúak akác (<i>Robinia pseudoacacia</i>) bálványfa (<i>Ailanthus altissima</i>) gyalogakác (<i>Amorpha fruticosa</i>) kései meggy (<i>Prunus serotina</i>) keskenylevelű ezüstfa (<i>Elaeagnus angustifolia</i>) nyugati ostorfa (<i>Celtis occidentalis</i>) parti szőlő (<i>Vitis riparia</i>) vadszőlő fajok (<i>Parthenocissus</i> spp.) vörös kőris (<i>Fraxinus pennsylvanica</i>) zöld juhar (<i>Acer negundo</i>) Évelő lágyszárúak alkörmös (<i>Phytolacca americana</i>) hibrid japánkeserűfű (<i>Fallopia x bohemica</i>) kanadai aranyvessző (<i>Solidago canadensis</i>) kaukázusi medvetalp (<i>Heracleum mantegazzianum</i>) magas aranyvessző (<i>Solidago gigantea</i>) magas kúpvirág (<i>Rudbeckia laciniata</i>) őszirózsa fajok (<i>Aster</i> spp.) selyemkóró (<i>Asclepias syriaca</i>) vadcsicsóka (<i>Helianthus tuberosus</i> agg.) Egyévesek: betyárkóró (<i>Conyza canadensis</i>) bíbor nebáncsvirág (<i>Impatiens glandulifera</i>) egynyári seprence (<i>Erigeron annuus</i>) japán komló (<i>Humulus scandens</i>) keresztlapu (<i>Erechtites hieracifolia</i>) süntők (<i>Echinocystis lobata</i>) ürömlevelű parlagfű (<i>Ambrosia artemisiifolia</i>)	Mezőgazdasági gyomok : Évelő lágyszárú: selyemkóró (<i>Asclepias syriaca</i>) Egyévesek: átoktüske (<i>Cenchrus incertus</i>) betyárkóró (<i>Conyza canadensis</i>) fenyércirok (<i>Sorghum halepense</i>) gyomkőles (<i>Panicum miliaceum</i> subsp. <i>ruderales</i>) hajszálagú kőles (<i>Panicum capillare</i>) íva (<i>Iva xanthiifolia</i>) karcsú disznóparéj (<i>Amaranthus chlorostachys</i>) kicsiny gombvirág (<i>Galinsoga parviflora</i>) olasz szerbtövis (<i>Xanthium italicum</i>) selyemmályva (<i>Abutilon theophrasti</i>) szőrös disznóparéj (<i>Amaranthus retroflexus</i>) szúrós szerbtövis (<i>Xanthium spinosum</i>) ürömlevelű parlagfű (<i>Ambrosia artemisiifolia</i>)
Természetvédelmi problémákat okozó állatok: muflon (<i>Ovis ammon ammon</i>) naphal (<i>Lepomis gibbosus</i>) ciffrák (<i>Orconectes limosus</i>)	Állati kártevők: burgonyabogár (<i>Leptinotarsa decemlineata</i>) fehér medvelepke (<i>Hyphantria cunea</i>), szőlőgyökértetű vagy filoxéra (<i>Viteus vitifolii</i>) amerikai kukoricabogár (<i>Diabrotica virgifera</i>) vadgesztenye aknázómoly (<i>Cameraria ohridella</i>)
Kórokozók: szőlő peronoszpóra (<i>Plasmopara viticola</i>), szőlő lisztharmat (<i>Uncinula necator</i>), almástermésűek tűzelhalását okozó baktérium (<i>Erwinia amylovora</i>).	

Mitől függhet egy faj előfordulása egy adott helyen?

Nem elérhető terület igen ← **Diszperzió** → nem

Habitat igen ← **Magatartás** → nem

Szelekció

Habitat (élőhely) szelekció -

Sok esetben az adott helyen élhetne az élőlény, de ennek ellenére mégsem választja.

Malária szúnyog, nyitott-fedett sűrű növényzetű tavak, akadályok a felszínen, 30 cm magasabb növényzet a vízfelszíne felett, a nőstény a petézést közvetlenül megelőzően a víz felett a levegőben rituális táncot jár, és erre már nem alkalmas a magasra növő növényzet

Bíbic, a szürkés-barna színű mezőket választja inkább kora tavasszal

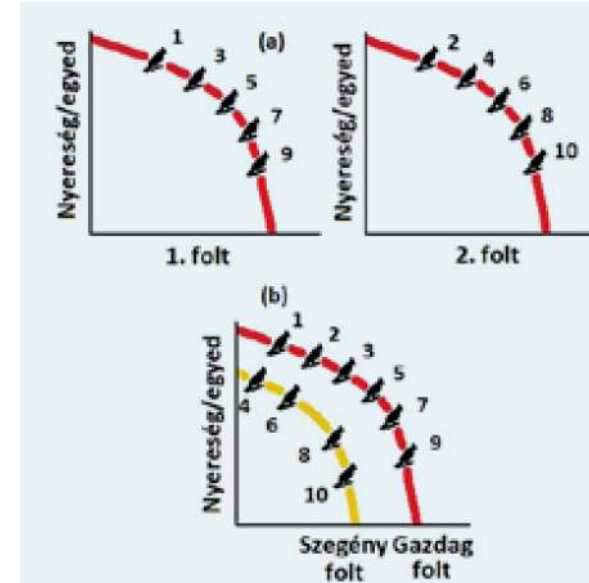
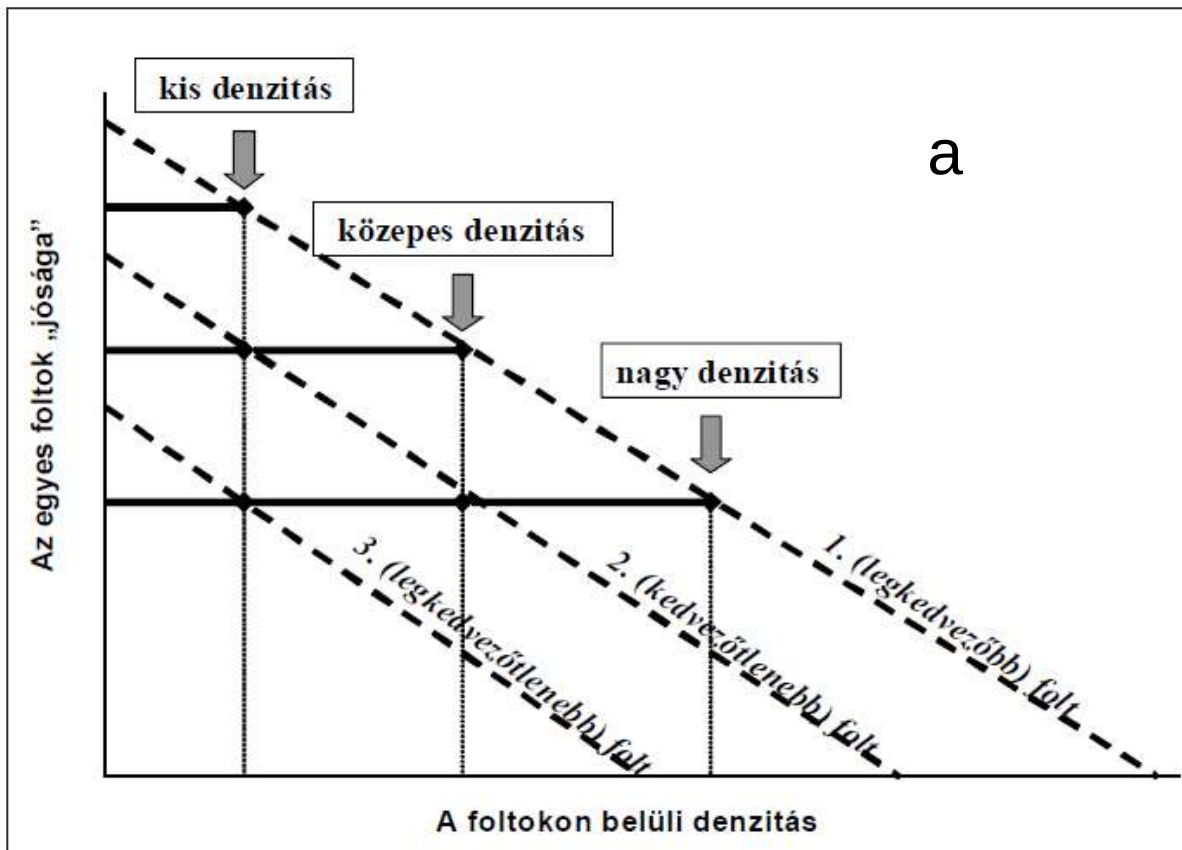
Erdei és mezei pityerek - erdei pityernek mező kell, ahol van néhány magas fa.

Habitat szelekció

Fretwell (1972) Ideális szabadeloszlás modellje három különböző minőségű élőhely esetén

Vízszintes tengely a populáció sűrűsége, Függőleges tengely az élőhely alkalmassága (a) ábra, (b), Az egyedek száma az adott élőhelyen (b) ábra, Élőhelytípusok: 1. A, 2. B, 3. C, ahol 1. A legjobb, 3. C a legkevésbé alkalmas

16TA12/1. ábra. Nyeresség grafikonok a balkáni gerlek ideális szabad eloszlása esetében.

A gerlek szabadon választhatnak a két táplálékfolt közül, és ideális esetben minden egyednek a nyeresége minden lépéspár (1-2, 3-4, ...) után ugyanakkora lesz. A számok a tíz gerle foltokba való megérkezésének sorrendjét jelölik (a) két megegyező minőségű foltban (5-5 letelepedő egyed), illetve (b) együttesen ábrázolt két eltérő minőségű foltban (4 és 6 egyed). További magyarázat a szövegben.

Mitől függhet egy faj előfordulása egy adott helyen?

Nem elérhető terület igen ← **Diszperzió** → nem

Habitat igen ← **Magatartás** → nem

Szelekció

Igen ← **Más faj** → nem

Predáció

Kompetíció

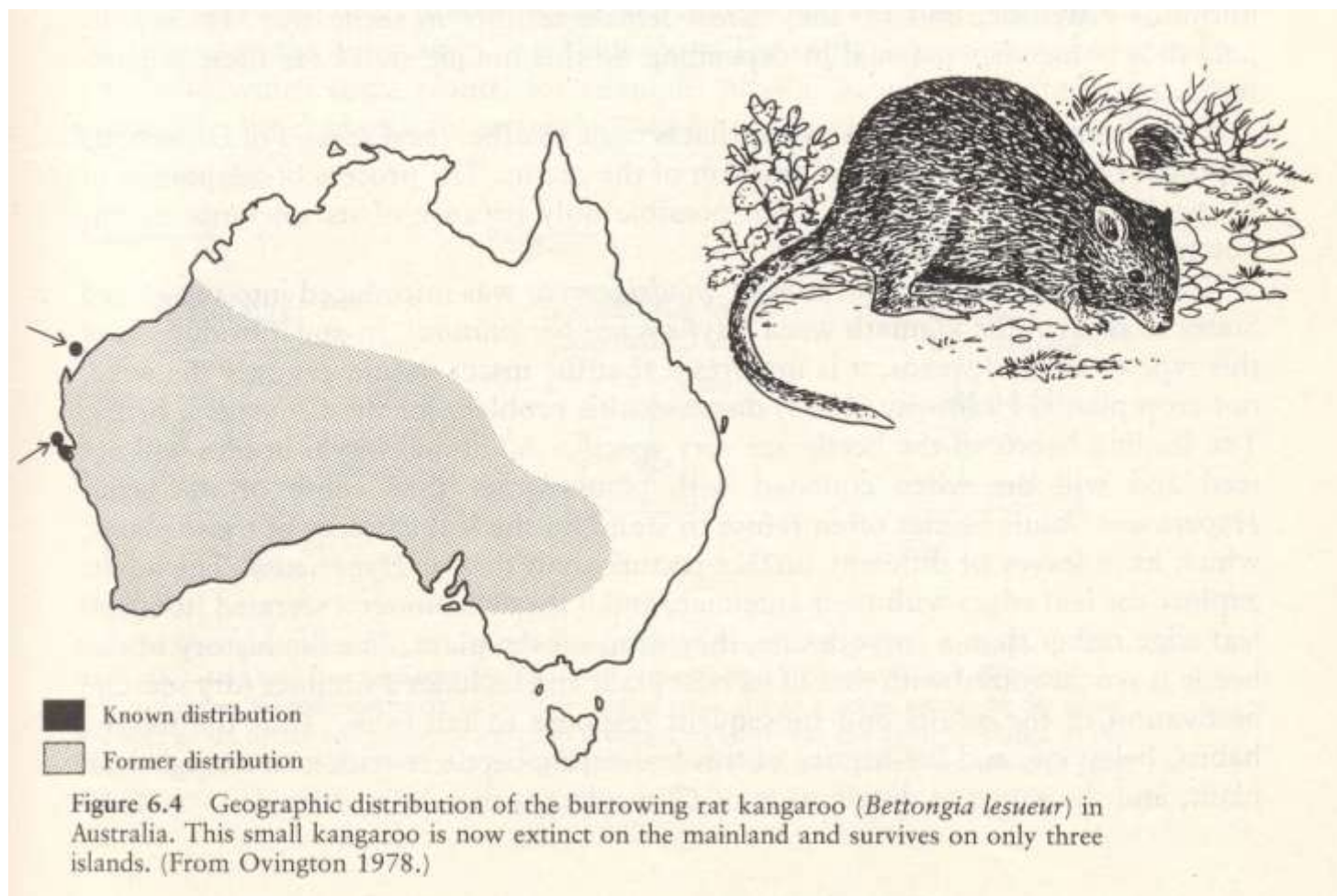
Parazitizmus

Betegség

Mutualizmus

Más élőlényekkel való kapcsolat szerepe

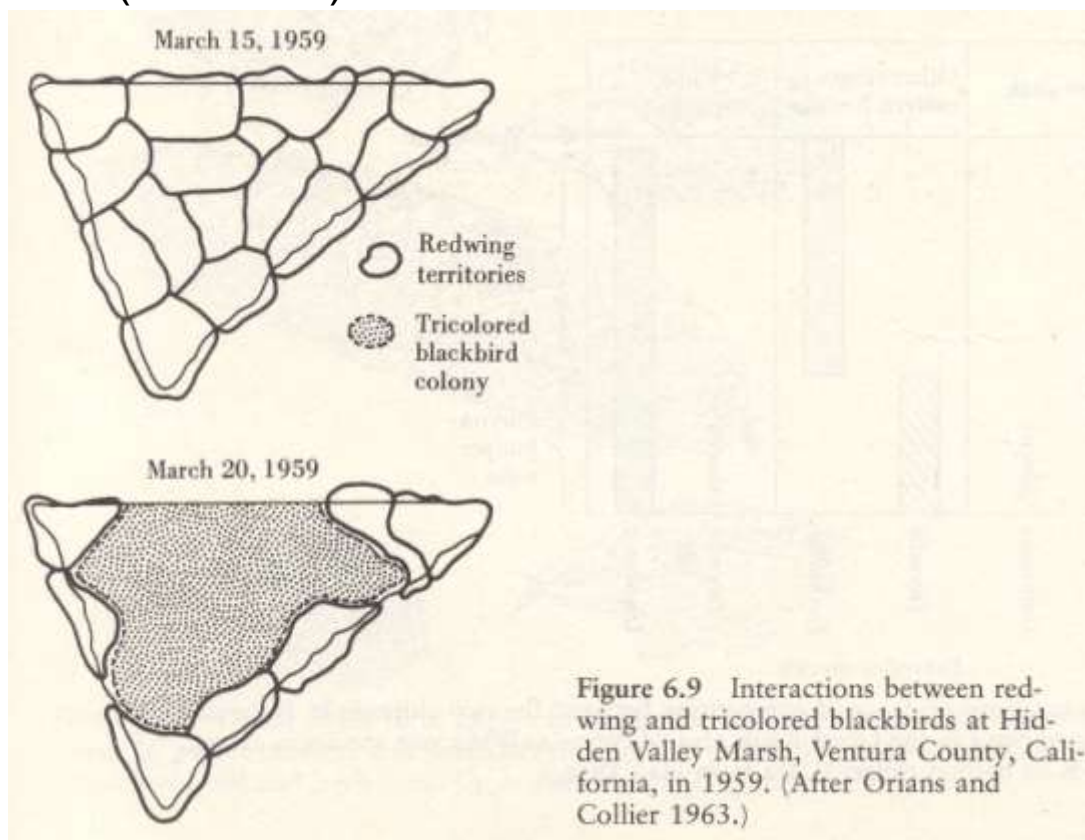
Ausztrál patkánykenguru előfordulása (szürke terület) a kontinens felfedezése előtt és jelenleg (fekete pontok) – róka (predáció) és üregi nyúl (kompetíció) hatása

Más élőlényekkel való kapcsolat szerepe

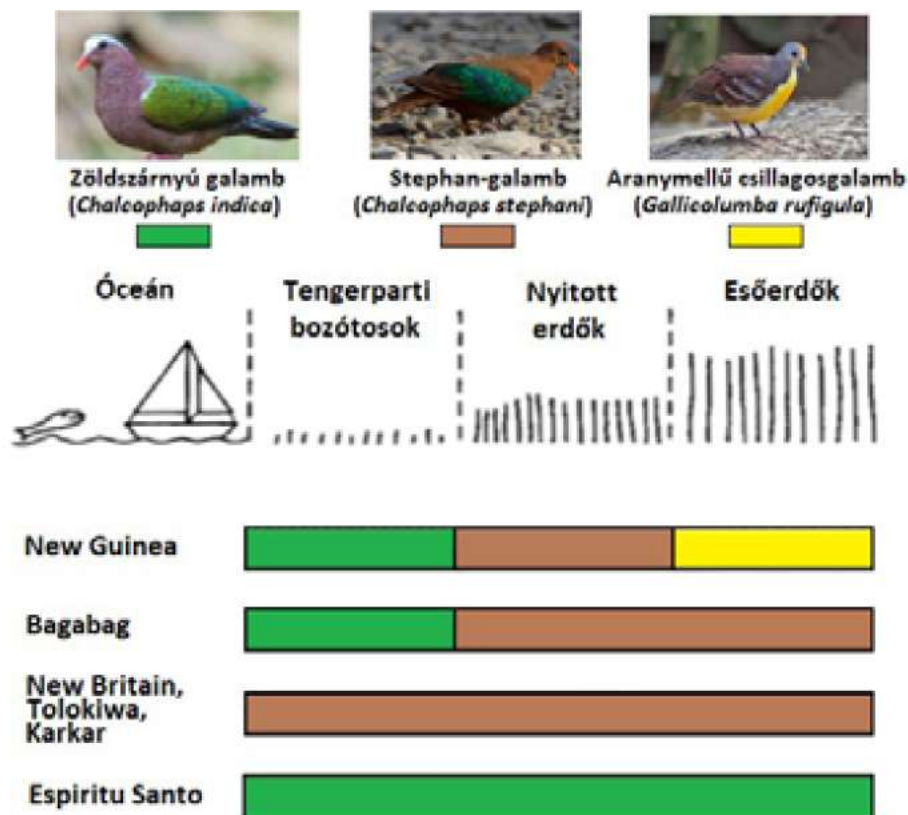
Kompetíció

Piros szárnyú csiröge (Redwing) territóriumok (felső ábra) mielőtt a háromszínű csiröge (Tricolored blackbird) faj egyedei megérkeznek, majd azt követően (alsó ábra).

Más élőlényekkel való kapcsolat szerepe

Kompetíció

12/9. ábra. Három új-guineai földigalambfaj élőhelyfelosztása. A főszigeten a zöldszárnýú galamb (*Chalcophaps indica*) a parti élőhelyeket, a Stephan-galamb (*C. stephani*) a nyitott erdőket és az arany mellű csillagosgalamb (*Gallicolumba rufigula*) pedig a szárazföld belsejében elhelyezkedő esőerdőket népesíti be. Új-Guinea szigetén mindhárom faj él, Bagabagon két faj, a többi feltüntetett szigeten csak egy faj, vagy a Stephan-, vagy a zöldszárnýú galamb fordul elő [Diamond (1975) nyomán módosítva].

Más élőlényekkel való kapcsolat szerepe

Allelopátia

fű-almafa, alma-barack, dió, Kaliforniában chaparral- tűz után gyors fejlődés, majd ismét kevés mag kikelés

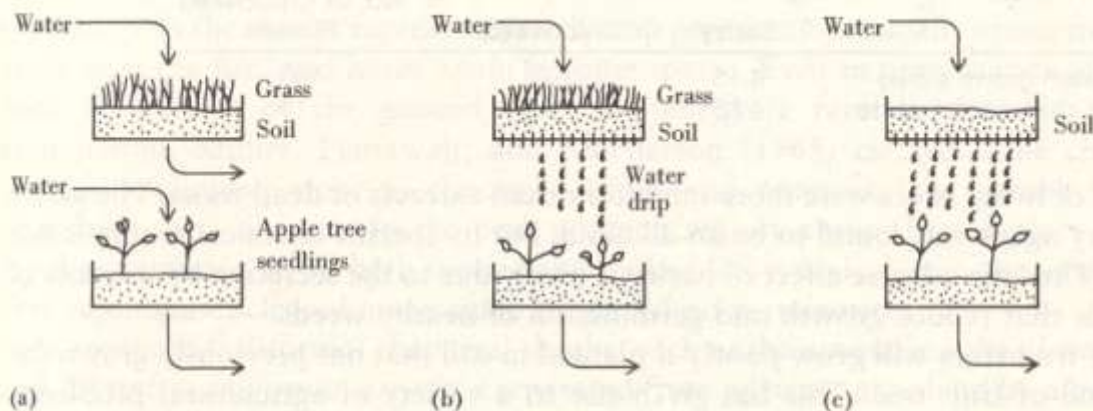
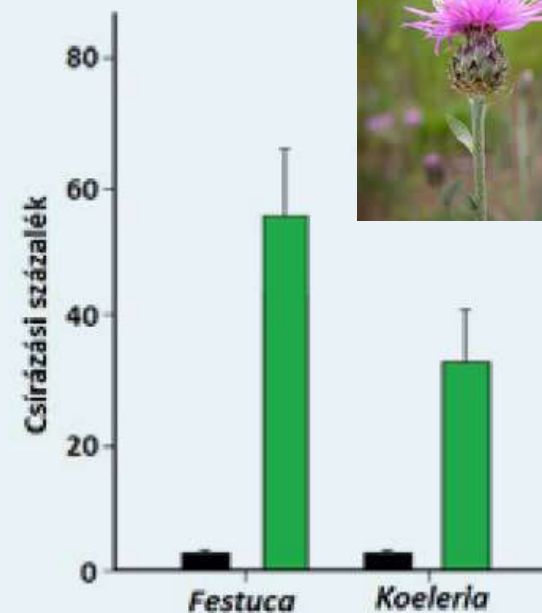

Figure 6.5 Experiments that demonstrated the detrimental effects of grass on apple tree seedlings. Grass and tree seedlings are grown in separate flats in a greenhouse. Water is provided either (a) independently to both grass and trees, (b) as a single source to the grass and soil, or (c) to the soil alone. Water drip provides moisture for the apple seedlings in (b) and (c). Apple tree seedlings do not grow properly when the water has passed through grass first (b).

15.TA6/1. ábra. Az invazív imola (*Centaurea maculosa*) által termelt katekin hatása a *Festuca idahoensis* és *Koeleria micrantha* magjainak a csírázására. A fekete oszlopok a katekinnel kezelt magvakat, a zöldek a kontroll magvakat jelölik [Bais és mtsai (2003) nyomán módosítva].

Más élőlényekkel való kapcsolat szerepe

Parazitizmus

Pl. Szúnyogok és rénszarvasok a tundrán

Mutualista kapcsolat

Pl..

Hangya (*Pseudomyrmex triplarinus*) fák (*Triplaris americana*)

Mitől függhet egy faj előfordulása egy adott helyen?

Nem elérhető terület igen ← **Diszperzió** → nem

Habitat igen ← **Magatartás** → nem

Szelekció

Igen ← **Más faj** → nem

Predáció

Parazitizmus

Kompetíció

Betegség

Mutualizmus

Fizikai Kémiai faktorok

Hő

Víz

Fény

Oxigén

Talaj szerkezet

Só tartalom

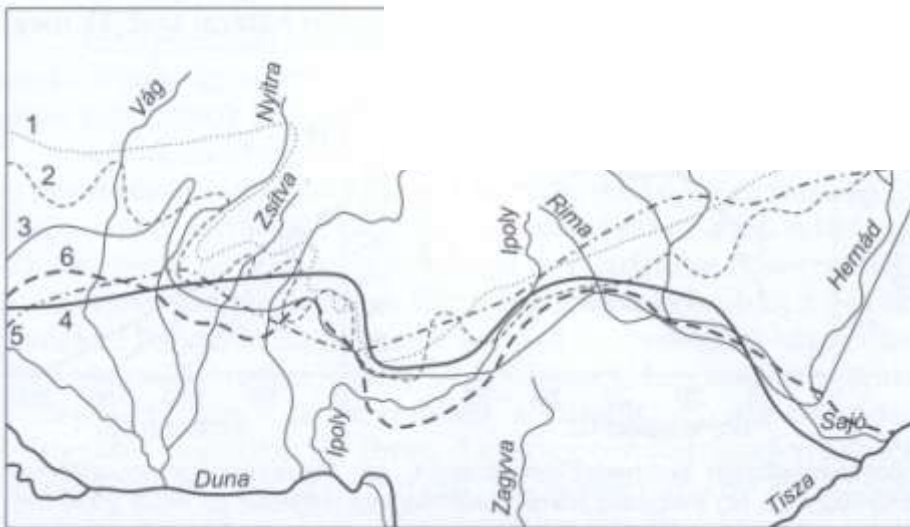
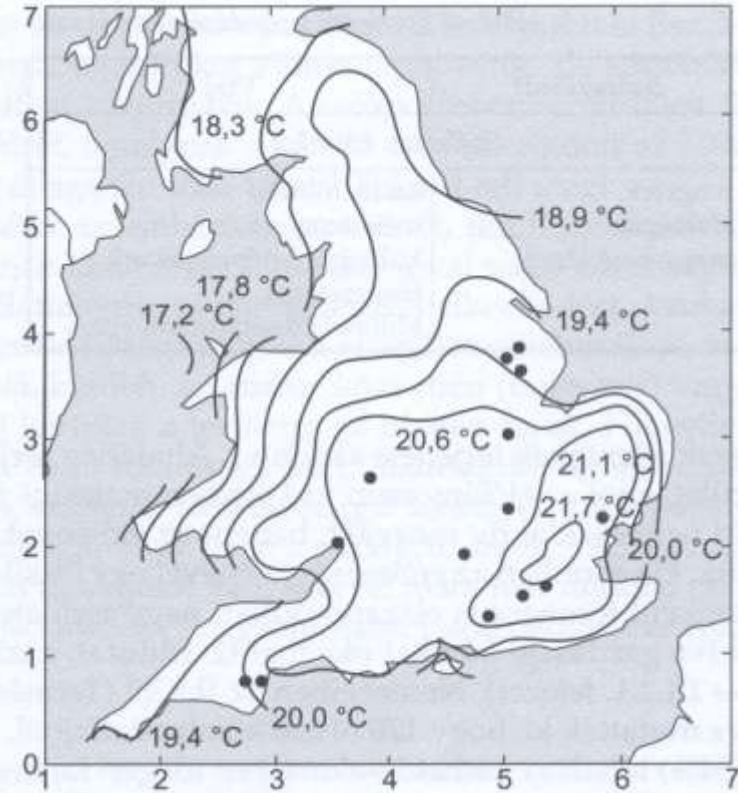
Tűz, áramlás, ...stb

Ph, talaj

tápanyag...

Fizikai kémiai faktorkok

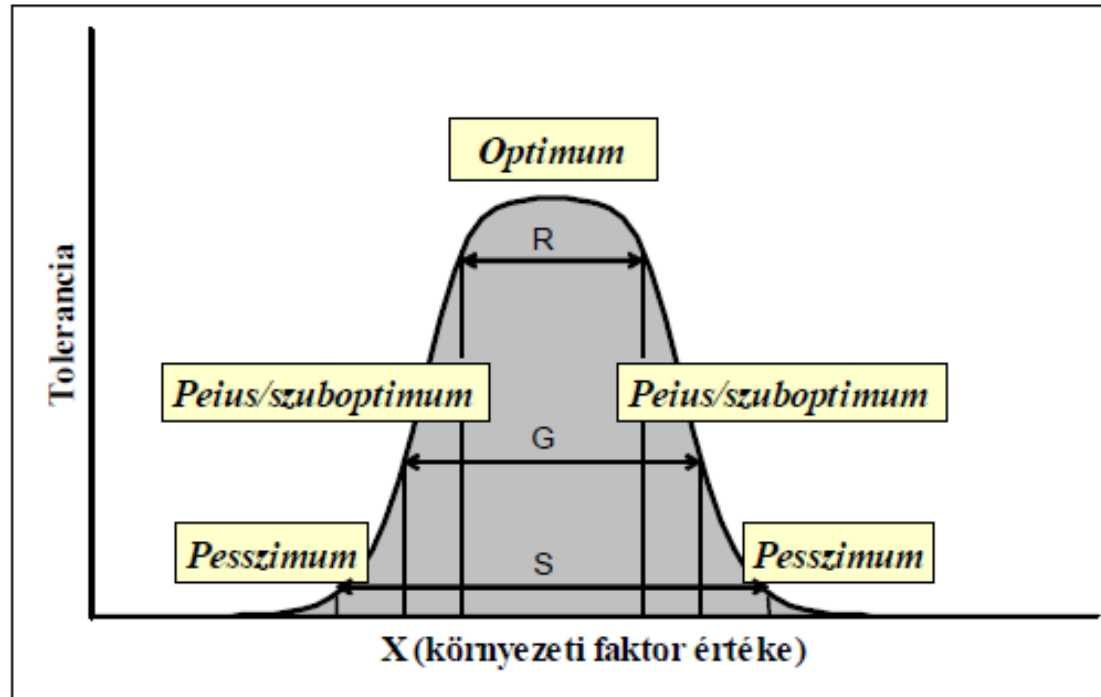
11. ábra A kislevelű hárs (*Tilia cordata*) elterjedése Nagy-Britanniában. A fekete pontok azokat a populációkat jelzik, melyekben csíráképes magvak képzését ismétlődően megfigyelték. A folytonos vonalak az augusztusi átlagos napi maximum hőmérsékleti izotermák. A csíráképes magképzés határa alig nyúlik a 20 °C-os izoterma alá (PIGOTT és HUNTLEY 1981).

10. ábra A szőlő- vagy Moesz-vonalat jelző néhány növényfaj elterjedésének északi határa (MOESZ 1911 nyomán).

1 molyhos tölgy, *Quercus pubescens*; 2 kék iringó, *Eryngium planum*; 3 mezei fejdísz, *Cephalaria transsylvanica*; 4 magyar zsálya, *Salvia aethiopsis*; 5 tatárjuhar, *Acer tataricum*; 6 apró keresztfű, *Galium pedemontanum*.

Fizikai kémiai faktorok

2.4. ábra. A tolerancia-görbe és tartományai. S = túlélési, G = növekedési és R = szaporodási tartomány (ez utóbbiak Begon és munkatársai, 2006 szerint)

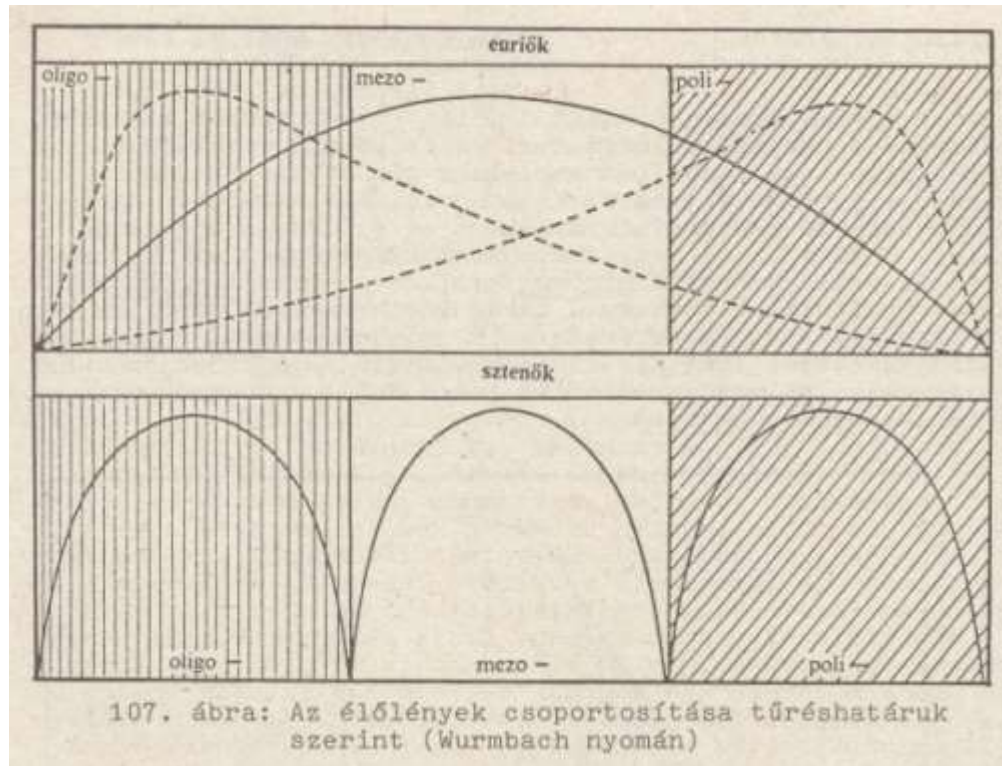
Tolerancia görbe és tartományai

optimum (szaporodás)

peiusz – szuboptimum (növekedés)

pesszium (túlélés)

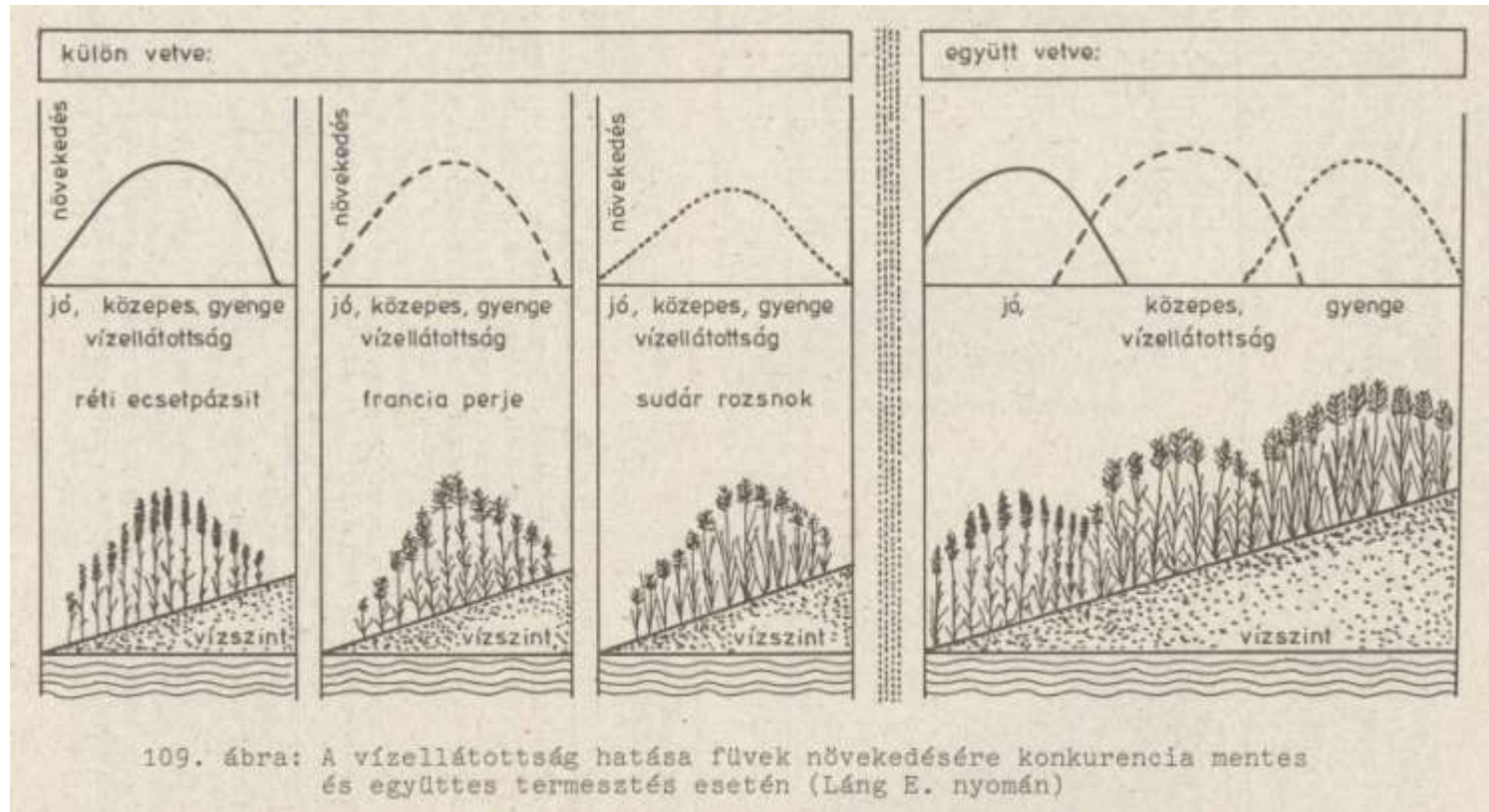
Fizikai kémiai faktork

Euriök - generalisták

sztenők - specialisták

Fizikai kémiai faktork

fiziológiai – ökológiai optimum

Klimatikus, edafikus (talaj), hidrológiai tényezők

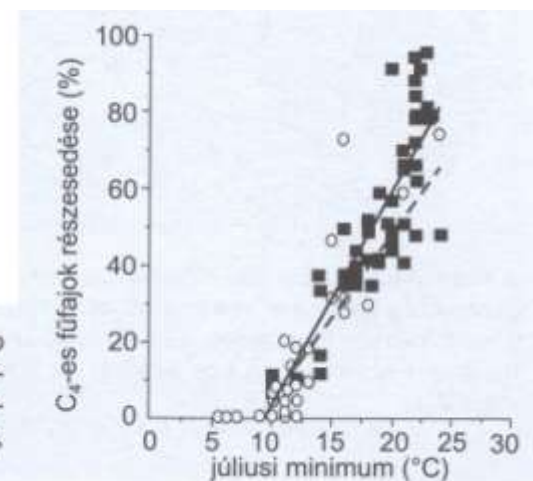
Fény

- heliofil, fényigényes, kukorica
- helio-szkiofil, árnyéktűrők, cukorrépa
- szkiofil, árnyékigényesek, odvas keltike, levelibéka
- szkotofil, sötétségigényes, földigiliszta
- hosszúnappalos, búza
- rövid -"-, rizs
- spektrum

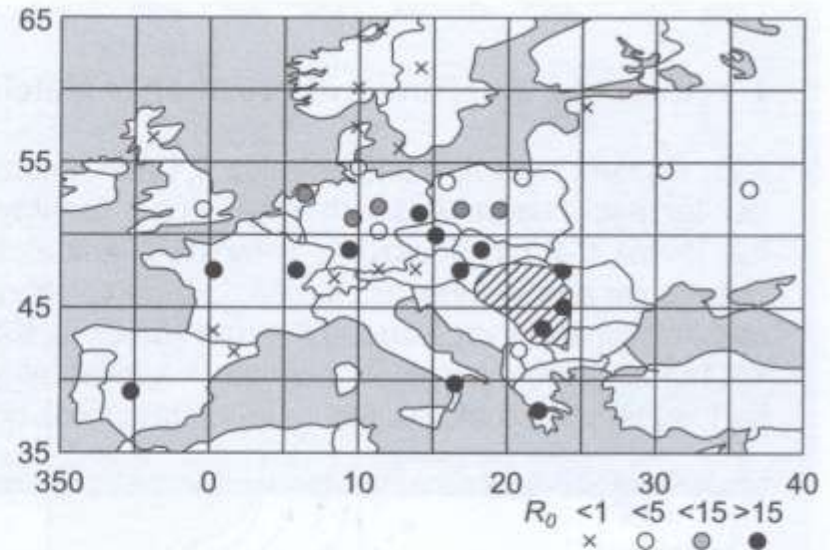
Hőmérséklet

pl. C₄-es fotoszintézisű növények elterjedését a legmelegebb nyári hónap minimum hőmérséklete befolyásolja (C₄-es növények fotoszintézise meleg és fényben gazdag körülmények között a legmagasabb)

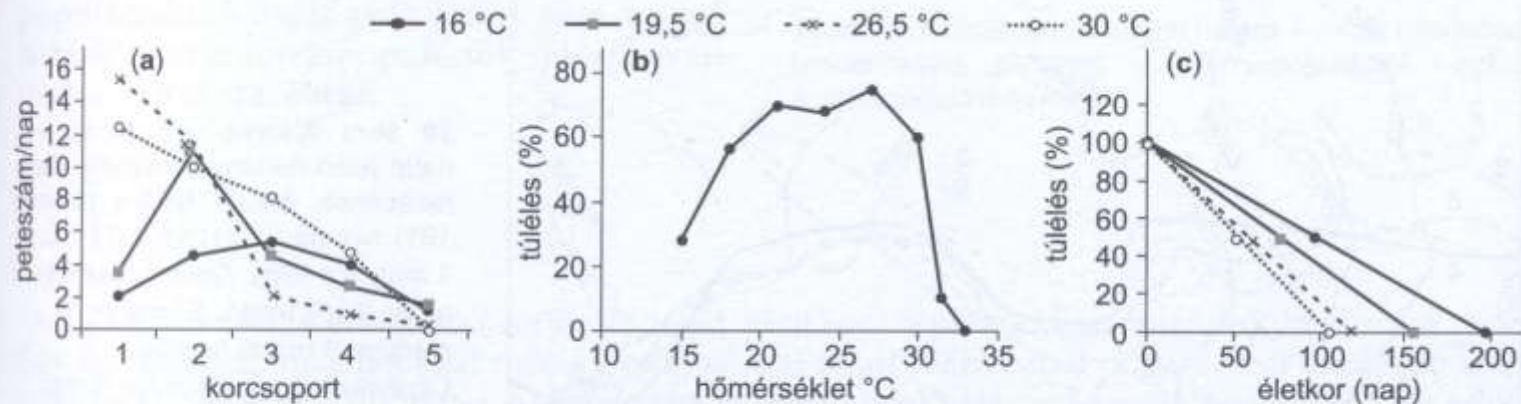
1. ábra C₄-es pázsítfűfajok részesedése a helyi flórában a legmelegebb hónap napi minimumhőmérsékletének függvényében. Az x tengely metszete az elterjedési terület határát adja meg. ○ és ---- közösségek Észak-Amerika nyugati partvidékén Dél-Kaliforniától Alaszkáig, ■ és — keleten, Közép-Mexikótól a Labrador-félszigetig (WAN és SAGE 2001).

Hőmérséklet

8. ábra Az amerikai kukoricabogár (*Diabrotica virgifera*) (a) terjedése 1992 és 2000 között (<http://www.mkk.szie.hu/dep/nvtt/wcnet/wcnet-2.htm>), (b) élethosszi szaporodási sikere Európa különböző területein, /// — kukoricabogár terjedési területe 2000-ben, x — jelölt helyeken a kártevő nem tud megtelepedni (HEMERIK és mtsai 2004 nyomán).

9. ábra Az amerikai kukoricabogár hőmérsékletfüggő életmenet-komponensei. (a) Petesezám korcsoportgörbék hőmérsékletfüggése, (b) túlélés hőmérsékletfüggése, (c) élethossz hőmérsékletfüggése (HEMERIK és mtsai 2004 nyomán).

Hőmérséklet

Seregély – Mynah. Ez a seregély faj azért nem tudott elterjedni Észak-Amerikában, mert az alacsony hőmérséklet miatt kisebb a kelési siker

Több tojás sikeres kikelése (92%) a melegítés hatására Vancouverben, mint ahogy az melegítés nélkül lenne (64%)

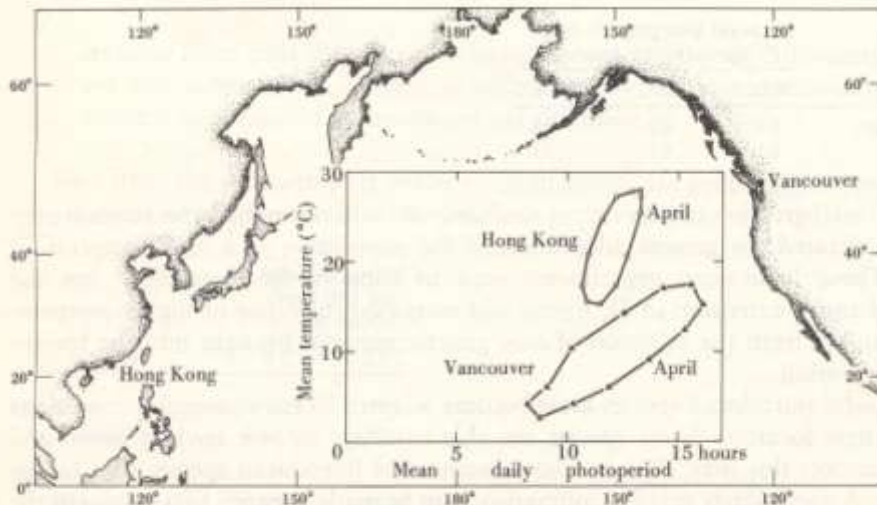

Figure 7.15 Comparison of native (Hong Kong) and introduced (Vancouver) home of the crested mynah (*Sturnus cristatellus*). The climatograms are constructed by connecting means (air temperature and photoperiod) for succeeding calendar months. Egg laying starts in April at both localities. (After Johnson 1971.)

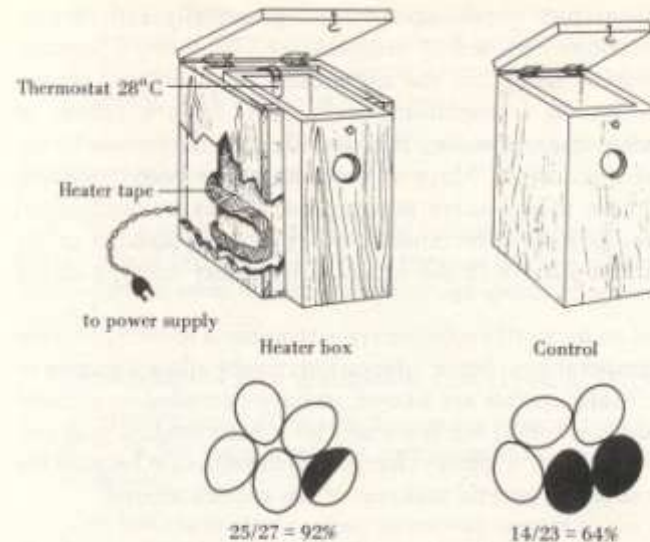

Figure 7.16 Experiment with altered nest microclimate in Vancouver; at five crested mynah nests, a heater was installed and nest temperature was maintained at Hong Kong levels (28°C). Hatching success at these nests is contrasted with the controls exposed to natural temperature fluctuations. (After Johnson 1971.)

Víz

- hidafitonok, vízi, békalencse
- heliofiton, mocsár, nád
- mezofiton, közepes vízellátás, ibolya
- xerofiton, szárazságtűrő, pozsgások
- halofiton, sótűrő, sóvirág

- Oxigén tartalom
- Ph
- Tápanyag tartalom
-

Talaj

- Szerkezet
- Vízháztartás
- Tápanyag tartalom
-

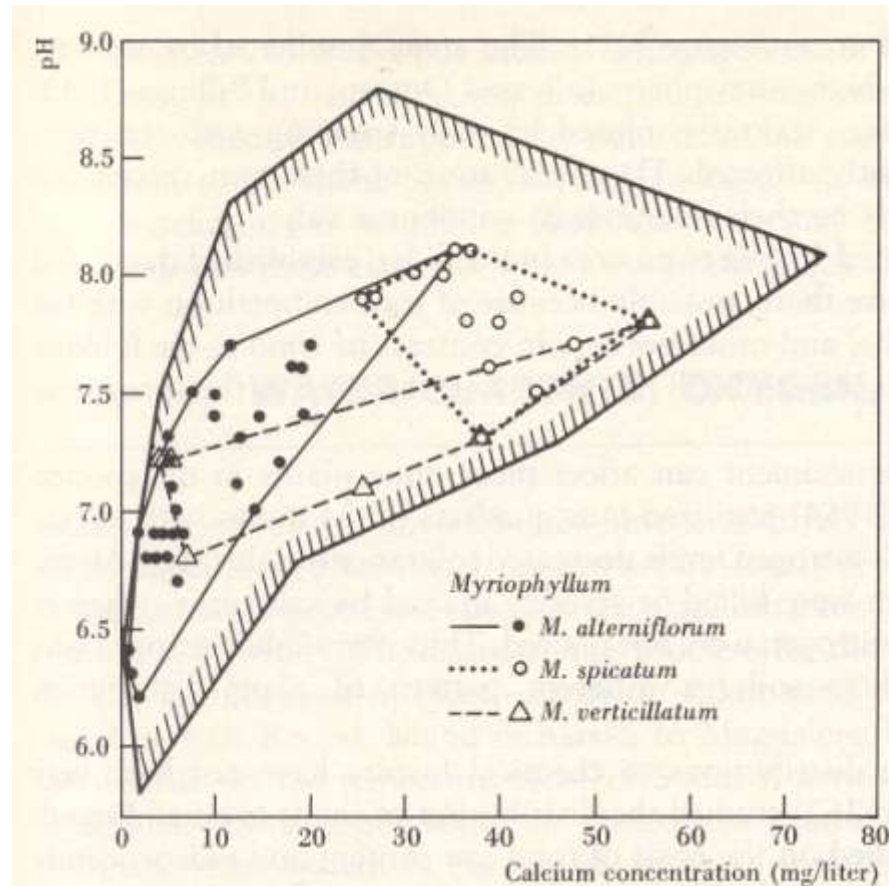
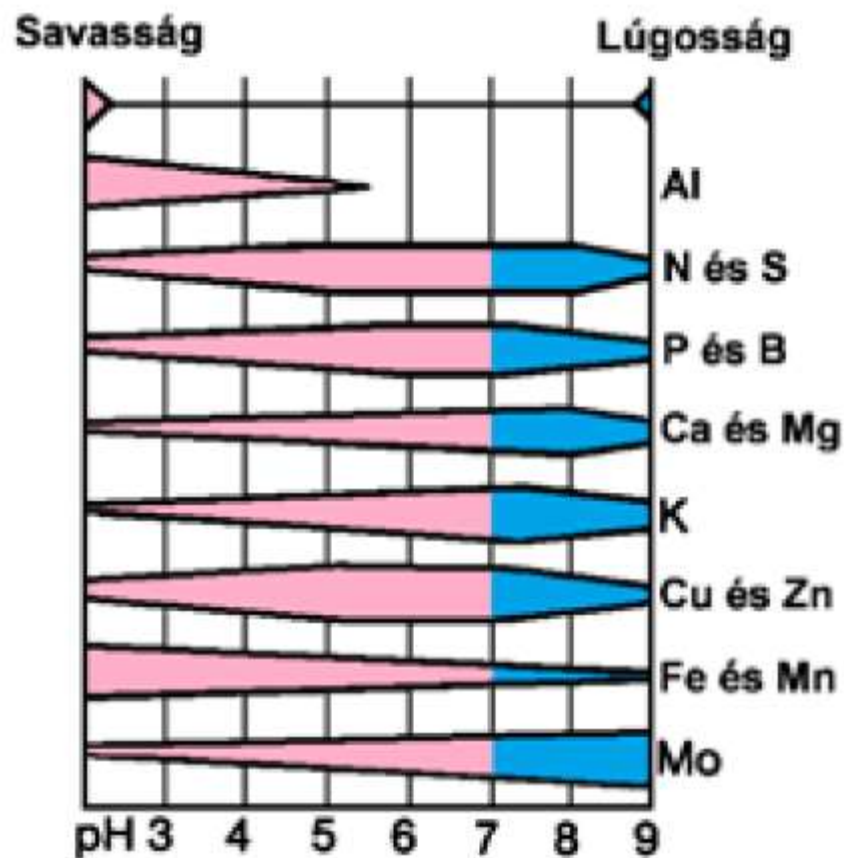
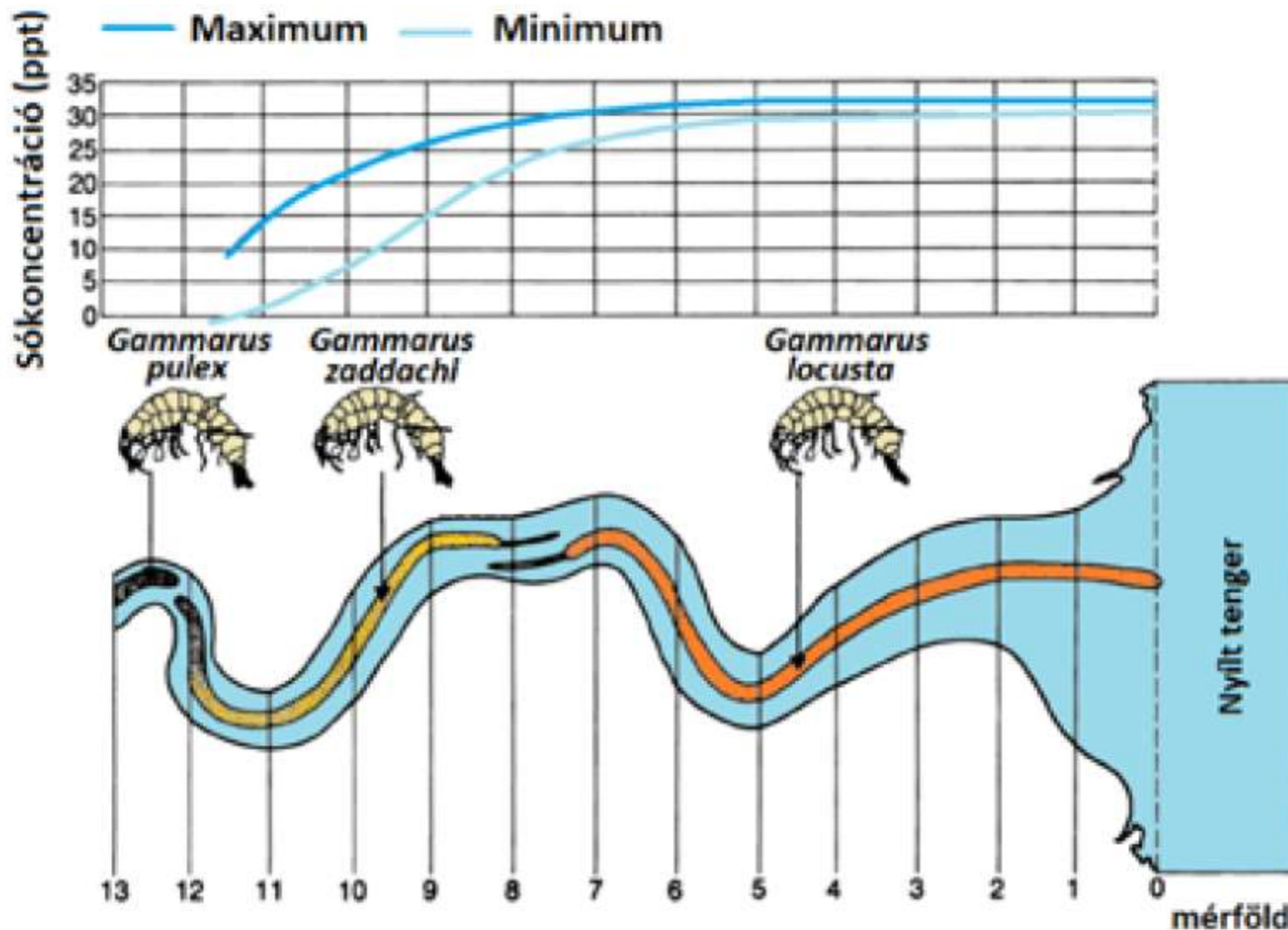

Figure 9.10 Occurrences of the three species of *Myriophyllum* in the lakes of central Sweden in relation to calcium concentration and pH. The shaded envelope encloses the points for all the lakes studied in the region. (After Hutchinson 1970.)

1/8. ábra. A növények számára fontos elemek elérhetősége (ionos állapotukban) a talajnedvesség pH értékének függvényében. A sávok szélessége arányos az elérhetőség mértékével [Begon és mtsai (1990) nyomán módosítva].

1/9. ábra. Elterő sótűrőképességű felemáslábú rákok (*Gammarus*-fajok) gyakorisági eloszlása egy tengerbe torkolló folyó különböző sótartalmú szakaszain [Begon és mtsai (1990) nyomán módosítva].

Tűz gyakorisága is fontos szereppel bírhat

Mitől függhet egy faj előfordulása egy adott helyen?

Nem elérhető terület igen ← **Diszperzió** → nem

Habitat igen ← **Magatartás** → nem

Szelekció

Igen ← **Más faj** → nem

Predáció

Parazitizmus

Kompetíció

Betegség

Mutualizmus

Fizikai Kémiai faktorok

Hő

Víz

Fény

Oxigén

Talaj szerkezet

Só tartalom

Tűz, áramlás, ...stb

Ph, talaj

tápanyag...

Populáció fogalma, Populációökológiai vizsgálati módszerek Populációdinamikai paraméterek

Populáció ökológia

- Biológiai és statisztikai populáció fogalom

Biológiai populáció: Azonos fajhoz tartozó egyedek, amelyek szaporodási közösséget alkotnak

Statisztikai populáció: Adott időben és adott területen lévő egy fajhoz tartozó egyedek

- Méret (N)
egyed, pár, biomassa (genet-klonális fajoknál), telep (szociális rovarok)
- Denzitás (D)
 - Terület/térfogat egységre eső egyedszám

Egyedszám, denzitás mérése

Abszolút módszerek

- teljes számlálás (census)

A vizsgált területen lévő valamennyi egyed felmérése

Ritka, kis denzitású fajoknál alkalmazható

- mintavétel alapján történő becslés

A vizsgált területen kijelölt mintavételi kvadrátok/sávok felmérése, majd azok eredménye alapján becslés

- Sűrűség becslés alapján

feltételek

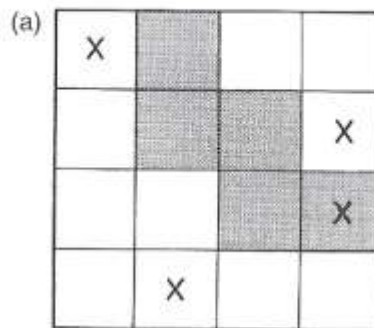
- Kvadrát állományát pontosan fel kell tudni mérni
- Minden kvadrát méretét tudni kell
- Kvadrátoknak reprezentatívnak kell lennie a vizsgált területre nézve

Megfelelő mintavételi stratégia a becslés hibájának minimalizálására

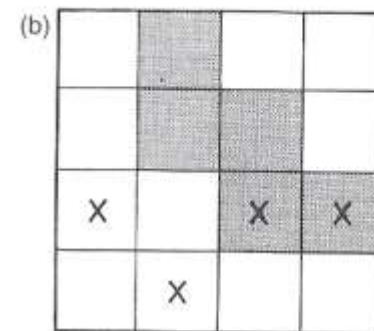
Mintavételi stratégiák

27

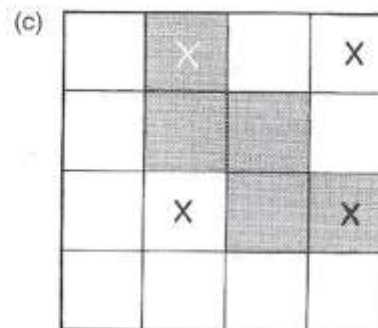
Random (a)

Rétegzett random (b)

Rendszeres (c)

Kerülendő a szubjektíven történő mintavételi hely kiválasztás

Egyedszám, denzitás mérése

- fogás-visszafogás alapján

Pl. Lincoln index:

$$\frac{m_2}{n_2} = \frac{n_1}{N}$$

N: populáció egyedszáma

n_1 : első alkalommal megjelölt majd visszaengedett egyedek száma

n_2 : második alkalommal megfogott egyedek száma

m_2 : második alkalommal megfogott egyedek között a jelölt (első alkalommal megjelölt egyedek száma)

N' : becsült populációnagyság

$$N' = \frac{n_1 * n_2}{m_2}$$

Egyedszám, denzitás mérése

Relatív módszerek - Populációs indexek használata

- Egységnyi idő alatt fogások száma
- Ürülék nyomok száma
- Egységnyi idő alatt látott/hallott egyedek száma
- Begyűjtött bőrök száma
- Rágásnyomok száma
- Kérdőívek alapján közölt szubjektív állománybecslések
- Növényzet borítása
- Elfogyasztott táplálék mennyiség

Partifecskék hosszú távú vizsgálata a Tisza mentén

*MME Riparia Ökológiai Kutatócsoport, Nyíregyházi
Egyetem, Környezettudományi Intézet*

Célok

- A hosszútávon vonuló énekes madarak egyedszámát és eloszlását befolyásoló hatások feltárása
- A telepes fészkelésben szerepet játszó hatások vizsgálata
- Új módszerek fejlesztése a monitoring számára
- Új módszerek fejlesztése a telelő/vonuló területek feltárására
- Természetvédelmi célú kutatások

Részletes ismertetés a Mindenki Akadémiája keretében tartott előadásban:

https://www.youtube.com/watch?v=SBJm4qtsj_k

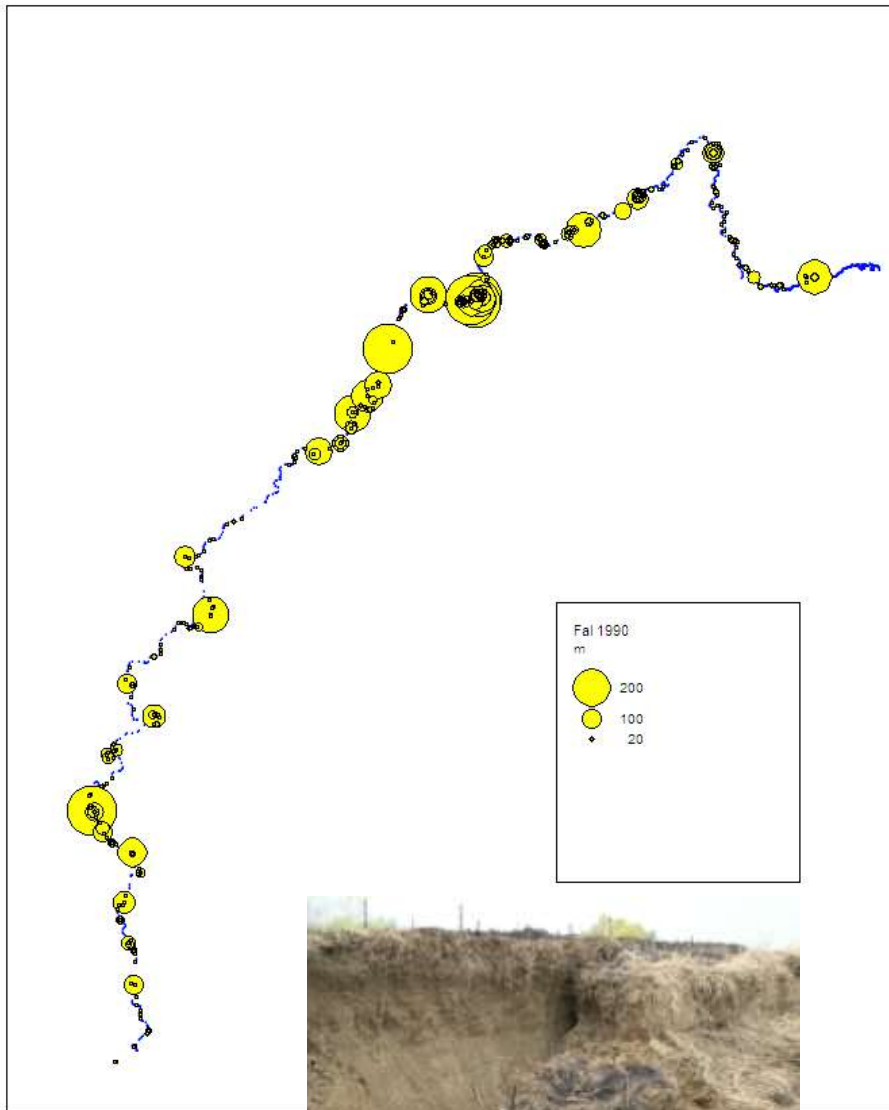

Fészkelőhelyek eloszlása a Tiszán, 1990

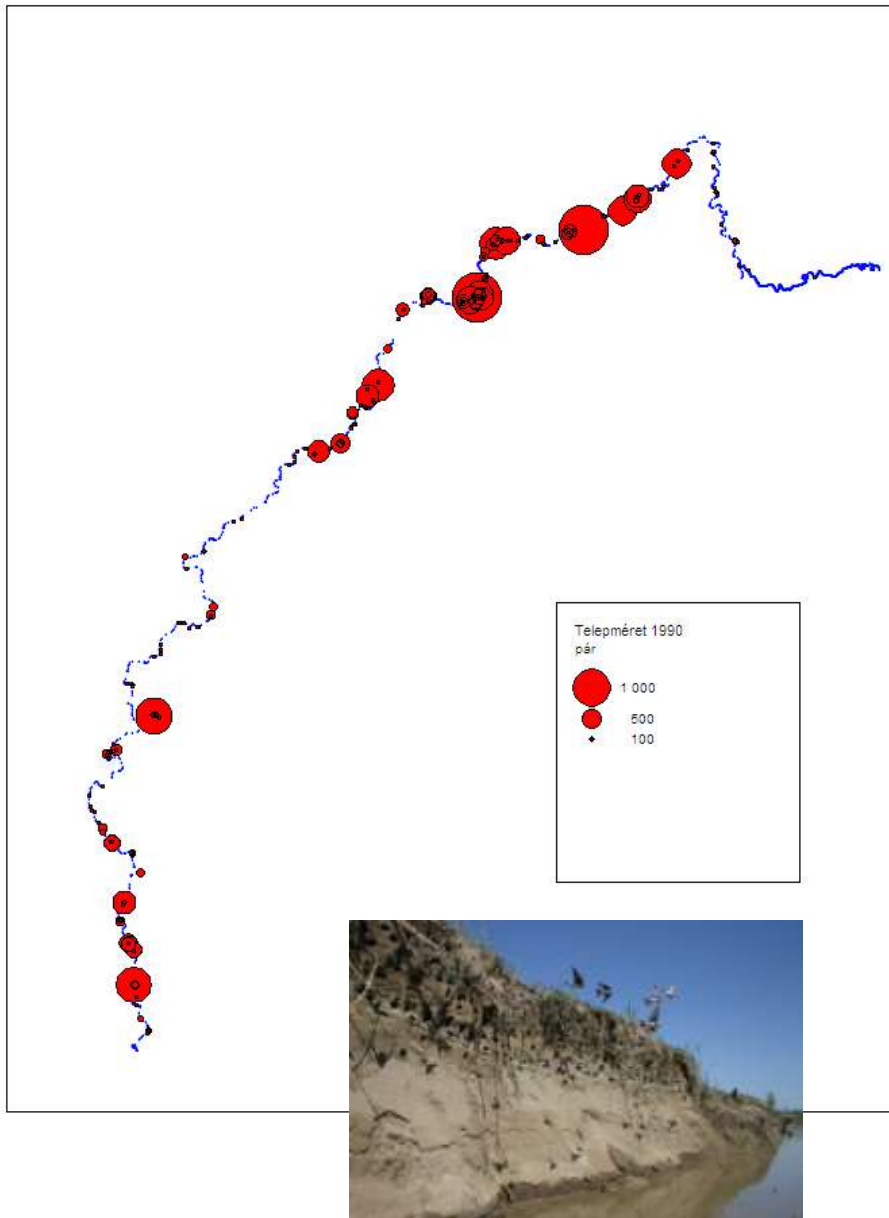
■ Eltérő sűrűségű és nagyságú partfalak folyó mentén

■ Legtöbb, legnagyobb partfal a Tiszabecs-Tiszaújváros szakaszon

■ Jelentős szakasz a Tizakécske-Szeged szakaszon

■ Kis sűrűségű, kicsi méretű falak Tiszaújváros-Tizakécske között

Partifecske állomány eloszlása a Tiszán 1990

- Jelentős állomány a Tuzsér-Tiszaújváros szakaszon
- Jelentős denzitás a Tuzsér-Tokaj szakaszon

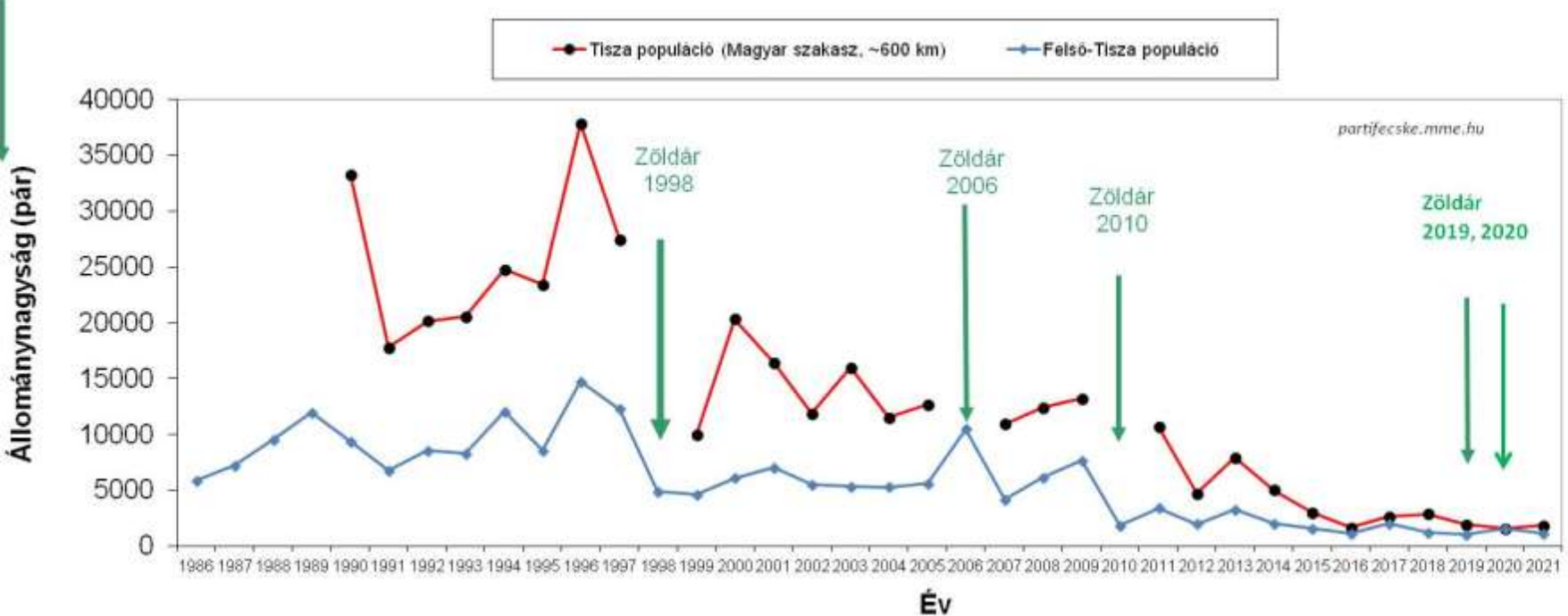
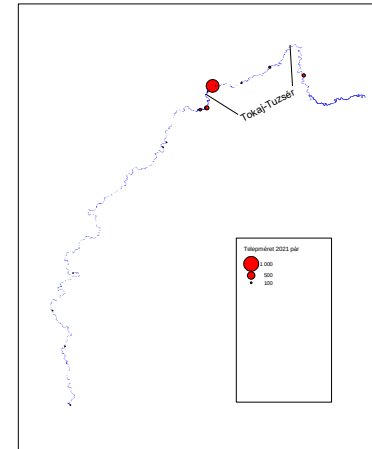
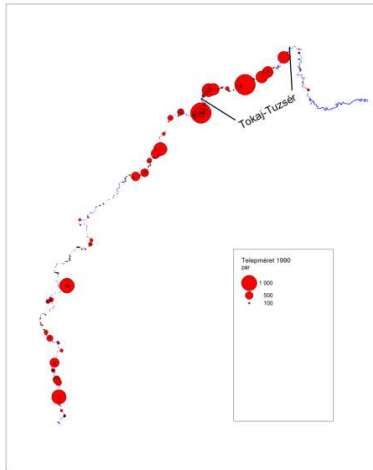
■ Számottevő állomány a Martfű-Szeged szakaszon

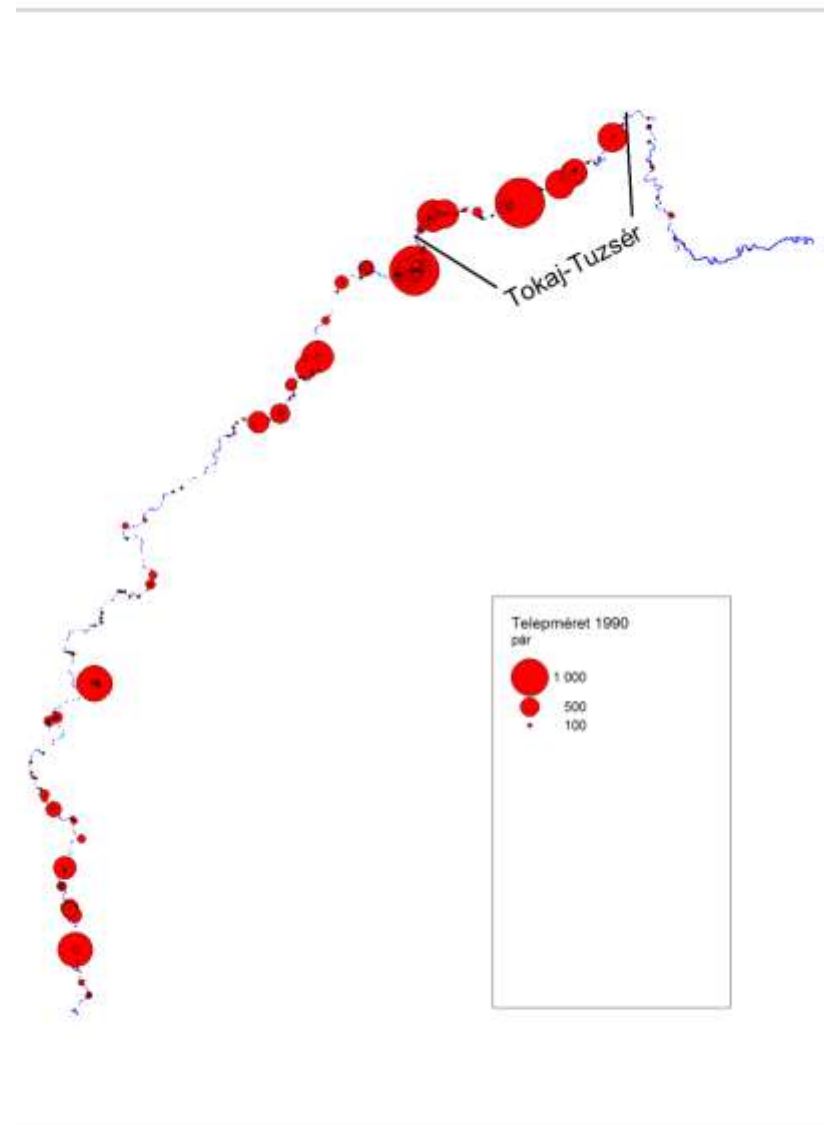
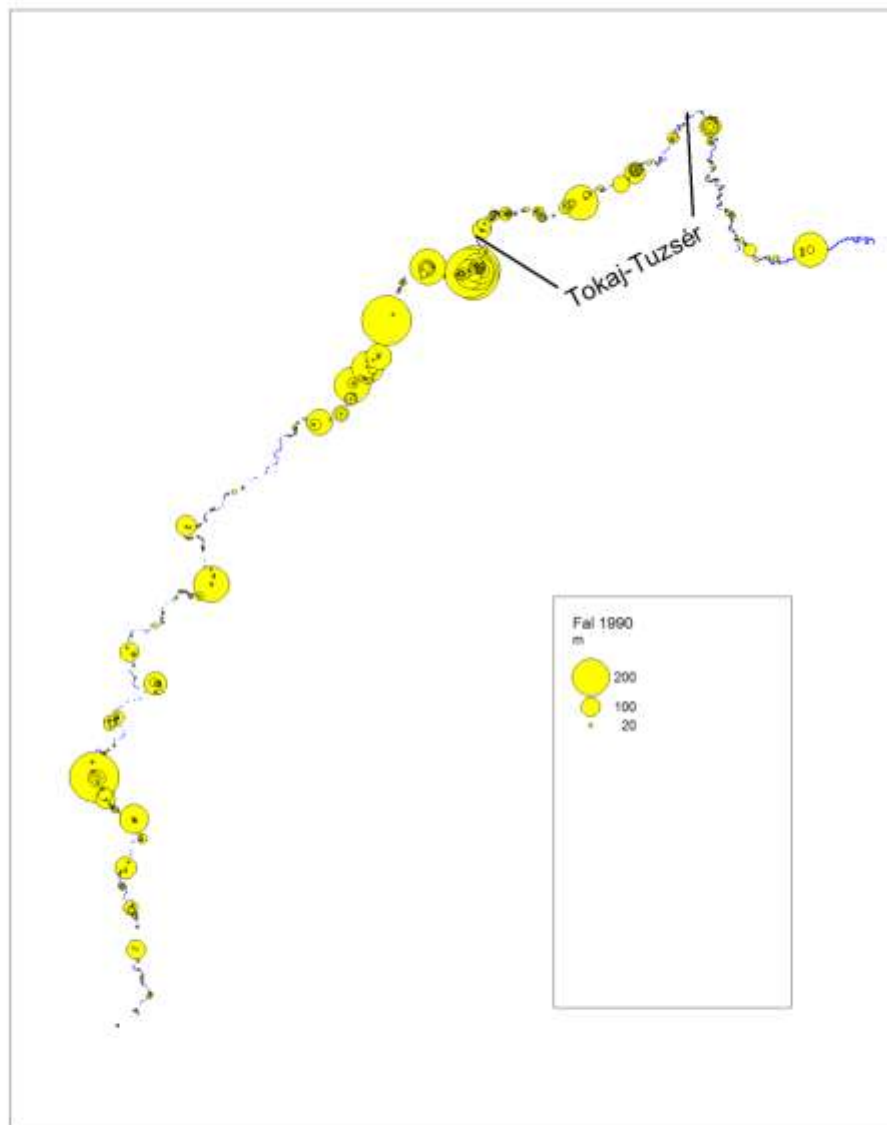
■ Elhanyagolható nagyságú állomány a Tiszaújváros-Martfű szakaszon

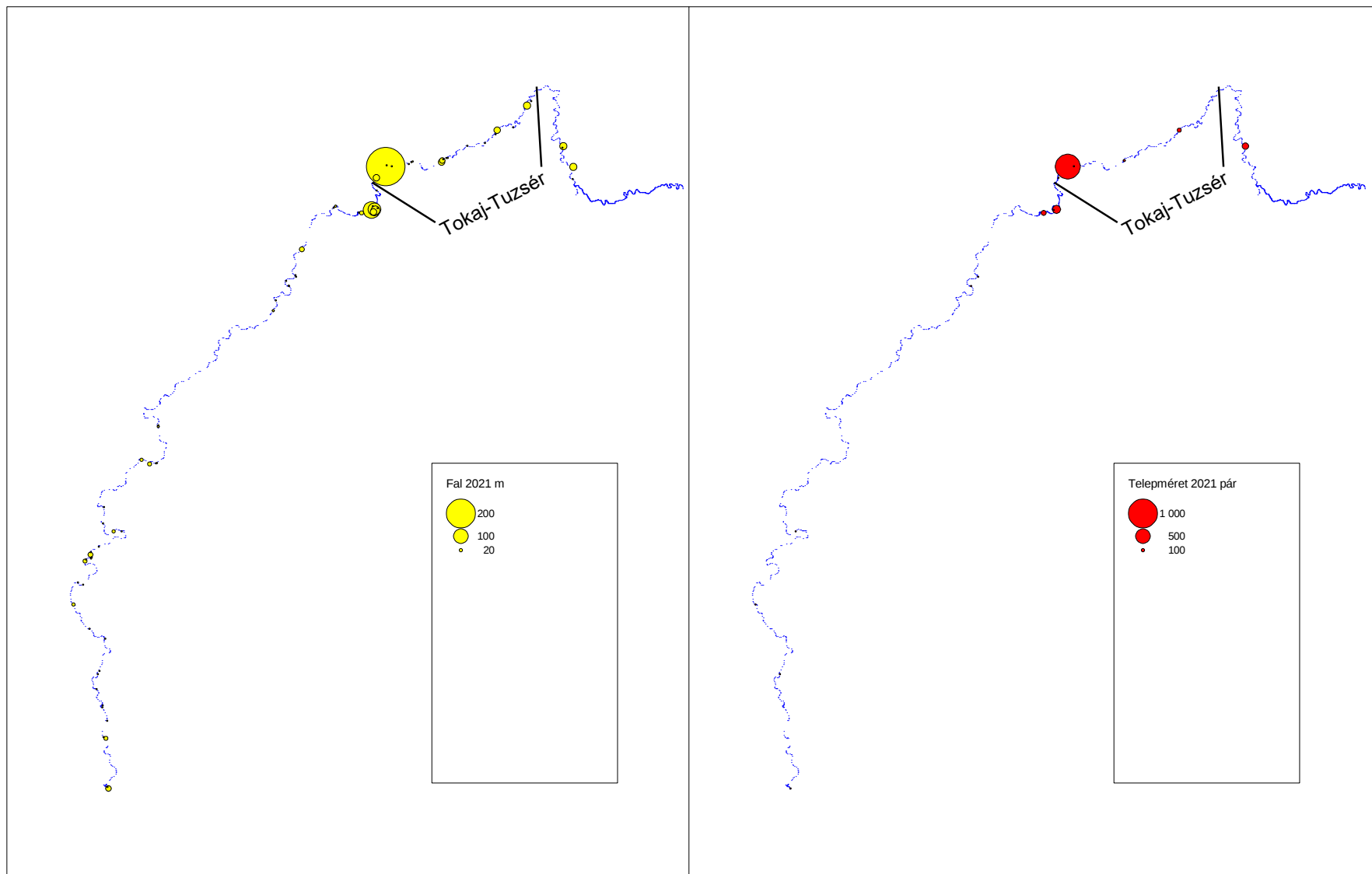
Lehetőség a Tiszán fészkelő állomány teljes (census) felmérésére

Partifecske fészkelő állománya Tisza 600 km-es hazai szakaszán

– 2021-ben az 1990-es állománynak csak 6%-a fészkel!

A legtöbb faj esetében mintavételezésen alapuló mérések

Pl. Mindennapi Madaraink Monitoringja (MMM) országos állományváltozás (trend) vizsgálat

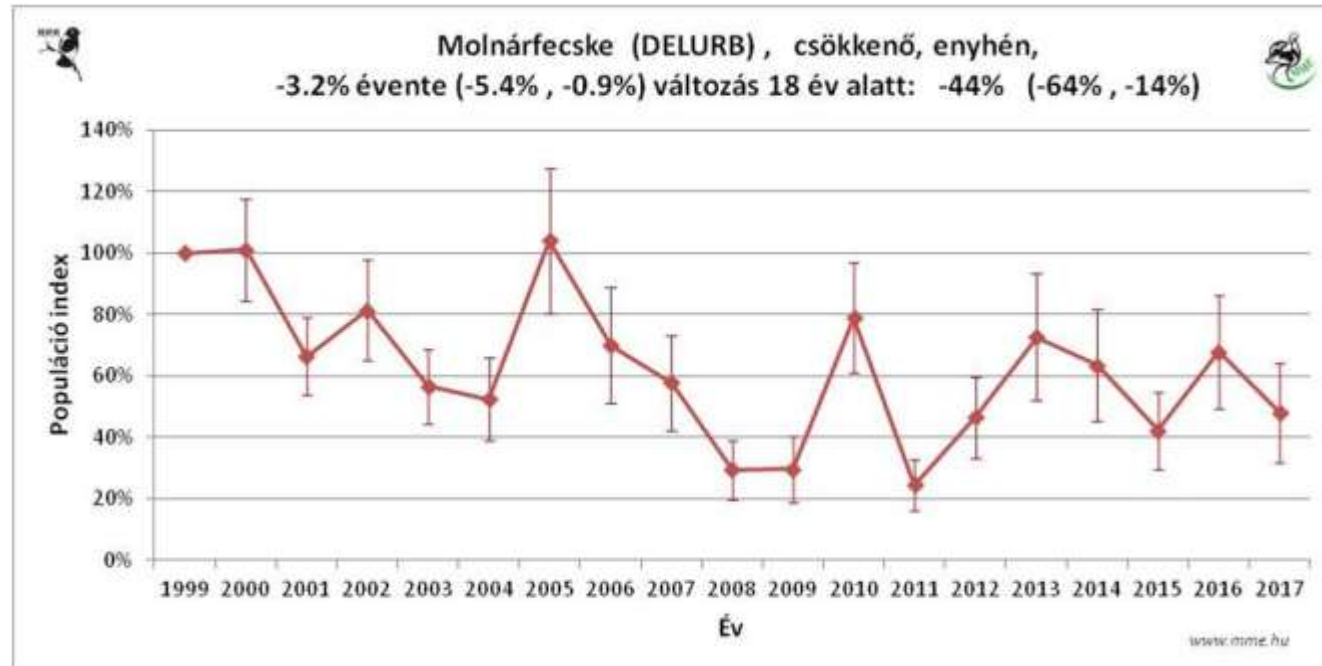
Mindennapi Madaraink Monitoringja (MMM)
1999-2017 / fészkelési időszak

Készült az MME Monitoring Központban (2018.02.21.)

MMM:

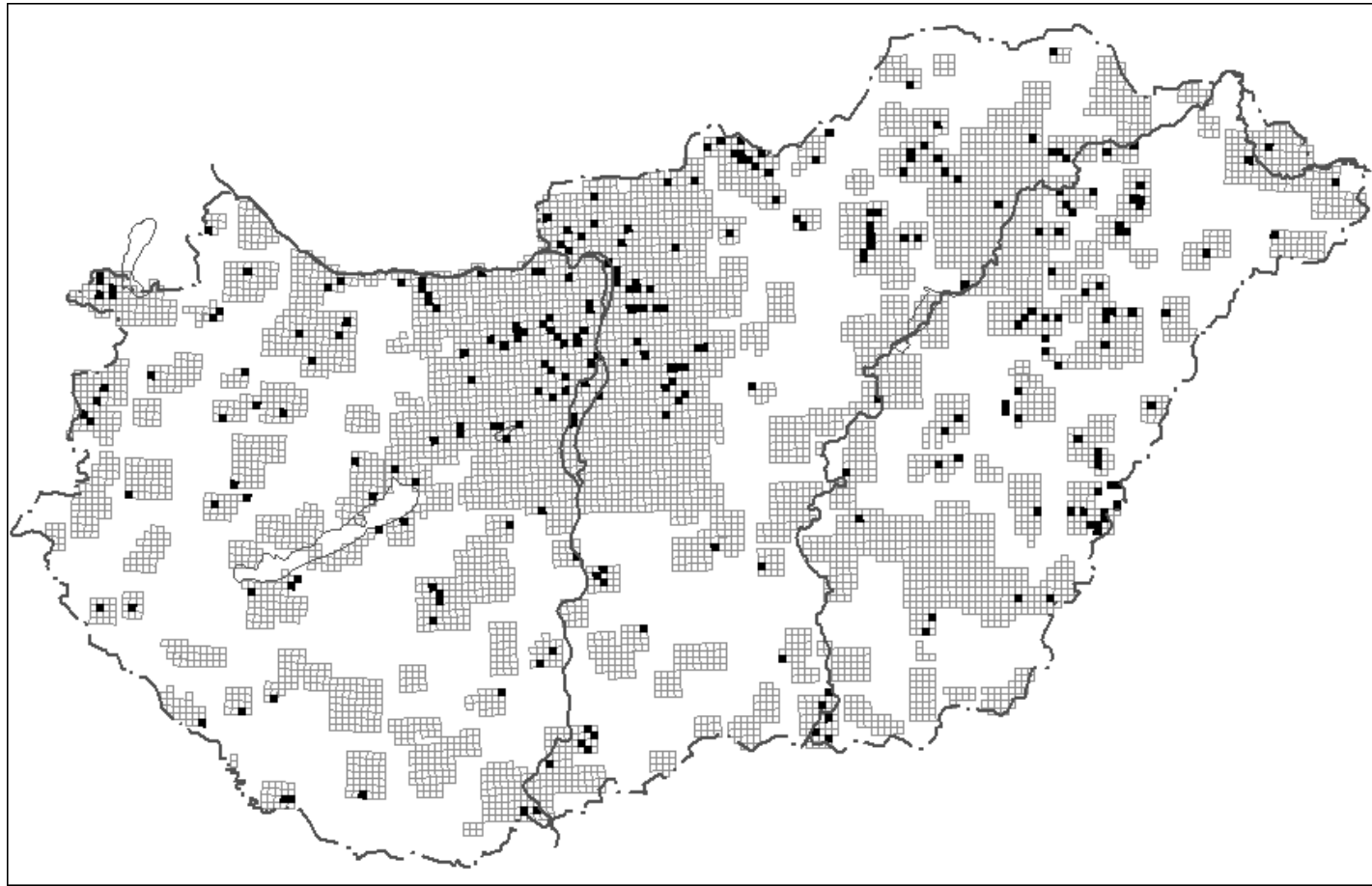
A felmérők véletlen alapon kiválasztott 2.5*2.5 km UTM négyzetben lévő, véletlen módon elhelyezkedő 15 db 100 m sugarú területen számolják az 5 perc alatt látott madarak számát

Mintavételi terület kiválasztása I.

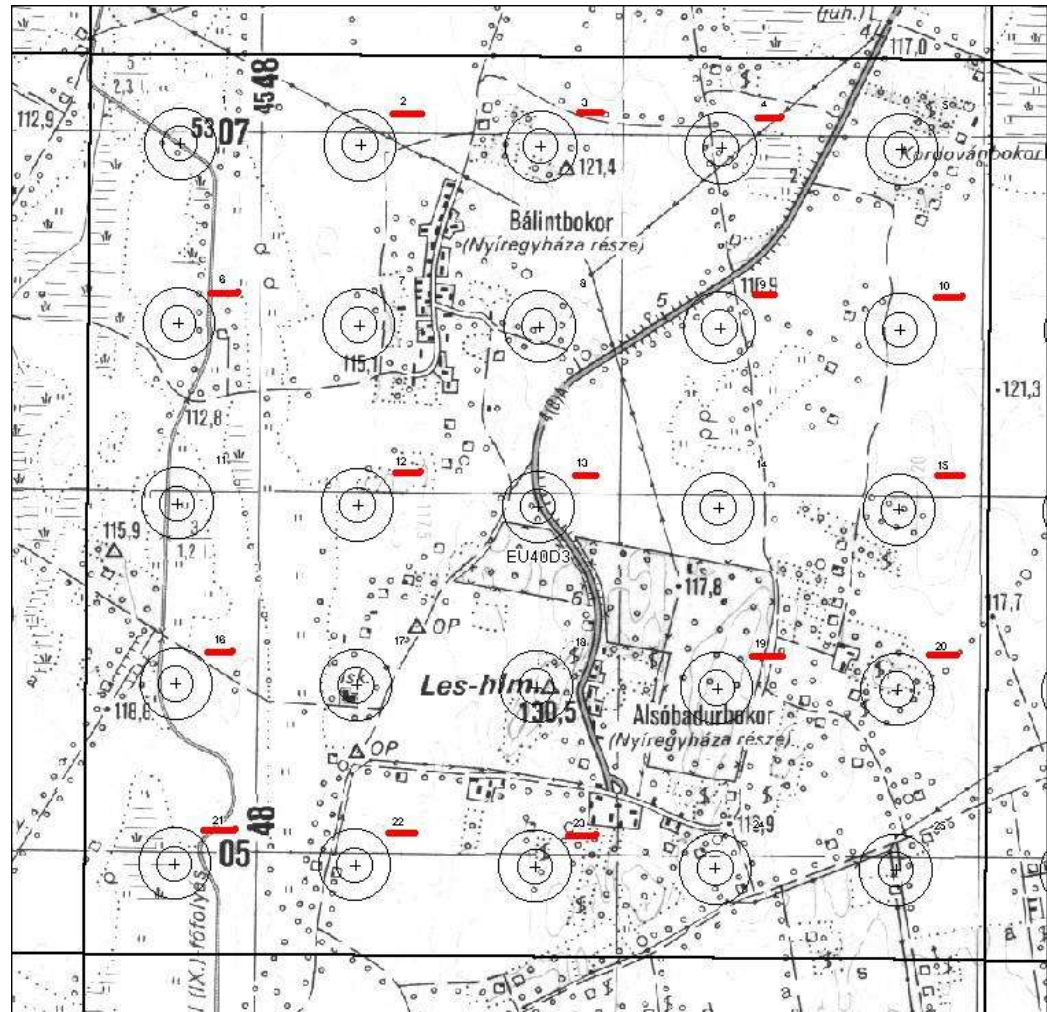
A felmérérendő 2.5*2.5km-es UTM négyzetek szemi-random kiválasztása:

- A megfigyelő min. 100 km² területe(ke)t ad meg, amelyen belül random módon jelölik ki a felmérérendő 2.5*2.5 km UTM négyzete(ke)t

Mintavételi terület kiválasztása II.

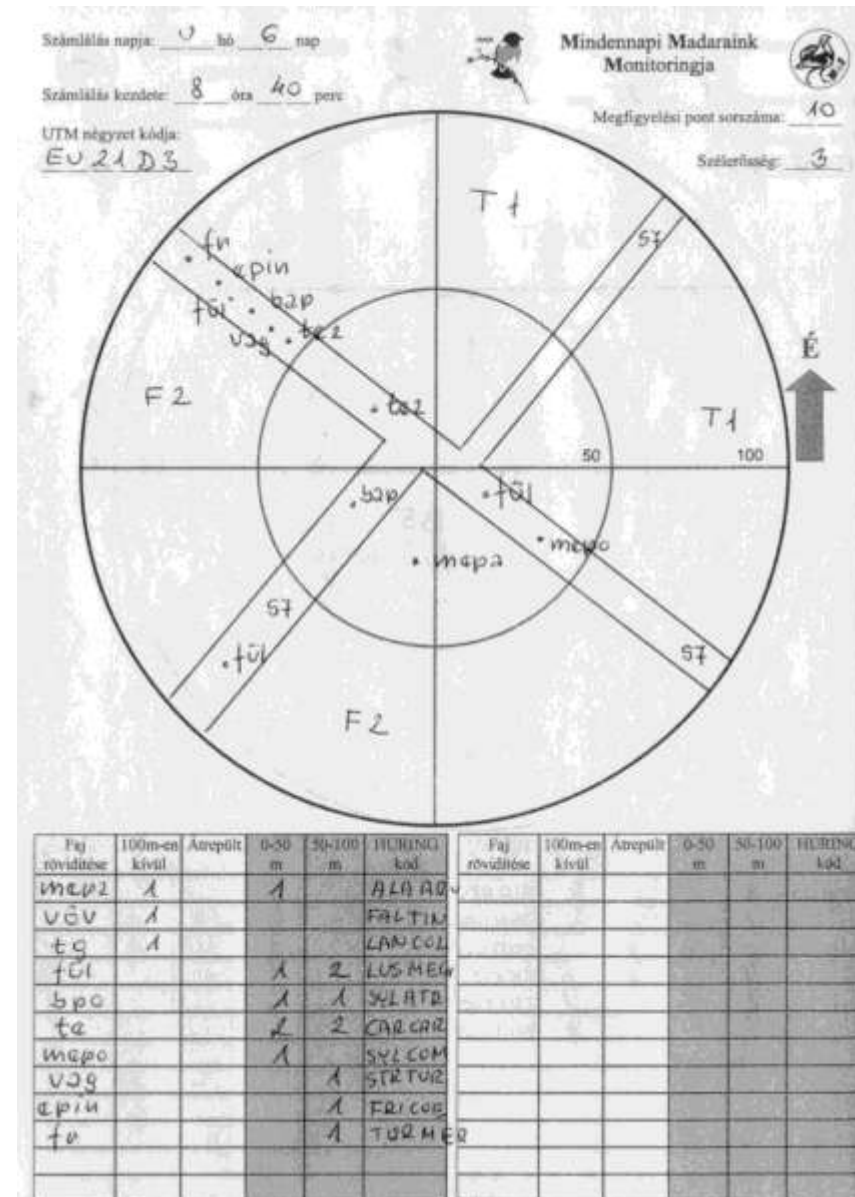
- A véletlen alapon kiválasztott $2,5 \times 2,5$ km UTM négyzetben, előre megadott (latin négyzet) 15 db 100 m sugarú felmérő ponton történő számlálás
- Térképek, koordináták a pontos helyszín megadásához
- A kiválasztott kvadrátok és pontok adatai GIS-ben nyilvántartva és kezelve

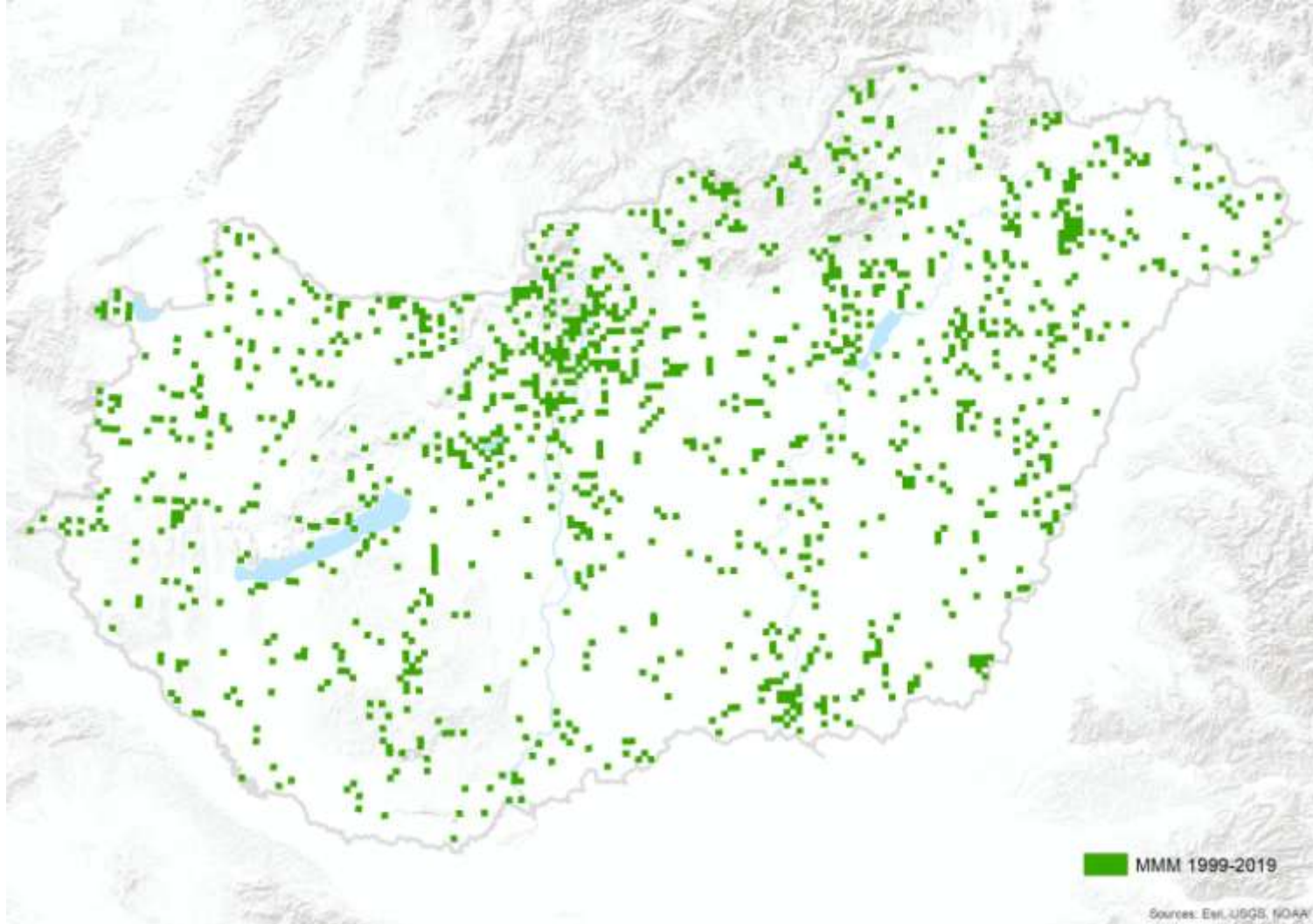

Standard felmérési módszer

5 perces számlálás mind a 15 ponton két alkalommal a fészkelési időszakban

- Első felmérés április 15. és május 10. között
- Második felmérés május 11. és június 10. között
- Az első és második felmérés között minimum 14 nap
- A felmérés reggel 5 és 10 óra között
- A szél erőssége a Beaufort skála szerinti 0 és 2 fokozat között
- Esőmentes napokon
- Ugyanazon személy végzi a két felmérést egy éven belül

- Több, mint **1000 regisztrált felmérő**
- **Közép-, Kelet-Európa első és legnagyobb adekvát adatbázisa**
- **>16 millió** rekord (UTM, pont, faj, dátum, pd)
- Évente átlagosan ~ 200-300 db felmért négyzet (**Az ország területének ~2%-án rendszeres felmérés!**)

On-line adatbázis

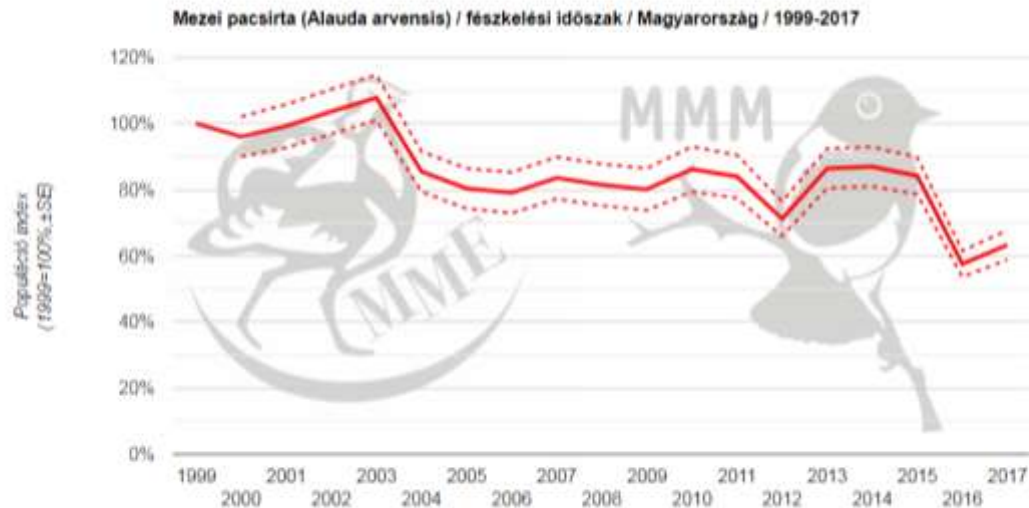
<http://mmm.mme.hu>

- Adatok bevitele, ellenőrzése
- Eredmények, térképek lekérdezése

Ezen az oldalon interaktív grafikonokon tekinthetők meg a Mindennapi Madaraink Monitoringja (MMM) program adatbázisainak felhasználásával végzett állományváltozás vizsgálatok eredményei. Kérjük, használat előtt olvassa el a lenti Útmutatót!

Faj: Mezei pacsirta (*Alauda arvensis*) ▼ Státusz: fészkelési időszak ▼ Terület: Magyarország ▼ OK

Változás iránya és mértéke: mérsékelt csökkenés / Trend: $-2.10\% (\pm 0.30\%) / P < 0.01$

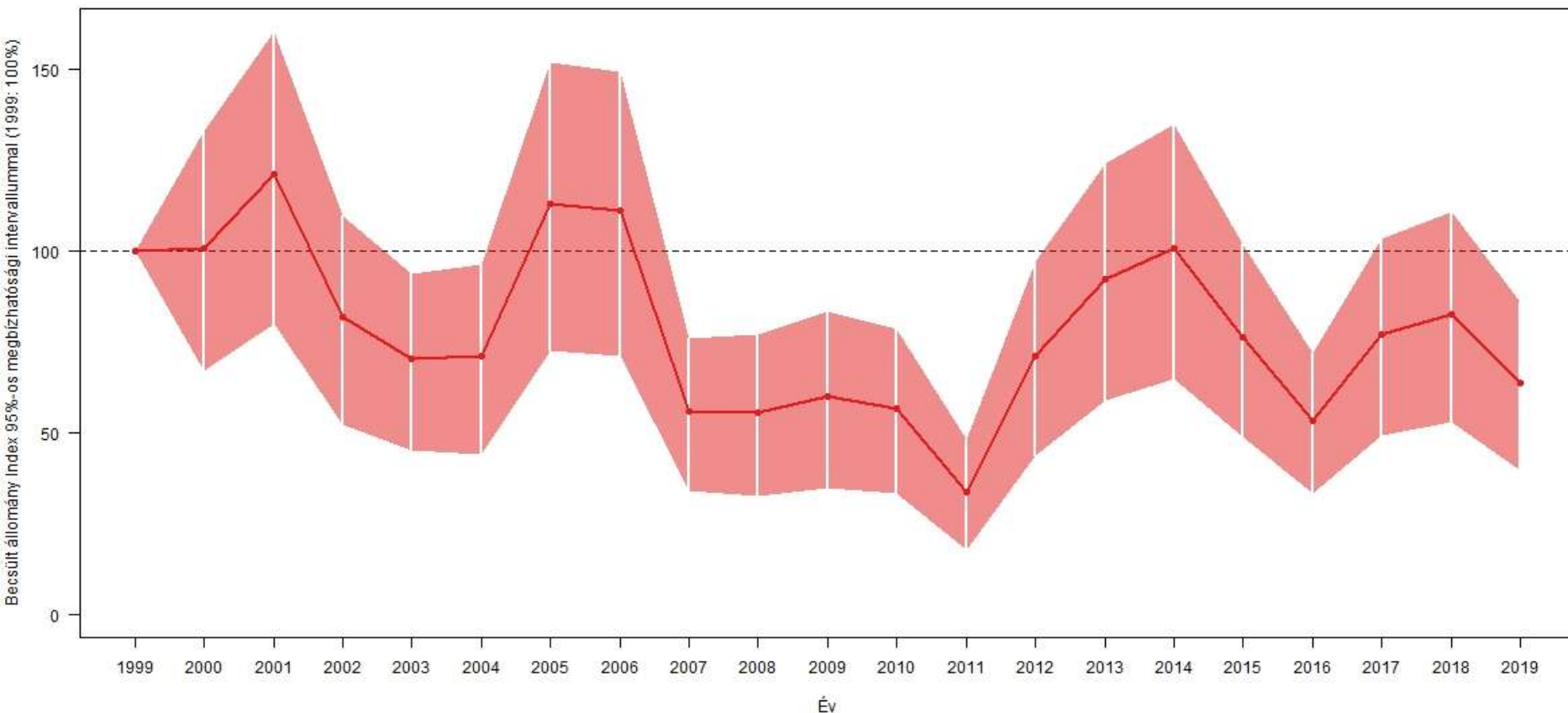

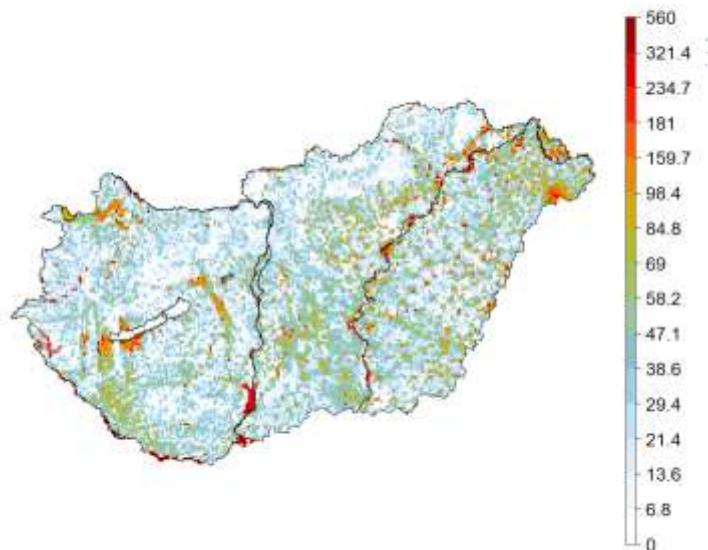
© Nagy Károly - www.mme.hu

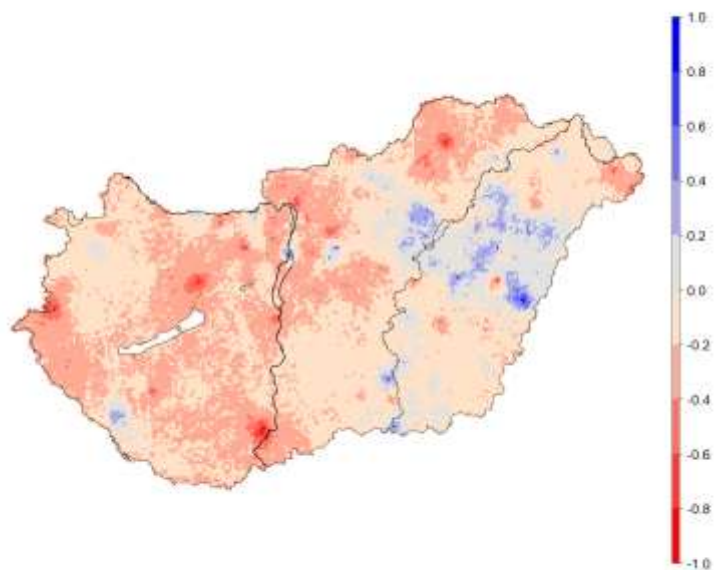
Füsti fecske - változás 1999-2019 között: -30%
(min:-45%, max:-12%)

HIRRUS állományindex, éves változás: -1.8% (-3%,-0.6%), csökkenő trend ($p < 0.05$)

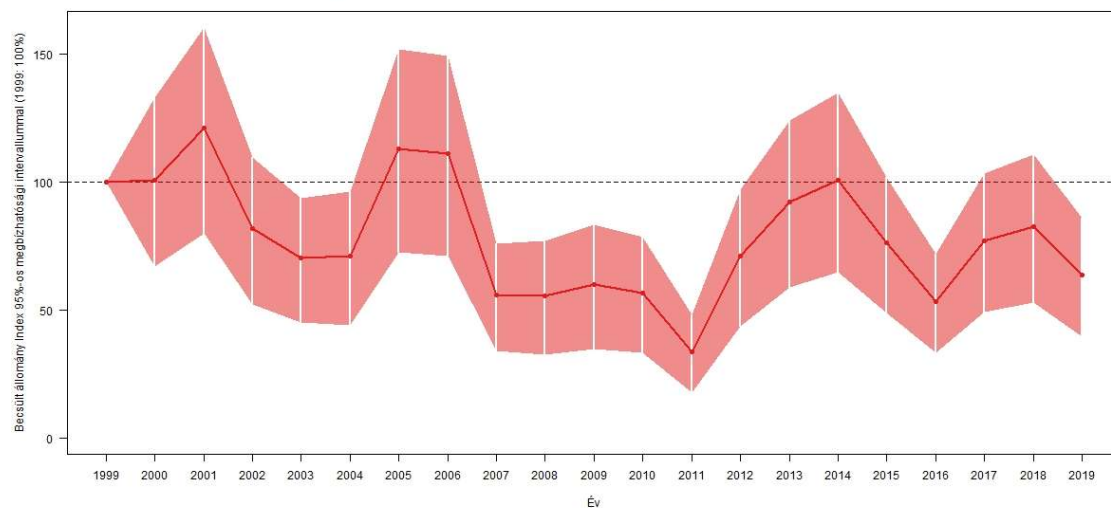

Füsti fecske - állományváltozás
1999-2019 között: -30%
(min:-45%, max:-12%)

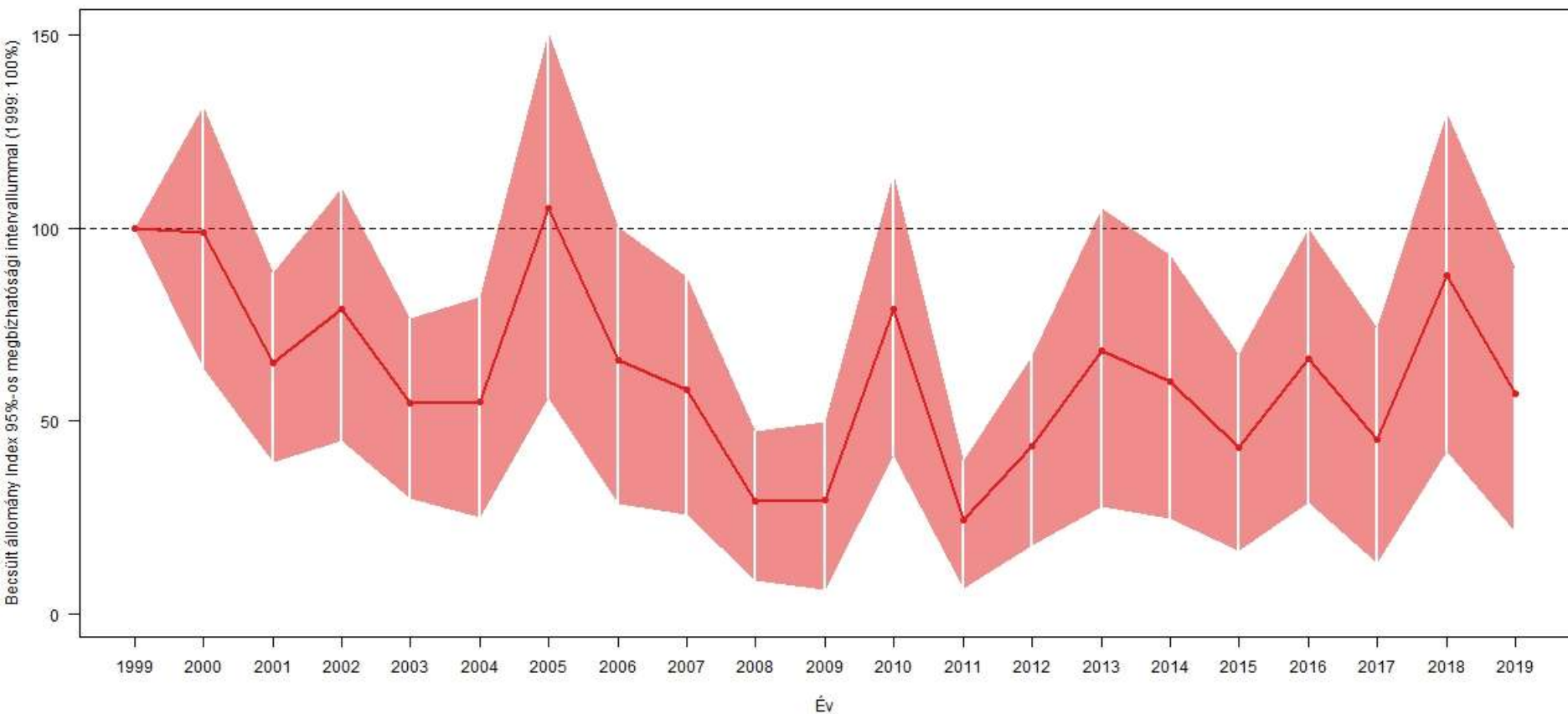
HIRRUS állományindex, éves változás: -1.8% (-3%,-0.6%), csökkenő trend (p<0.05)

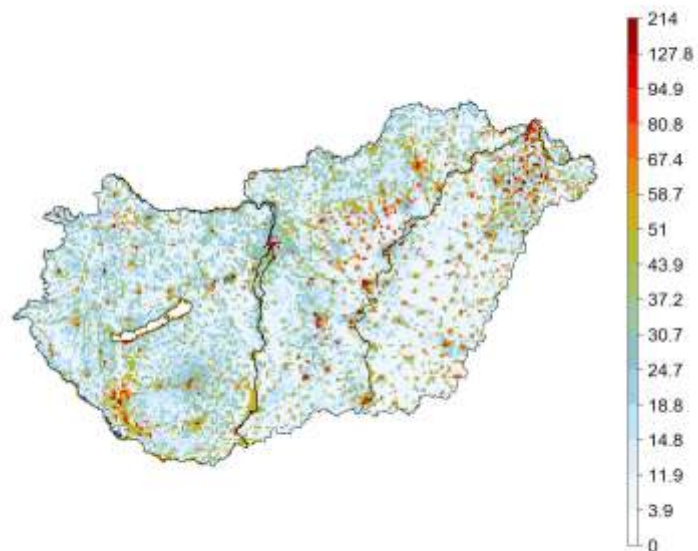

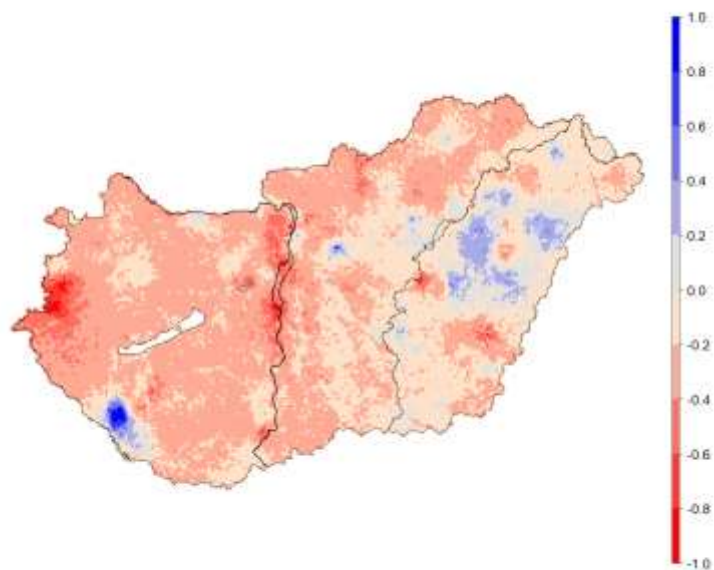
Molnárfecske - változás 1999-2019
között: -33%
(min:-54%, max:-3%)

DELURB állományindex, éves változás: -2% (-3.9%, -0.12%), $p = 0.05099$, stabil állomány

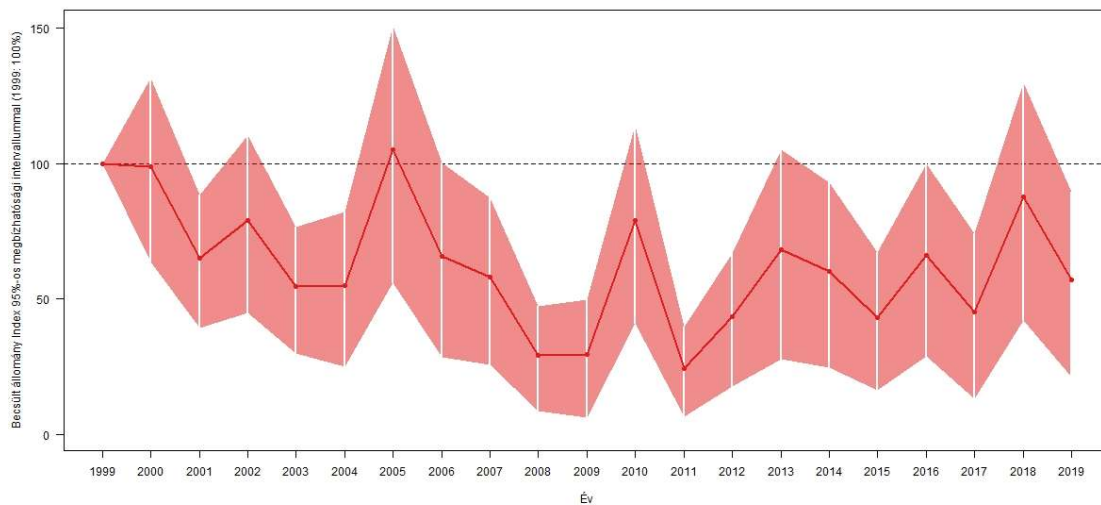

Molnárfecske - változás 1999-2019 között: -33% (min:-54%, max:-3%)

DELURB állományindex, éves változás: -2% (-3.9%, -0.12%), $p = 0.05099$, stabil állomány

Csak a fecskék száma csökken?

Az MMM révén több, mint 110 hazai
fészkelő madárfaj esetében nyílik mód
vizsgálni megfelelő statisztikai
módszerekkel a magyar állomány
helyzetét

Élőhely használat és fészkelő állomány trend (TRIM)

kategóriák: **növekvő**, **stabil**, **csökkenő**

Agrár (36 faj):

Nagy kócsag
Vörös vércse
Gyurgyalag
Búbosbanka
Szarka
Dolmányos varjú
Seregély
Tengelic

Egerészölyv
Barázdabillegető
Karvalyposzáta
Mezei poszáta
Kis őrgébics
Mezei veréb
Kenderike

Bölömbika
Fehér gólya
Barna rétihéja
Fogoly
Fürj
Fácán
Bíbic
Pirolábú cankó
Búbospacsirta
Mezei pacsirta
Füsti fecske
Sárga billegető
Rozsdás csuk
Cigánycsuk
Hantmadár
Réti tücsökmadár
Foltos nádiposzáta
Énekes nádiposzáta
Nádirigó
Tövisszúró gébics
Sordély

Erdei (17 faj):

Fekete harkály
Nagy fakopáncs
Közép fakopáncs
Vörösbegy
Énekes rigó
Csilpcsalpfüzike
Örvös légykapó
Barátcinege
Kék cinege
Csuszka
Szajkó
Erdei pinty
Meggyvágó

Ökörszem
Sisegő füzike
Rövidkarmú fakusz

Erdei pacsirta

Vegyes (30 faj):

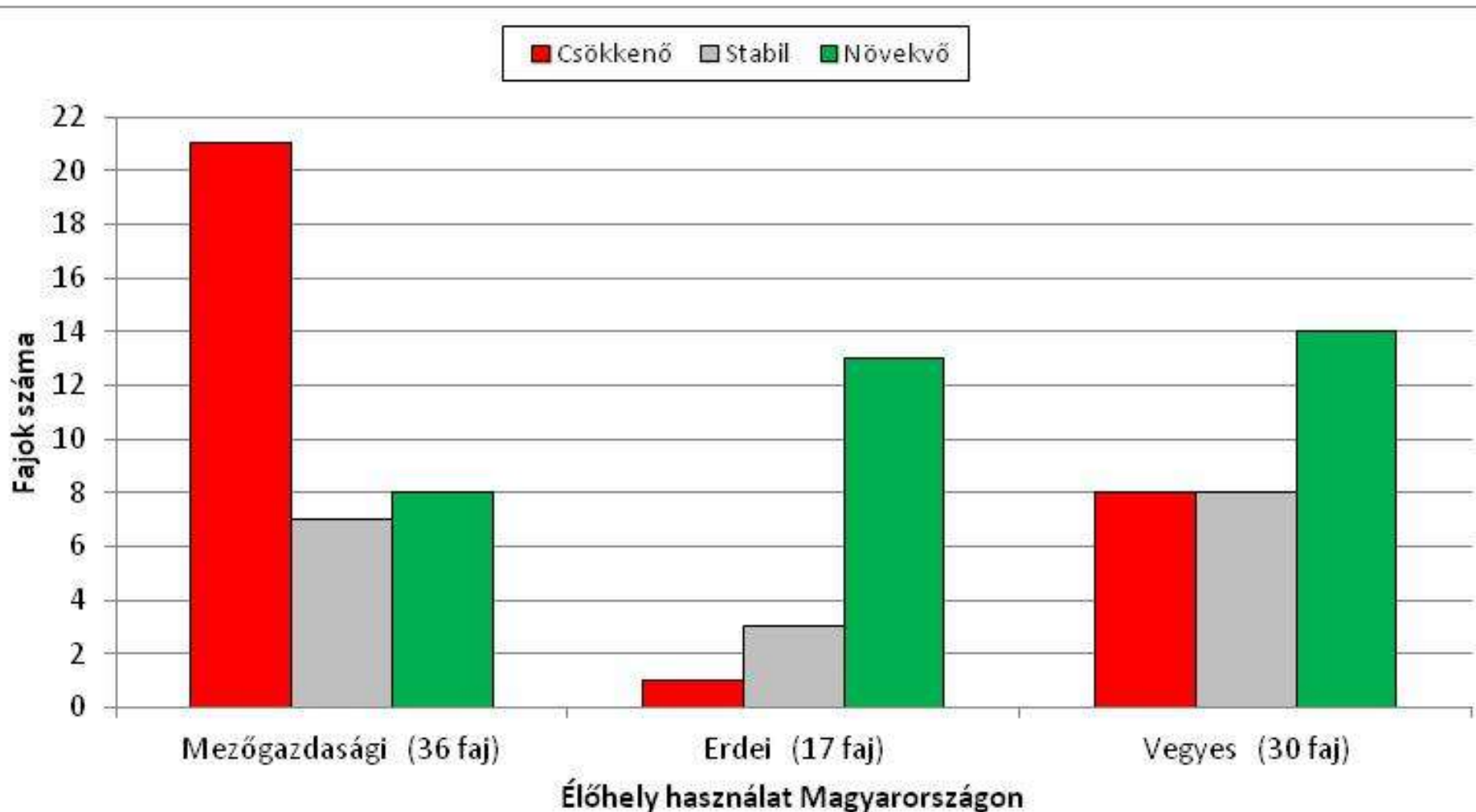
Tőkés réce
Örvös galamb
Balkáni gerle
Nyaktekercs
Zöld küllő
Házi rozsdafarkú
Fekete rigó
Kis poszáta
Barátposzáta
Őszapó
Széncinege
Holló
Zöldike
Citromsármány

Parlagi galamb
Molnárfecske
Erdei pityer
Fülemüle
Nádi tücsökmadár
Fitiszfüzike
Sárgarigó
Nádi sármány

Vadgerle
Kakukk
Berki tücsökmadár
Cserregő nádiposzáta
Kerti poszáta
Szürke légykapó
Házi veréb
Csicsörke

Élőhely használat és fészkelő állomány trend típusok Magyarországon 1999-2019

(TRIM trend kategóriák: *csökkenő*, *stabil*, *növekvő*)

Magyar agrárélőhelyen fészkelő fajok állapota, (FBI)

Jelentős csökkenés, átlagosan évi -1,5% (SE=0,3%, $P<0,01$).

Az eltelt 21 év során az állomány -30,2%-al csökkent (min: -17,7%, max: -42,7%)

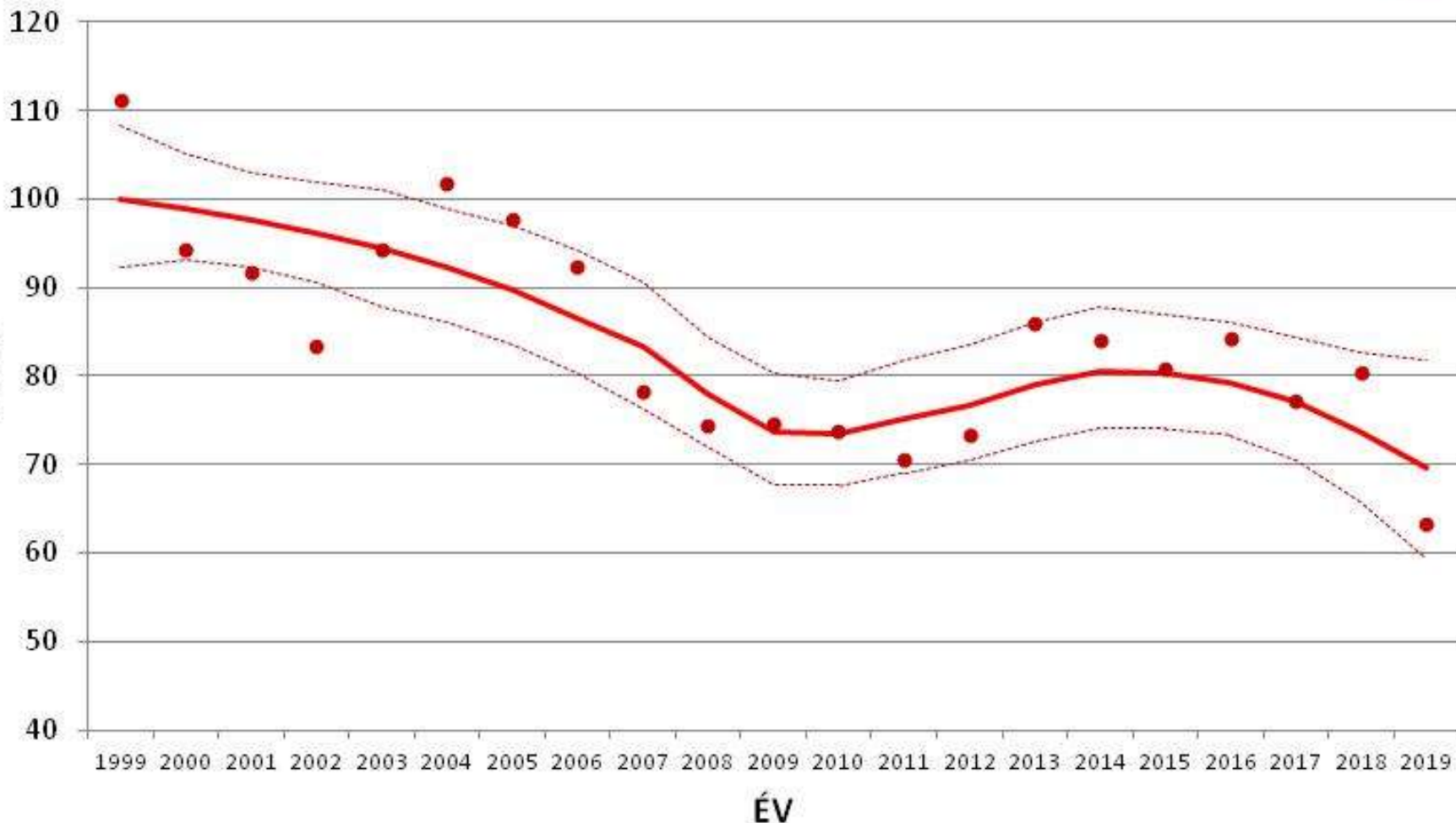
2019-ben az eddigi mért legalacsonyabb index, 63%!

MMM

FBI_HU (16 faj) (simított/smooth)

Biodiverzitás Indikátorok (Bázis év 1999:

100%)

Vonulási stratégia és fészkelő állomány trend (TRIM)

kategóriák: **növekvő**, **stabil**, **csökkenő**

Állandó (21 faj):

Balkáni gerle
Zöld küllő
Fekete harkály
Nagy fakopáncs
Közép fakopáncs
Őszapó
Barátcinege
Csuszka
Szajkó
Szarka
Dolmányos varjú
Holló

Egerészölyv
Parlagi galamb
Rövidkarmú fakusz
Mezei veréb

Fogoly
Fácán
Búbospacsirta
Házi veréb
Sordély

Részlegesen
rövidtávon
vonuló (32
faj):

Kárókatona
Nagy kócsag
Tőkés réce
Vörös vércse
Örvös galamb
Búbosbanka
Vörösbegy
Házi rozsdafarkú
Fekete rigó
Énekes rigó
Barátposzáta
Csilpcsalpfüzike
Kék cinege
Széncinege
Seregély
Erdei pinty
Zöldike
Tengelic
Meggyvágó
Citromsármány

Barázdabillegető
Ökörszem
Kenderike
Nádi sármány

Bölömbika
Fűrj
Bíbic
Piroslábú cankó
Vadgerle
Erdei pacsirta
Mezei pacsirta
Cigánycsuk
Csicsörke

Hosszútávon
vonuló (30 faj):

Gyurgyalag
Nyaktekercs
Kis poszáta
Örvös légykapó

Molnárfecske
Erdei pityer
Fülemüle
Nádi tücsökmadár
Karvalyposzáta
Mezei poszáta
Sisegő füzike
Fitiszfüzike
Sárgarigó
Kis őrgébics

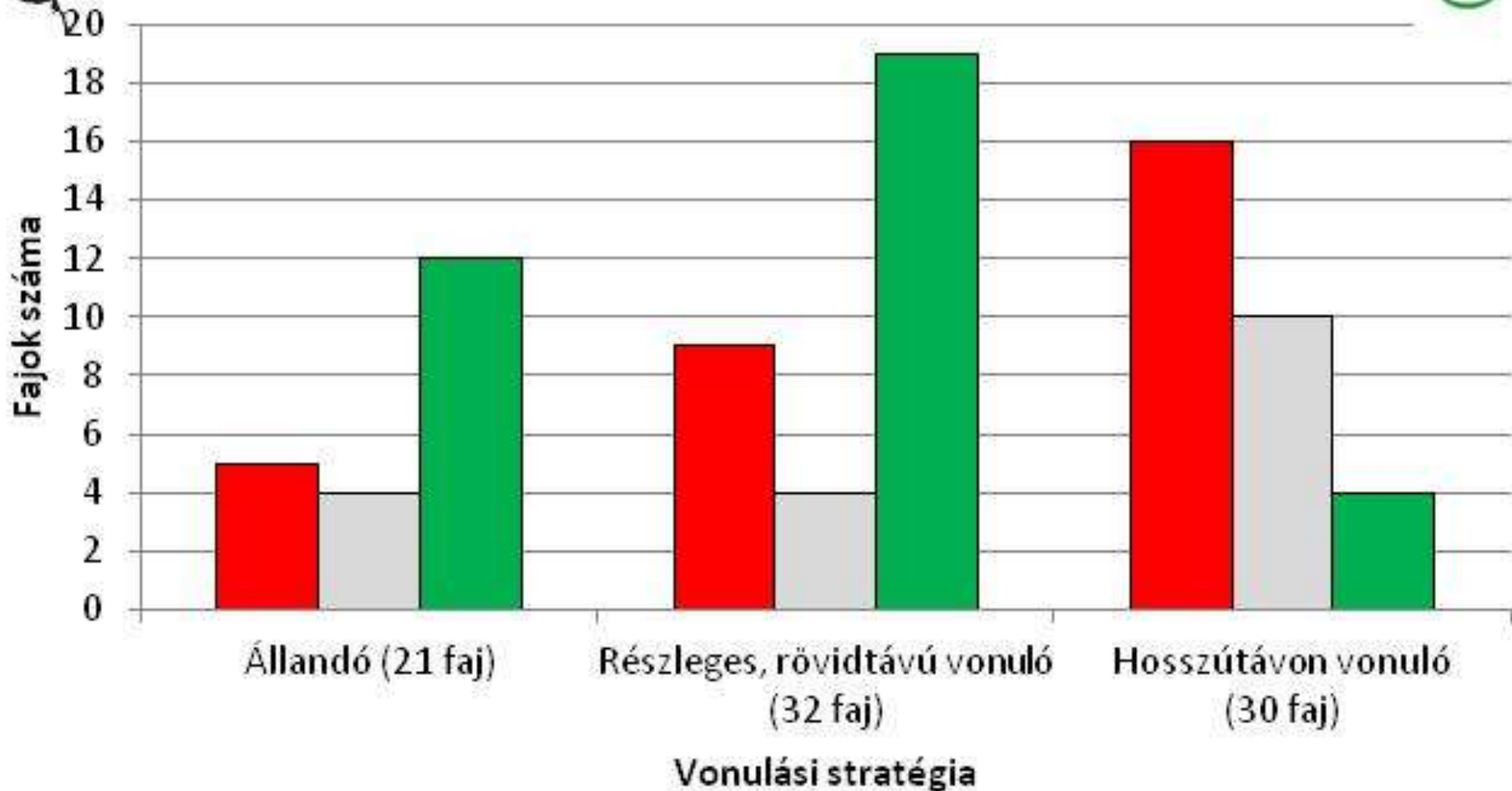
Fehér gólya
Barna rétihéja
Kakukk
Füsti fecske
Sárga billegető
Rozsdás csuk
Hantmadár
Réti tücsökmadár
Berki tücsökmadár
Foltos nádiposzáta
Énekes nádiposzáta
Cserregő
nádiposzáta
Nádirigó
Kerti poszáta
Szürke légykapó
Tövisszúró gébics

Vonulási stratégia és fészkelő állomány trendek 1999-2019

(TRIM trend kategóriák: **csökkenő**, **stabil**, **növekvő**)

■ Csökkenő ■ Stabil ■ Növekvő

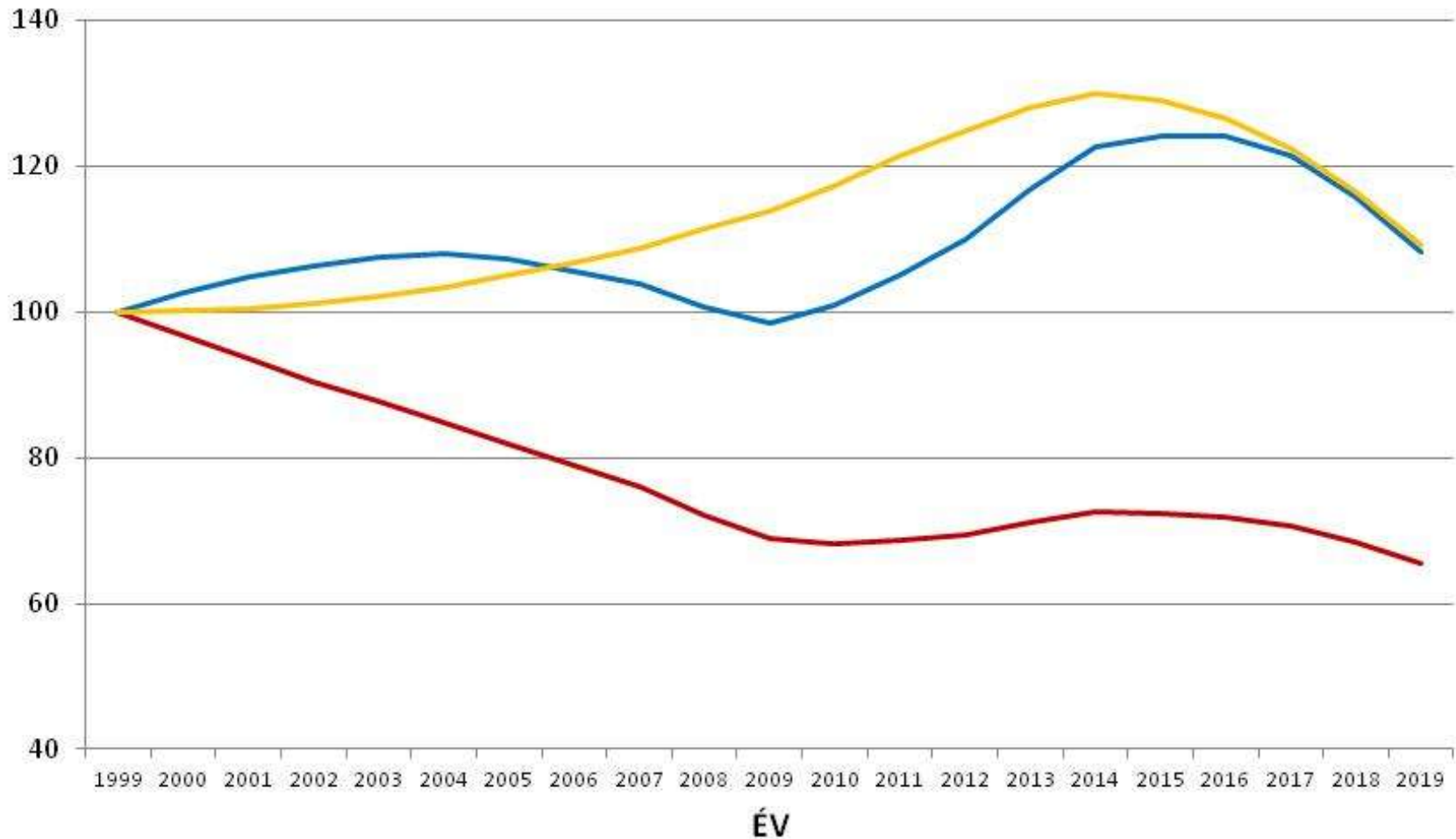
Vonulási stratégia és állomány trend

Csökkenő értékek az elmúlt években! Tartós változások ?????

- Hosszútávon vonulók (37 faj) (simított/smooth)
- Állandók (26 faj) (simított/smooth)
- Rövidtávon vagy részlegesen vonulók (36 faj) (simított/smooth)

Biodiverziás Indikátor értékek (Bázis év 1999: 100%)

Hosszútávon vonuló madarak kettő, három, ... „világ” élőlényei

Partifecske (13g)

~ 4 hónap fészkelés (Máj.-Aug.)

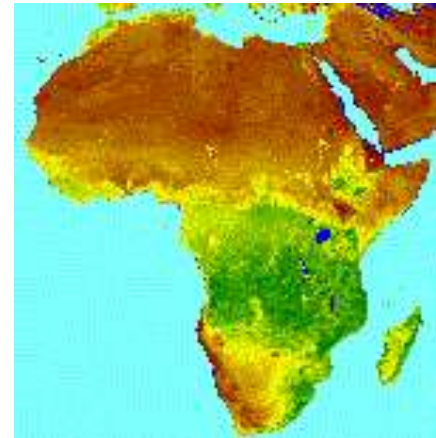
~1 hónap őszi vonulás (Szept.-Okt.)
4-6 ezer km

~ 6 hónap telelés (Dec.-Feb.)

~ 1 hónap tavaszi vonulás (Ápr.-Máj)
4-6 ezer km

Növekvő természetvédelmi problémák

- Ember általi közvetlen élőhely rombolás, módosítás

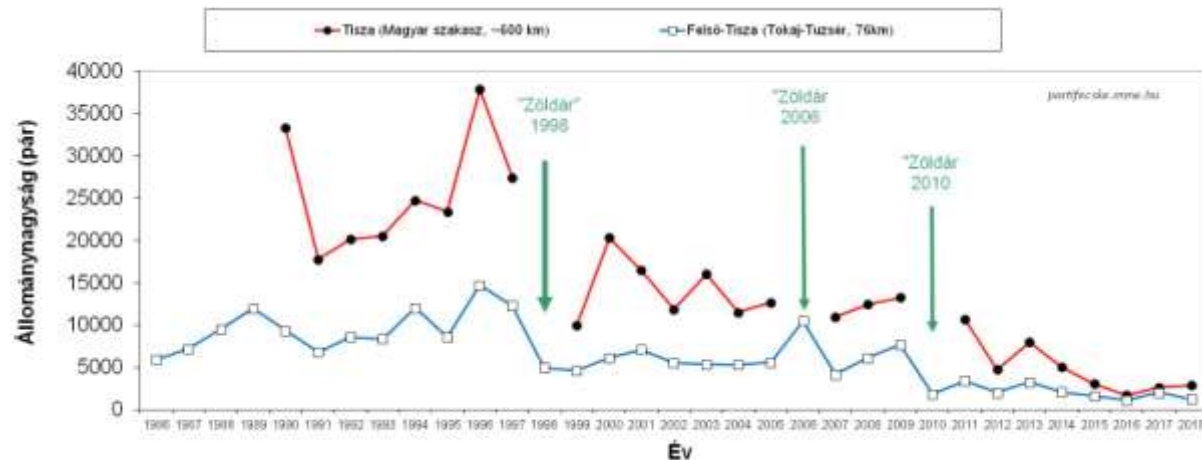

- Klímaváltozás
 - A megszokott időjárási mintázatok átalakulás – rendkívüli helyzetek szaporodása
 - Változó élőhelyek

Milyen szerepe lehet a vonulási/telelési területeknek a jelentős éves változásokban ?

Afrikai szárazságokat követően drasztikus állománycsökkenések:

- Kis poszáta
- Partifecske
- Foltos nádiposzáta
- Vörösgém
- Fehérgólya

Milyen módon lehet a közvetlen vonulási/telelési hatásokat detektálni ?

Bevándorlás más fészkelő állományokból

+

+ **Fészkelő állomány
nagysága** -

Túlélési ráta

**Pusztulás
a vonulás/telelés
során**

-

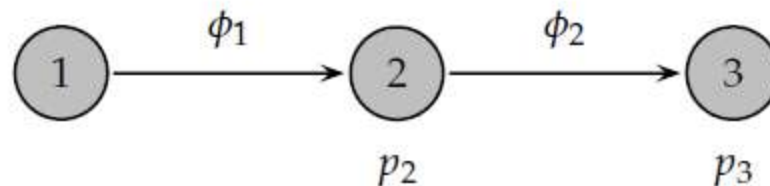
Kivándorlás más fészkelő állományokba

Szaporodás
ez előző évben

Milyen módon lehet a vonulási/telelési hatásokat detektálni ?

Túlélési ráta (fészkelő szezonok közötti) kitüntetett szerepe

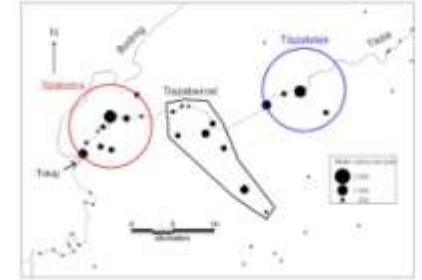
- ◆ Vonulási és telelési körülmények közvetlen hatásának mérhetősége

- Fogás-visszafogás adatok alapján becsülhető
 - ◆ Φ túlélési ráta, p fogási ráta
 - ◆ Nagyszámú, rendszeres gyűrűzés
 - ◆ Számítógépes adatnyilvántartás
 - ◆ Fogás-visszafogás eljárások, programcsomagok (MARK, U-CARE, M-SURGE) alkalmazása a modellezéshez és becsléshez

Partifecskek gyűrűzése

- Évente 2-10 ezer madár gyűrűzése 1986 óta a Tisza Tokaj-Tuzsér szakasza mentén
- Több, mint 150 ezer meggyűrűzött madár
- Részletes biometriai adatok felvétele
- Több száz önkéntes közreműködése a jelentős fizikai erőfeszítést igénylő munkához

Akció Riparia tábor

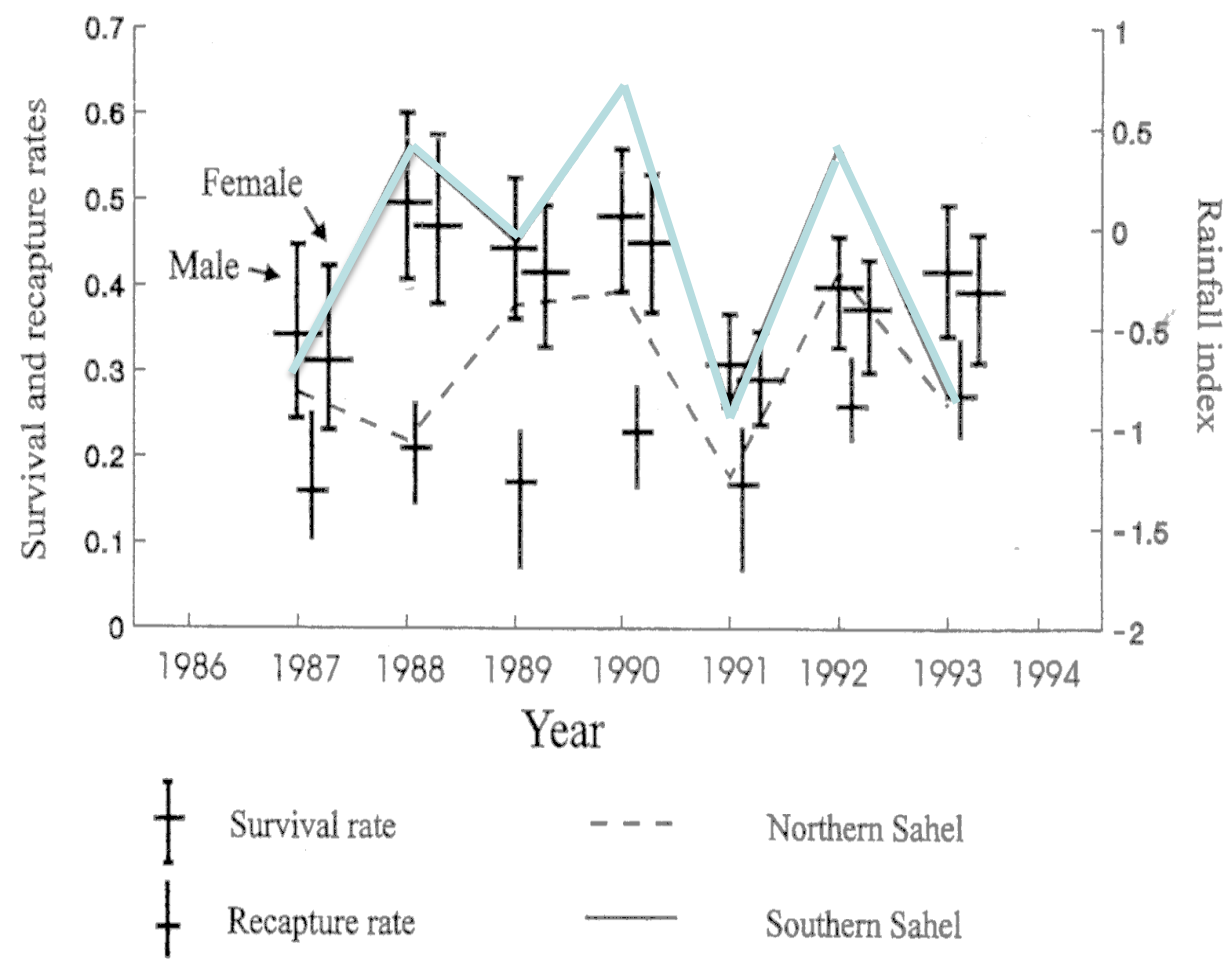
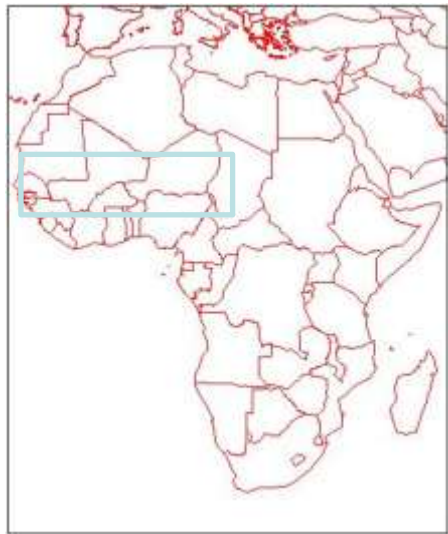

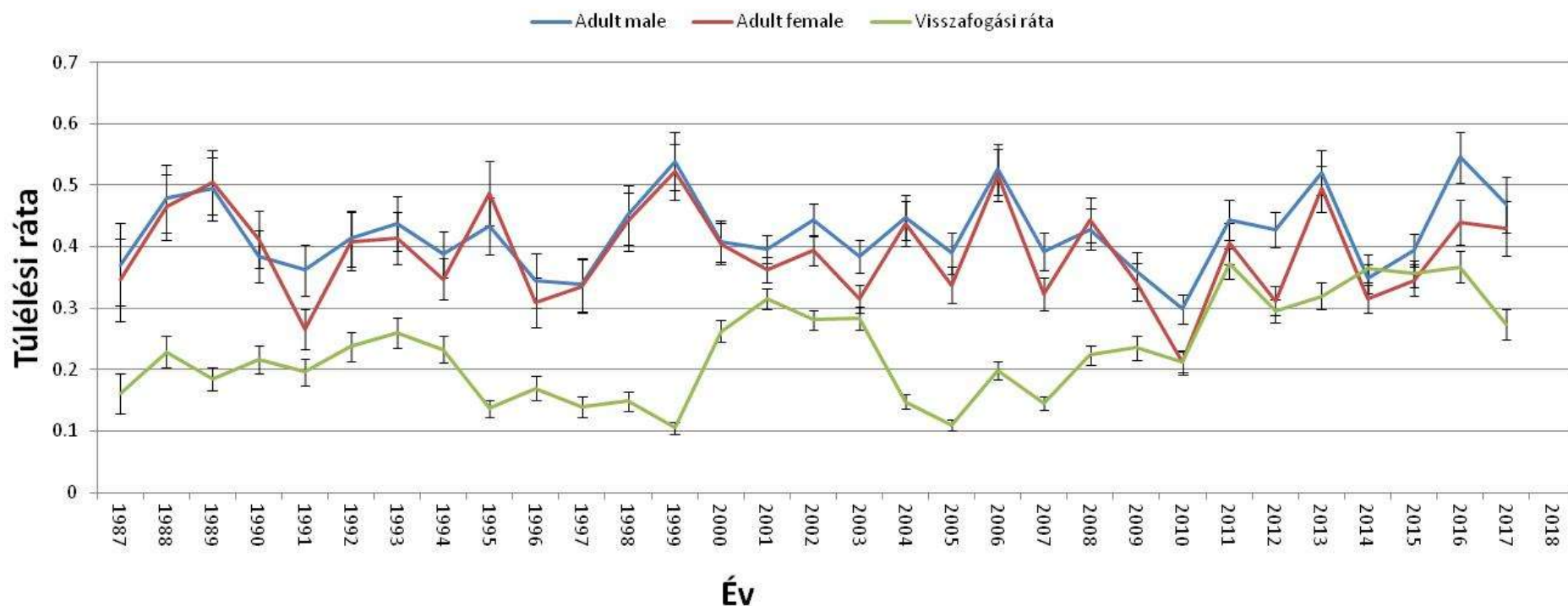
Milyen szerepe lehet az afrikai vonulási/teleelési területeknek az állomány változásban?

A partifecskek túlélési rátája jelentősen mértékben függ az afrikai Szahel-övezetben lehulló csapadék mennyiségétől (Szép 1995, *Ibis*), rövidtávon a túlélési ráta modellezhető a Szahelben lehulló csapadékkal..

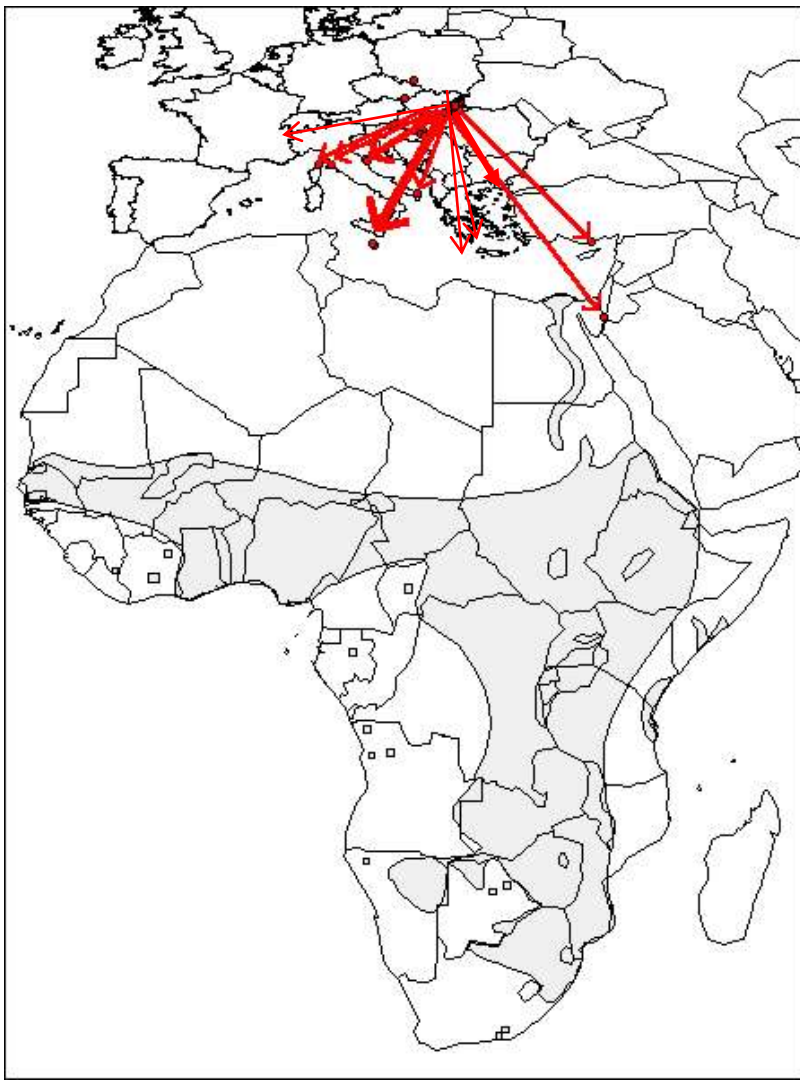

Jelentős természetes pusztulás a vonulás/telelés során

- Átlagosan a fészkelő egyedek ~40%-a éli túl a vonulást/telelést
- Kedvezőtlen vonulás/telelést követően a túlélő egyedek aránya akár 30%-nál is kisebb lehet
- Nincs csökkenő trend a fészkelő egyedek túlélési rátájában

Vonulási és telelési terület ismerete az intenzíven vizsgált tiszai partifecske állomány esetében

- Közel 150 ezer meggyűrűzött partifecske a Tisza mentén 1984 óta
 - Nincs afrikai megkerülés !

- Geolokátorok alkalmazása (0.6g) (Swiss Ornithological Institutes)
- 2012-ben 50 partifecske egyedet jelöltünk meg

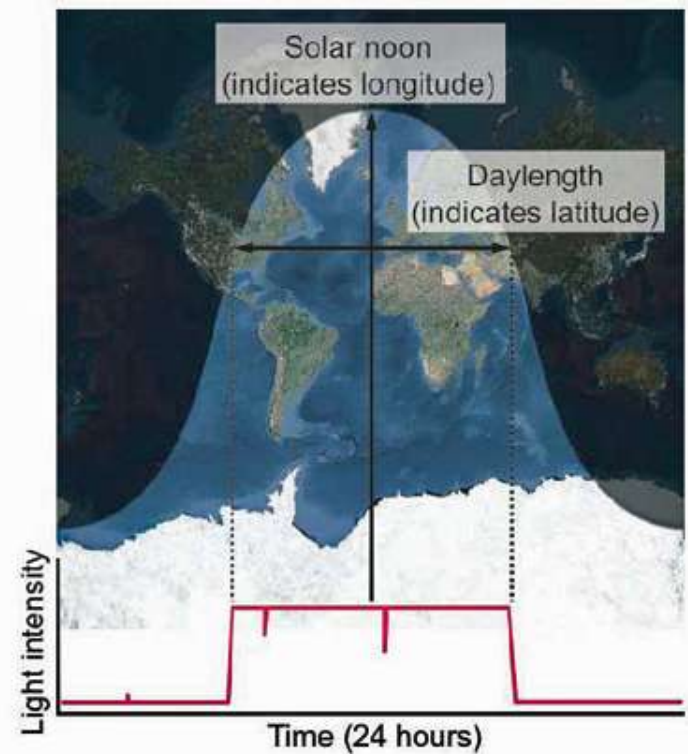
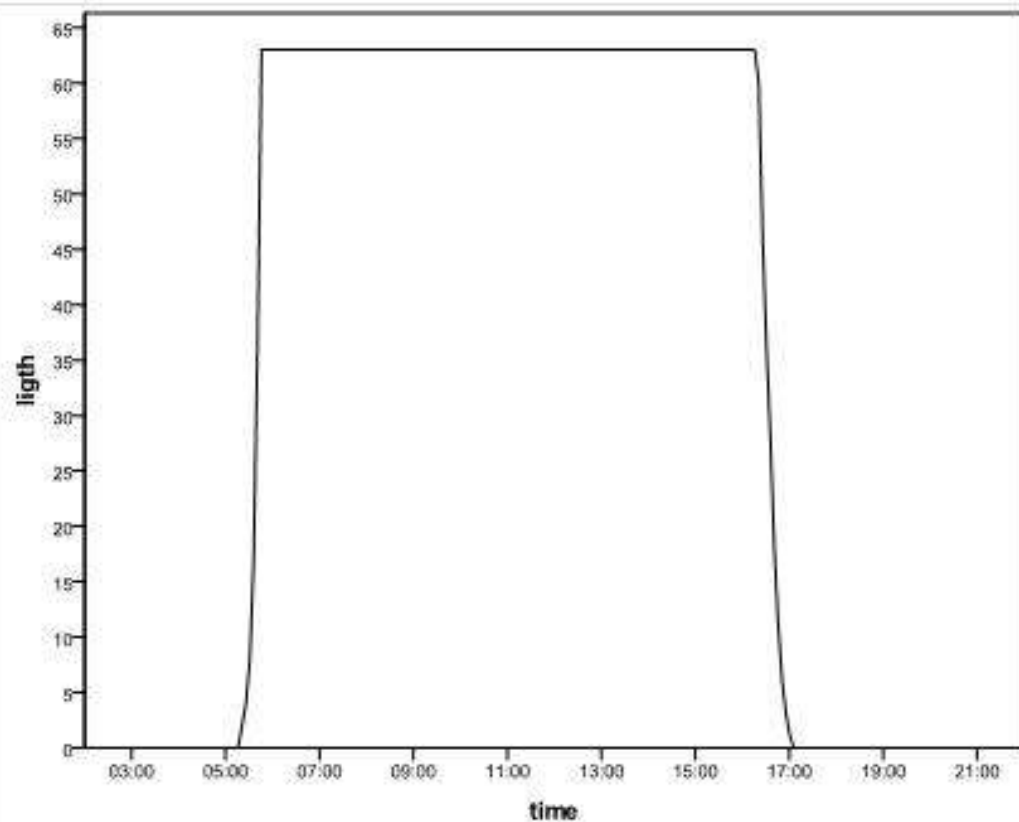

Geolokátor

Fényérzékelő, óra, memória, elem – együtt akár 0,3-0,6 g
össztömeg
alkalmas kistestű (<20g) madarak jelölésére

- Fényérzékelő 5 percenként méri a fény mennyiségét
- ~ egy évig folyamatosan tárolja az 5 percenként mért adatokat
- A jelölt madarat visszaérkezése után be kell fogni a geolokátort levenni és az adatokat letölteni

Geolokátor:

Nappal/éjszaka hossza – É/D-i távolság az egyenlítőtől (szélesség)

Napkelte/nyugta ideje – K/Ny-i távolság , Londontól (hosszúság)

- ***A tartózkodási hely koordinátája ± 300 km-es pontossággal, potenciálisan, megállapítható minden nappalra és estére***

Geolokátor

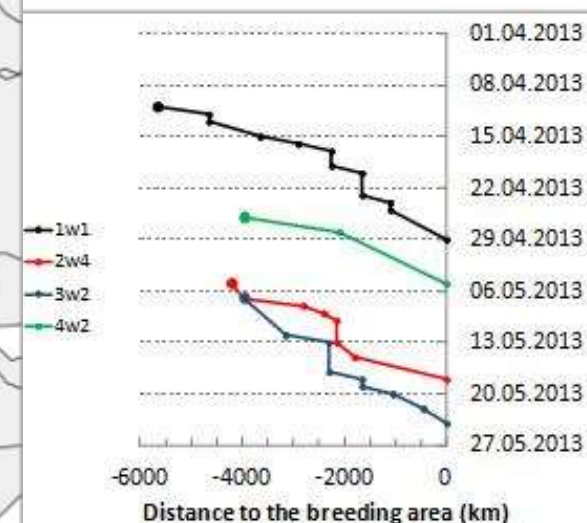
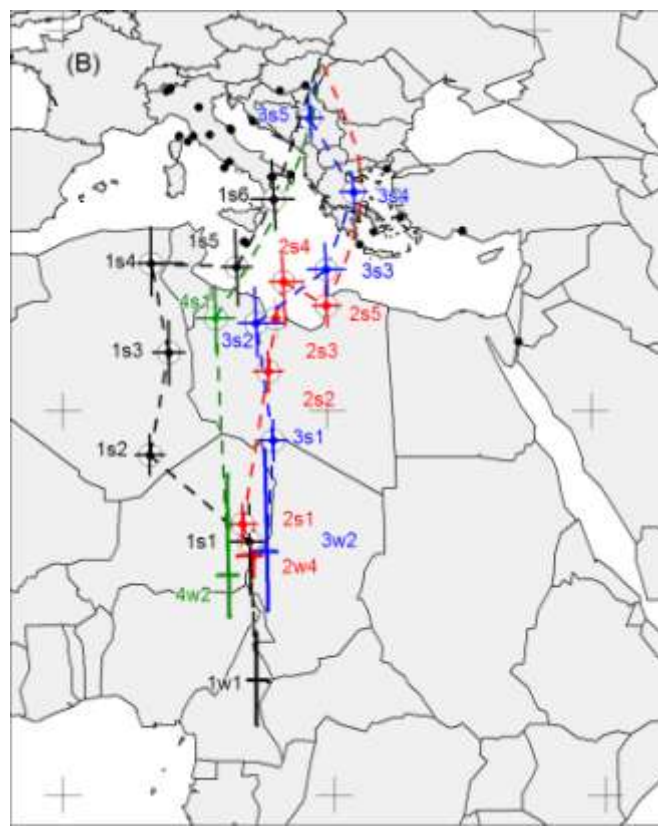
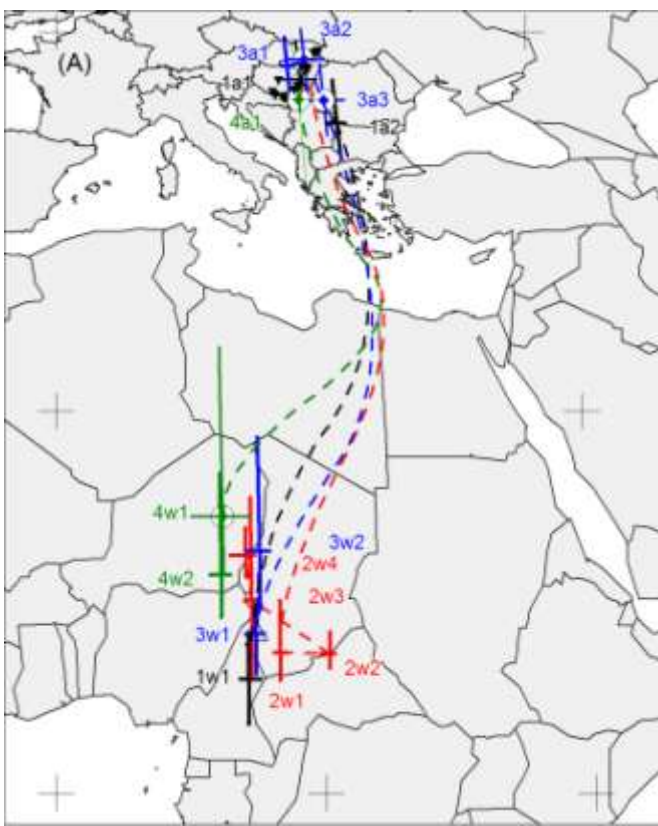
4 geolokátor szolgáltatott egyedülálló adatokat 2013-ban a partifecskékről

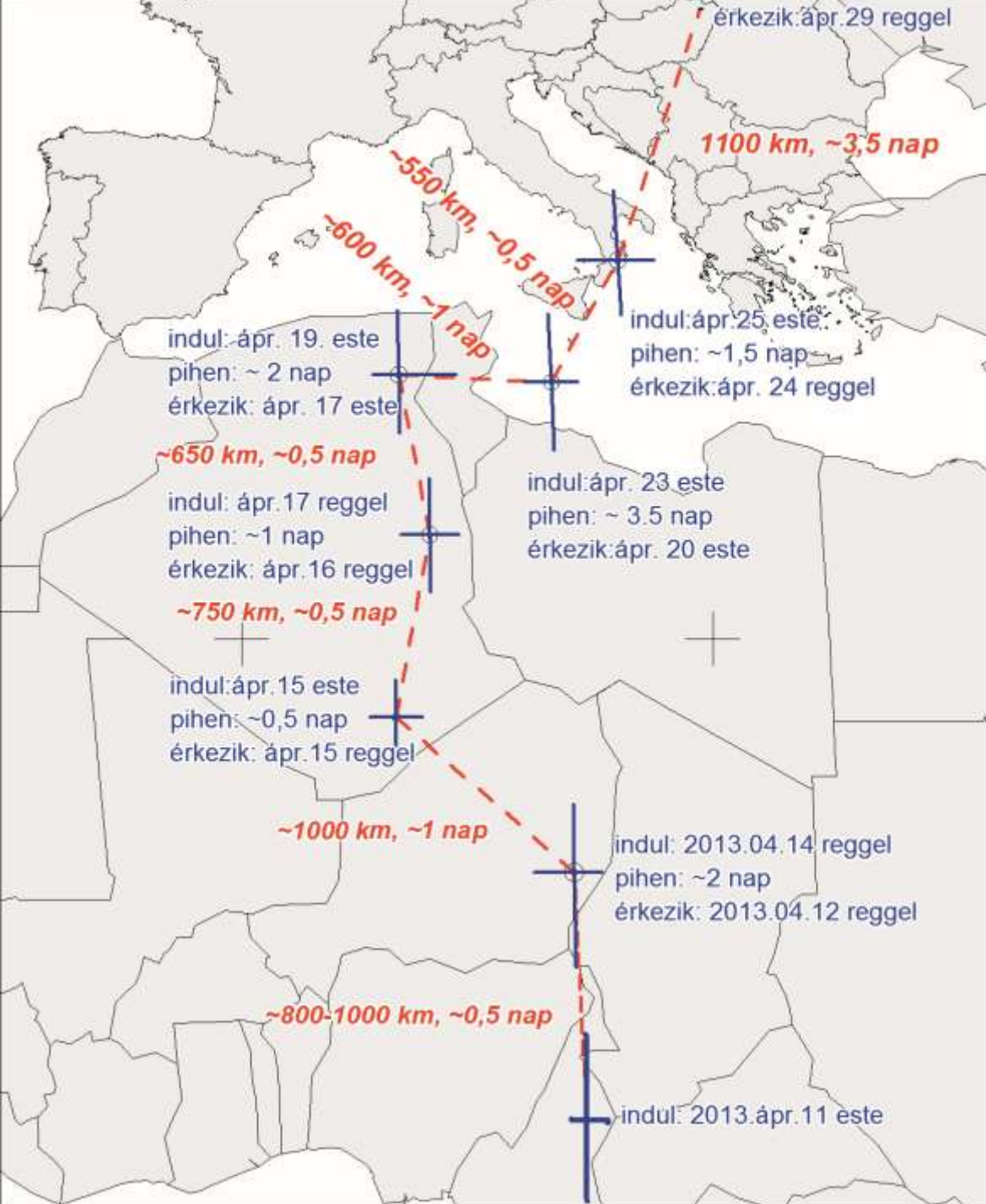
- Információk az őszi és tavaszi vonulás során használt régiókról
- A vonulás sebességéről (400-800 km/nap, tavasszal)
- Új lehetőségek !!!

Ősz/Tél
vonulás időzítés

Tavaszi

Tavaszi

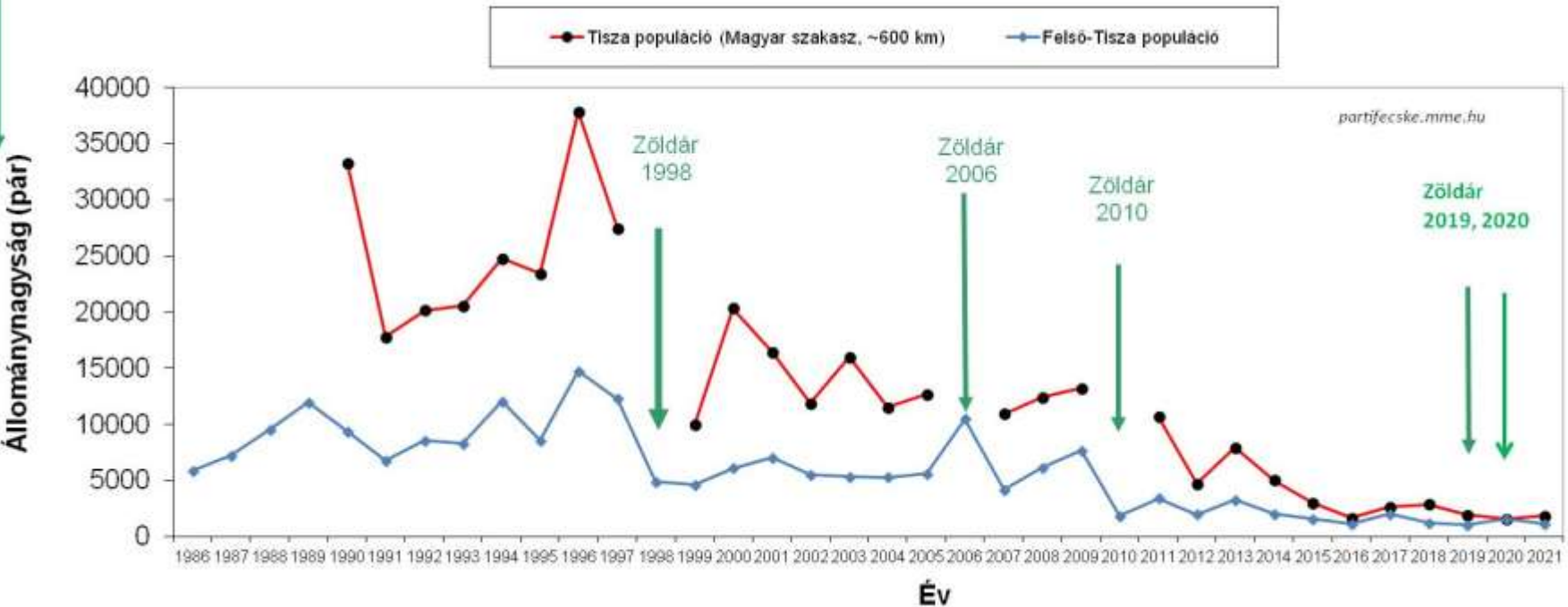
Partifecske, 7GD,
tojó

Ősz: 4557 km
18 nap

Tavaszi: 5692 km
18 nap

Mozgás: 7,5 nap
Pihen: 10,5 nap
812 km/nap

Populáció nagysága a Tisza magyar szakaszán

A fészkelési sikernek döntő része lehet az állományváltozásban

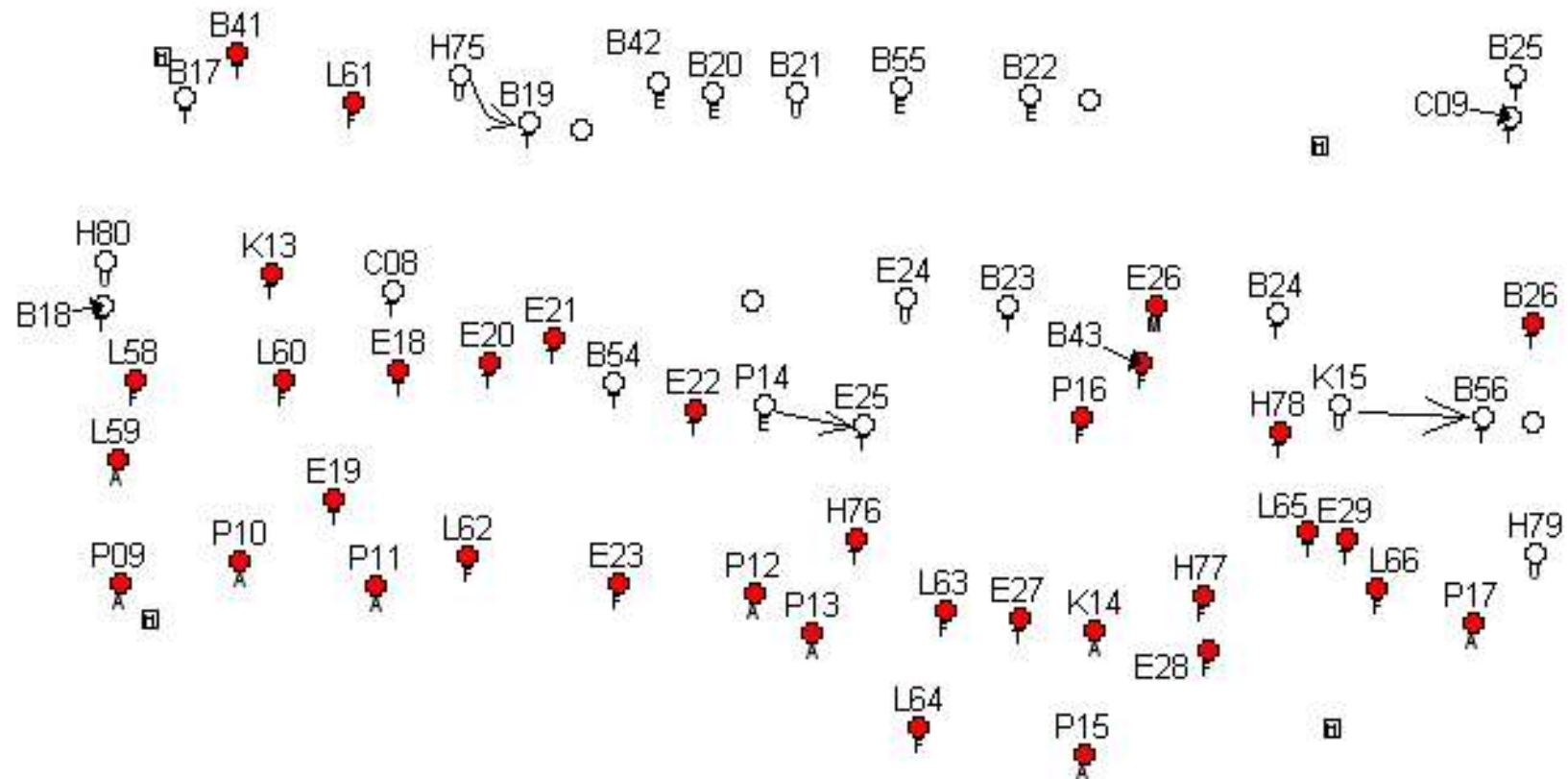
Fészkelési siker vizsgálata endoszkóppal

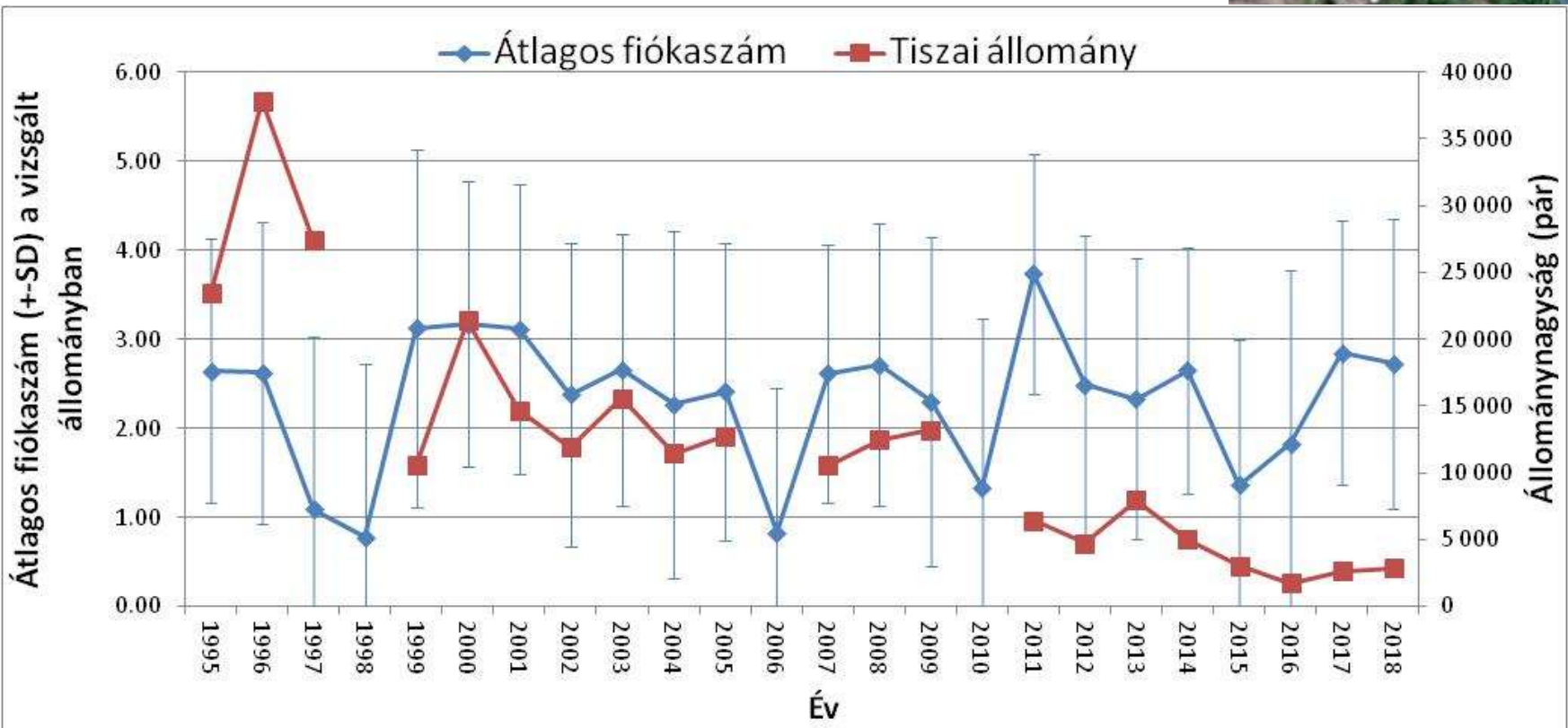
SZAB42

Fészkelési siker vizsgálata

Évente 800-2000 üreg heti ellenőrzése endoszkóppal 1995 óta a Felső-Tisza mentén

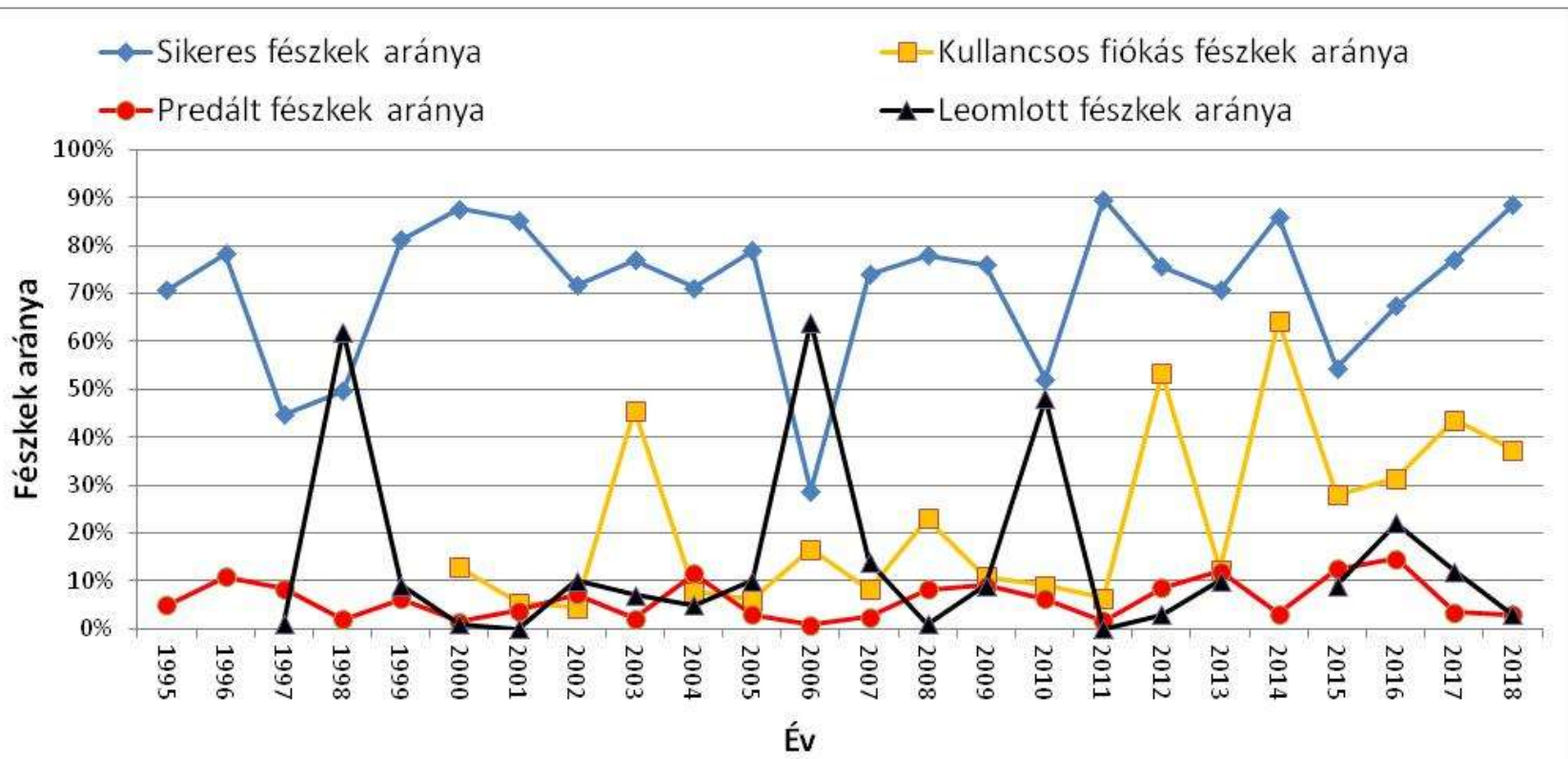
- Zöldárak (1998, 2006, 2010) jelentős hatása
- Nincs csökkenő trend
- Jelentős variancia az fiókaszámban

Fészkelési siker vizsgálata

Évente 800-2000 üreg heti ellenőrzése endoszkóppal 1995 óta a Felső-Tisza mentén

- Zöldárak (1998, 2006, 2010) jelentős hatása - fészkek omlása
- Növekvő kullancs fertőzés
- Kismértékben növekvő predált fészkek

Paraziták

- *Ixodes lividus* kullancsfaj – csak a partifecske fészkekben található, gazdaspecifikus vérszívó ektoparazita
- Betegségeket, költséges immun és viselkedési válaszokat válthatnak ki (Szép és Møller 1999)
- Közvetlenül befolyásolhatják az egyedek fejlődését, szaporodási sikerét, túlélését (Szép és Møller 2000)

Partifecske válaszok a kullancs okozta kedvezőtlen hatásokra:

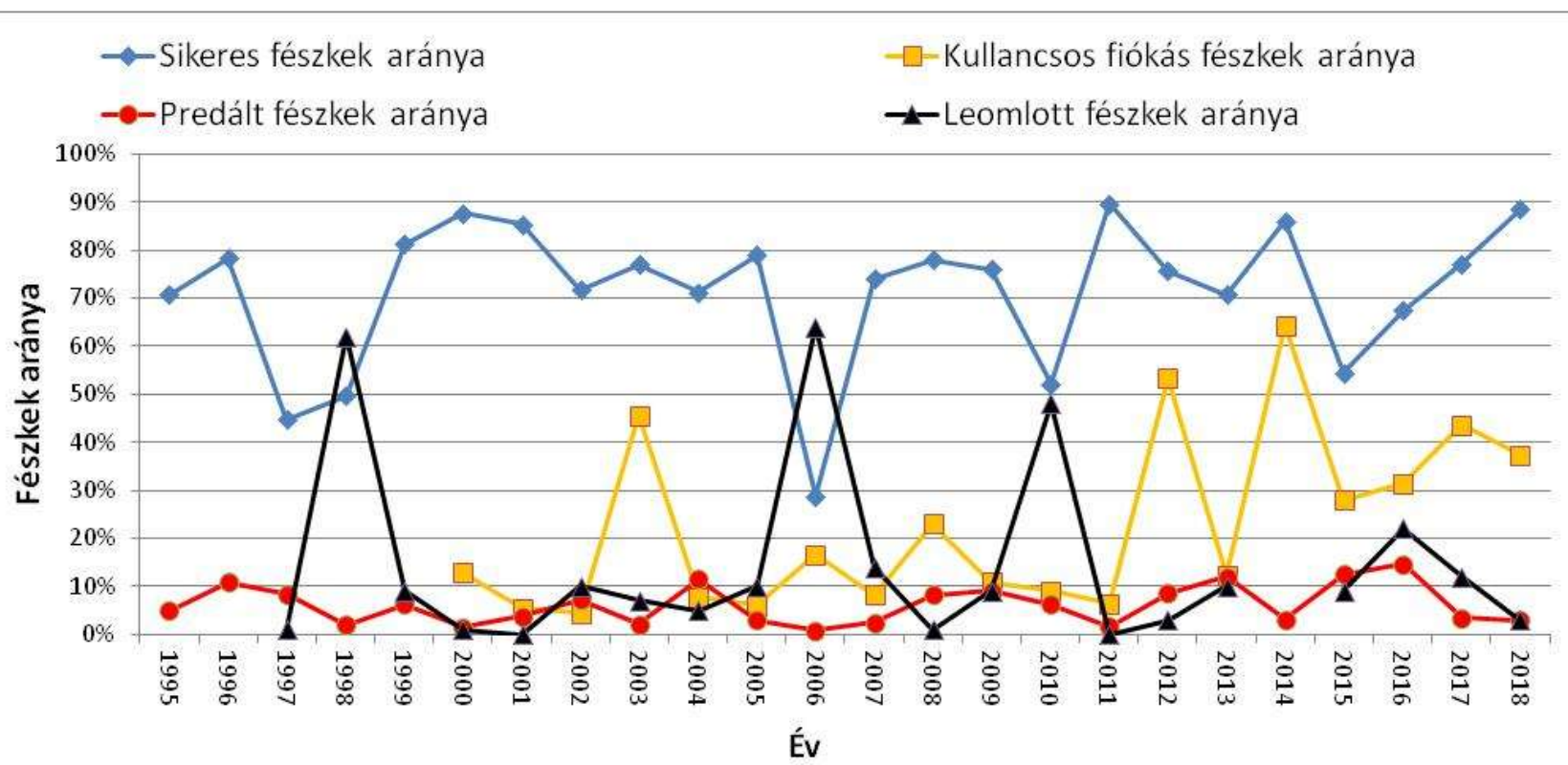
- Kitüntetett szerep a fertőzött partfalak elkerülésének – új üregek ásása friss partfalakon

Növekvő kullancs fertőzés különösen az utóbbi évtizedben

Enyhébb telek kedvezőbbek a kullancs lárvák áttelelésében

A folyó áradásai kisebb intenzitásúak az utóbbi évtizedben – a korábbinál több régi partfal és fertőzött üreg marad meg

1990

Jelentős változást jósolnak a partifecske eloszlásában Európában

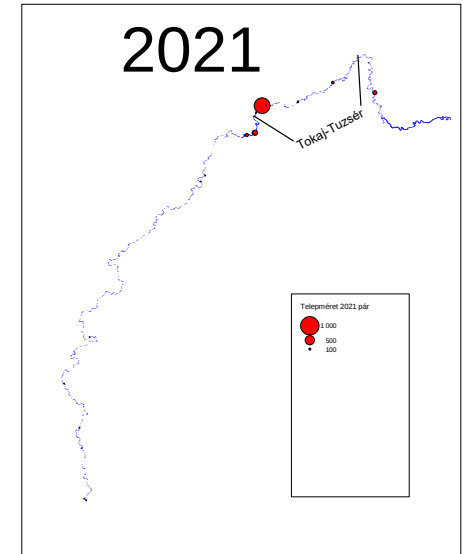
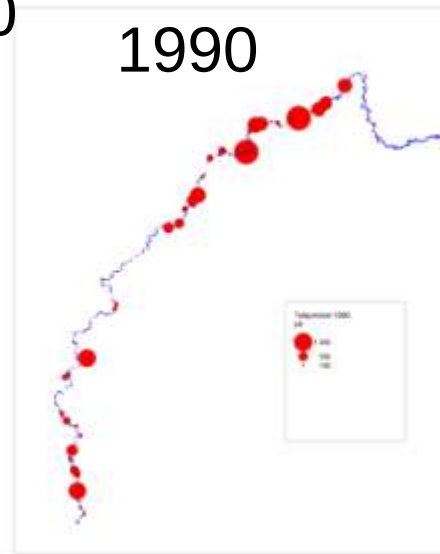
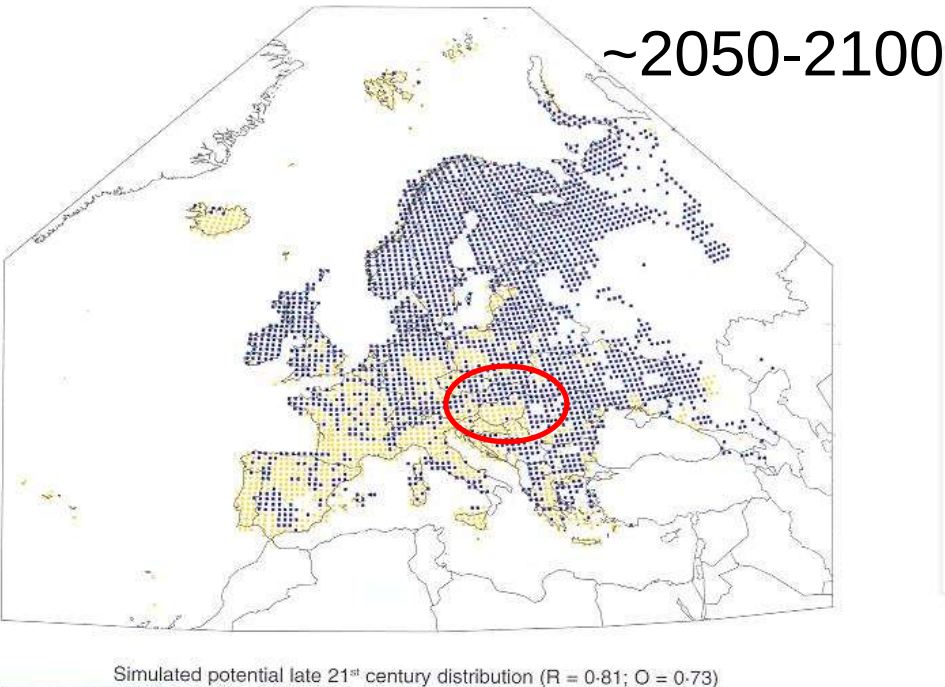
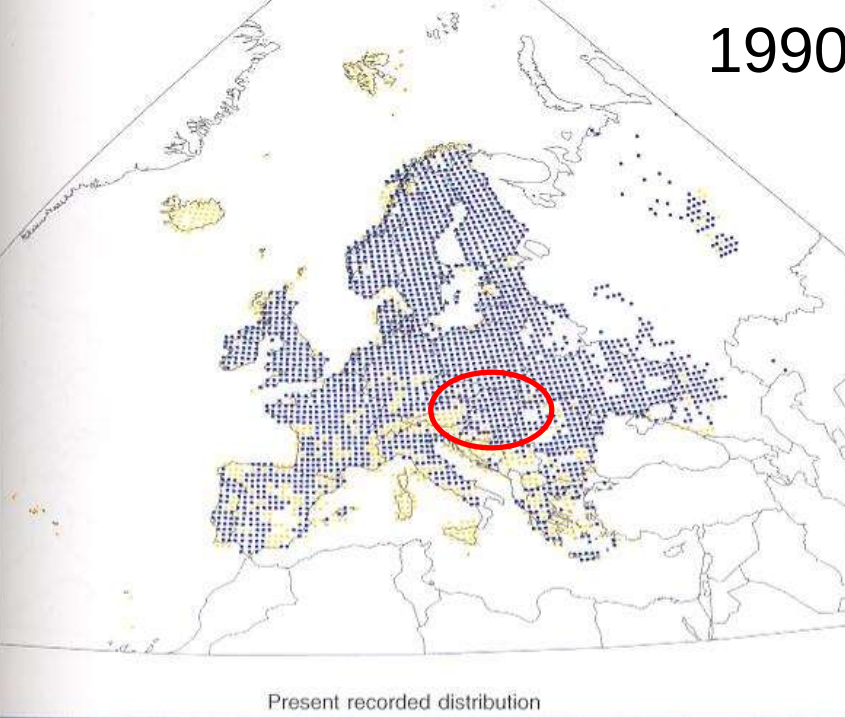
A klíma modellek predikciói alapján 2100-ra hazánk déli területein el fog tűnni

Partifecske eloszlása Európában

-felső ábra: XX század vége

-alsó ábra: XXI század vége a klíma modellek alapján

Huntley et al. 2007. A Climatic Atlas of European Breeding Birds.

Elsődleges populációs paraméterek

$$\begin{array}{c} \text{Immigráció} \\ + \\ \text{natalitás} + N - \text{mortalitás} \\ - \\ \text{Emigráció} \end{array}$$

- natalitás

potenciális fekunditás embernél (9-11 hónap)

realizált - " – embernél (8 évente egy)

natalitási ráta – utód/időegység

- mortalitás

potenciális élettartam

realizált - " -

nők (Róma 21 év, 1780 UK 39 év, 1976 USA 77

- immigráció-emigráció

Másodlagos populáció paraméterek

- Ivararány
- Korarány
- Elterjedési mintázat
pl. random, egyenletes,
csoportos,...stb.

Populáció genetikai összetétele

Populáció demográfia

- a populáció korcsoport összetételével és populációgyarapodási összefüggéseivel foglalkozik

Élettábla

l_a : Túlélők aránya a. korban, $l_a = n_a / n_1$

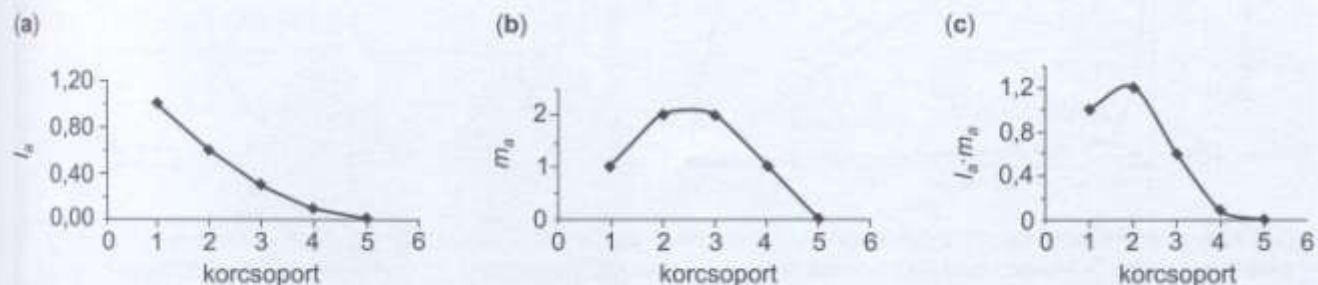
q_a : mortalitási arány a. korban

m_a : Fejenkénti nettó utódszám a. korban

$l_a \cdot m_a$: Korcsoportonkénti utódszám (F_a)

1. táblázat Élettábla

Korcsoport a	Korcsoport egyedszáma n_a	Túlélők ará- nya az 1. korcsoportól a -ig l_a (fennmara- dási arány)	Halálozások száma a és $a+1$ közt d_a	Fejenkénti halál. arány a és $a+1$ közt q_a (mortalitási arány)	Túlélők aránya a kortól $a+1$ -ig p_a túlélési arány	Fejenkénti nettó utód- szám m_a (effektív ter- mékenység)	Korcsoport- onkénti utódszám F_a (fekunditás)
1	100	1,00	40	0,4	0,6	1	100
2	60	0,60	30	0,5	0,5	2	120
3	30	0,30	21	0,7	0,3	2	60
4	9	0,09	9	1	0	1	9
5	0	0	–	–	–	–	–

16. ábra Az élettáblához tartozó görbék az 1. táblázat alapján. (a) Fennmaradási görbe, (b) termékenységi görbe, (c) netto szaporodási teljesítmény görbe.

Élettábla típusok

Dinamikus/kohorsz élettábla:

Közel egy időben született/kikelt, kellően nagyszámú csoport (kohorsz) valamennyi nőtény egyede sorsának követése alapján nyert adatokon alapszik

Statikus élettábla:

Egy adott időintervallumban vesszük fel minden korosztály esetében a halálozási és születési eseményeket és ezek alapján hozzuk létre az élettáblát

1. táblázat Élettábla

Korcsoport a	Korcsoport egyedszáma n_a	Túlélők ará- nya az 1. korcsoportól a -ig l_a (fennmara- dási arány)	Halálozások száma a és $a+1$ közt d_a	Fejenkénti halál. arány a és $a+1$ közt q_a (mortalitási arány)	Túlélők aránya a kortól $a+1$ -ig p_a túlélési arány	Fejenkénti nettó utód- szám m_a (effektív ter- mékenység)	Korcsopor- tonkénti utódszám F_a (fekunditás)
1	100	1,00	40	0,4	0,6	1	100
2	60	0,60	30	0,5	0,5	2	120
3	30	0,30	21	0,7	0,3	2	60
4	9	0,09	9	1	0	1	9
5	0	0	–	–	–	–	–

Élettábla a Kanadában élő nők adatai alapján (1980-as adatok)

x : stádium

n_x : x stádiumban lévő nők száma

d_x : elpusztult nők száma az x és $x+1$ időpont között

q_x : mortalitás az x és $x+1$ stádium között

TABLE 11.2

Static Life-Table Data for the Human Female Population of Canada, 1980

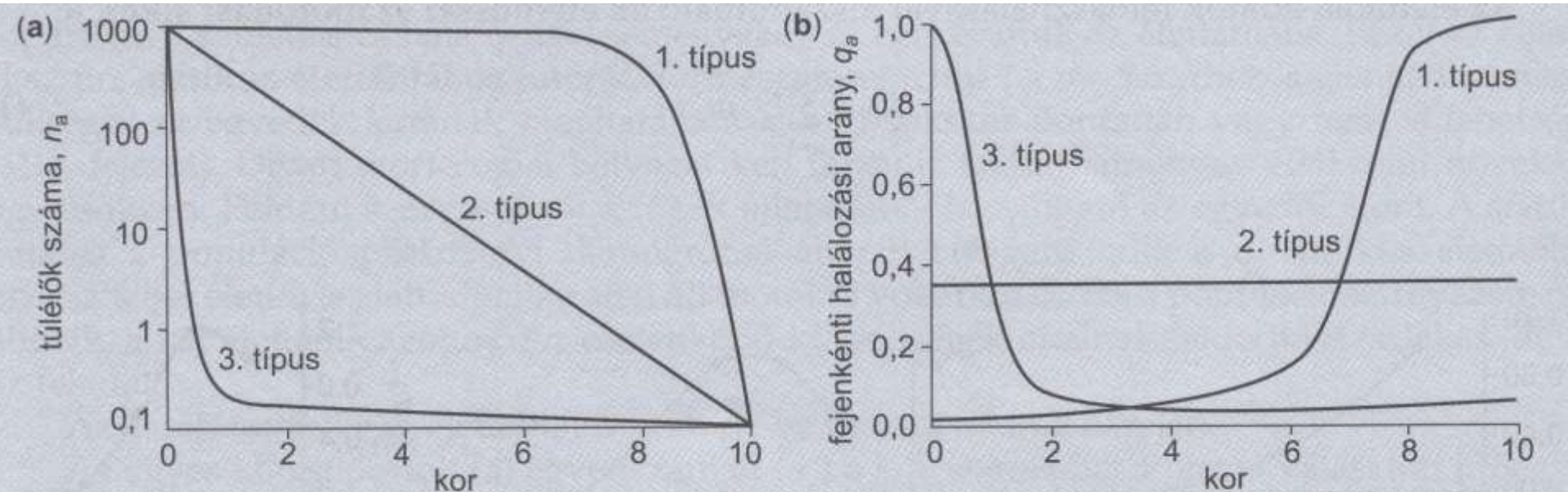
Age Group (yr)	No. in Each Age Group	Deaths in Each Age Group	Mortality Rate per 1000 Persons (1000 q_x)
0-1	173,400	1651	9.52
1-4	685,900	340	0.50
5-9	876,600	218	0.25
10-14	980,300	234	0.24
15-19	1,164,100	568	0.49
20-24	1,136,100	619	0.54
25-29	1,029,300	578	0.56
30-34	933,000	662	0.71
35-39	739,200	818	1.11
40-44	627,000	1039	1.66
45-49	622,400	1664	2.67
50-54	615,100	2574	4.18
55-59	596,000	3878	6.51
60-64	481,200	4853	10.09
65-69	423,400	6803	16.07
70-74	325,600	8421	25.86
75-79	235,100	10,029	42.66
80-84	149,300	10,824	72.50
85 and above	119,200	18,085	151.70

Note. These data were obtained by tallying the number of females in each age group by their 1980 birthdays and by tallying the number of deaths in 1980 for the same age groups.

Source: Statistics Canada (1982).

Túlélési görbe

1. típus jelentős mortalitás csak idős korban (pl. ember)
2. típus a mortalitás állandó a különböző korosztályokban (pl. madarak)
3. típus a mortalitás fiatal korban a legnagyobb (pl. rovarok)

18. ábra A halandóság jellemzése. (a) Fennmaradási görbék főbb típusai, (b) az egyes fennmaradási görbékhez tartozó fejenkénti halálozási valószínűségek. A 0. korcsoportba a frissen keletkezett utódok tartoznak (KREBS 2001).

Fekunditási program

l_x : az x. stádiumot megélt egyedek aránya a születettekhez képest

$$a_x/a_0$$

m_x : x korban létrehozott nőtények utódok száma (a táblázatban b_x -el jelölve)

Élethosszi szaporodási siker

Ha $R_0=1$, a populáció nagysága nem változik

$$R_0 = \sum_{x=1}^{\max. kor} (l_x * m_x)$$

TABLE 11.3
Survivorship Table (l_x) and Fertility Table (b_x) for Women
in the United States, 1978

Age Group	Midpoint or Pivotal Age x	Proportion Surviving to Pivotal Age l_x	No. Female Offspring per Female Aged x Per 5-Year Time Unit (b_x)	Product of l_x and b_x (V_x)
0-9	5.0	0.9854	0.0	0.0
10-14	12.5	0.9836	0.0030	0.0029
15-19	17.5	0.9816	0.1310	0.1286
20-24	22.5	0.9785	0.2808	0.2748
25-29	27.5	0.9751	0.2800	0.2730
30-34	32.5	0.9713	0.1478	0.1436
35-39	37.5	0.9663	0.0473	0.0457
40-44	42.5	0.9583	0.0098	0.0094
45-49	47.5	0.9453	0.0005	0.0005
50 and above	—	—	0.0	0.0

$$R_0 = \sum_{x=0}^{\infty} l_x b_x = 0.8785$$

Source: Statistical Abstract of the United States, 1982 (1982-1983).

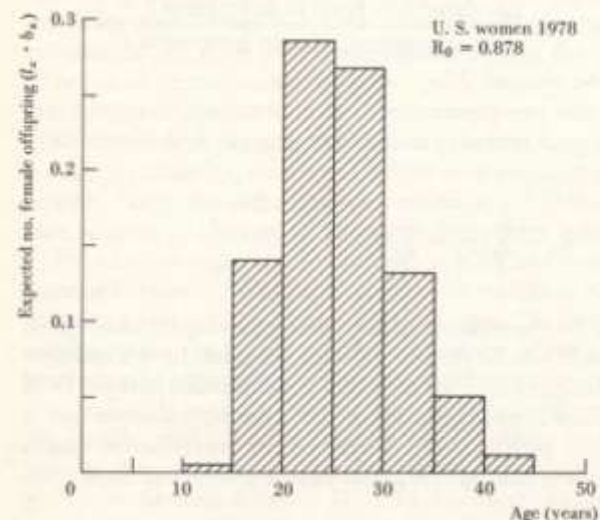

Figure 11.7 Expected number of female offspring for each female in the United States, 1978. Data from Table 11.3. The area under the curve is the net reproductive rate (R_0).

Nők korcsoportonkénti utódszáma egy XX.sz eleji ausztrál vizsgálat alapján -
nettó szaporodási teljesítmény, korcsoportonkénti utódszám (F_a)

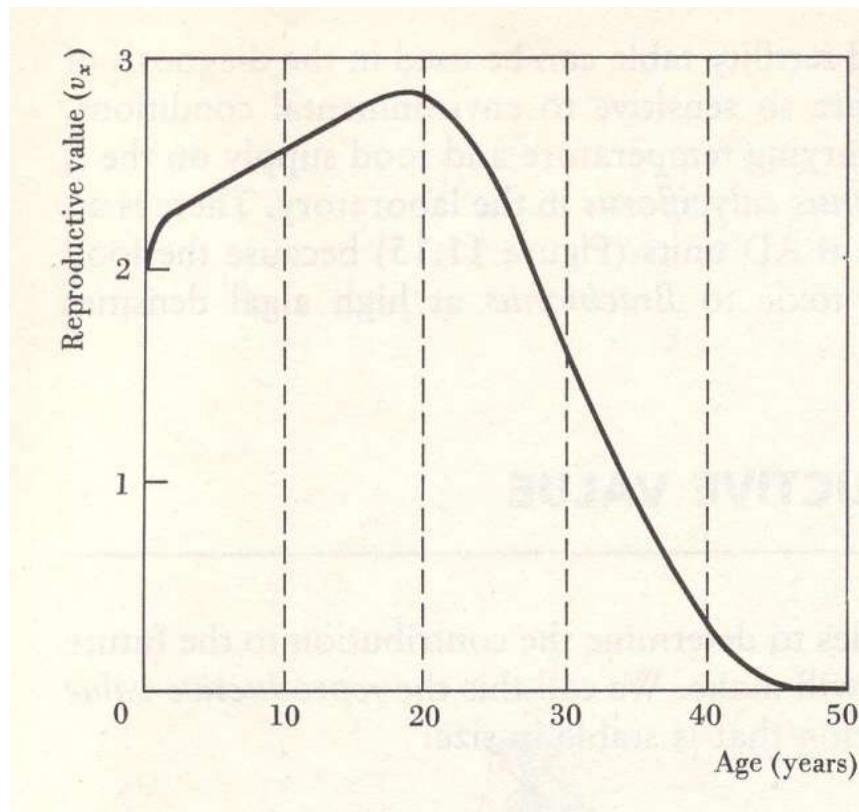
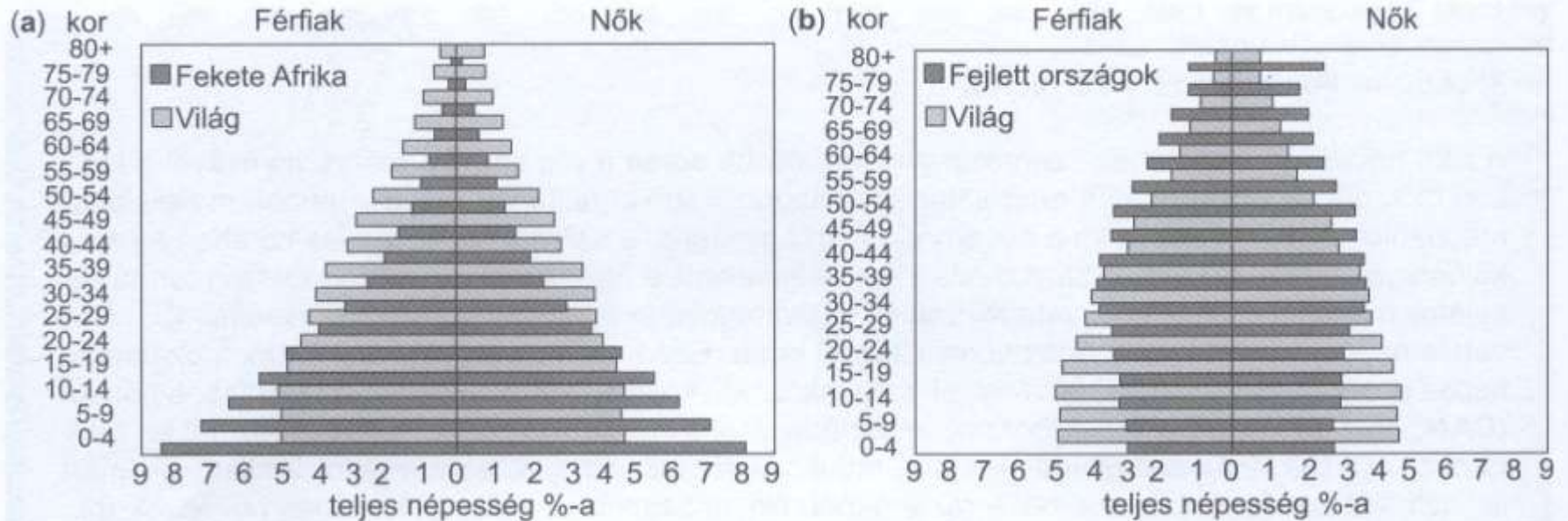
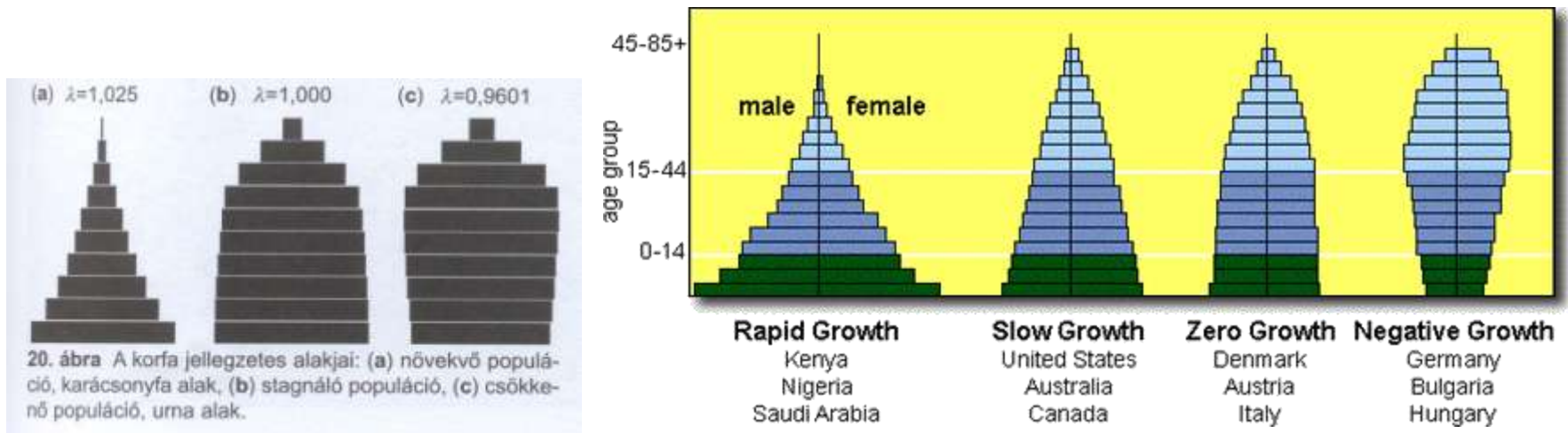

Figure 11.16 Reproductive value of Australian women, 1911. This was the first calculation of reproductive value in a population, done by Sir Ronald Fisher in 1929. (After Fisher 1958.)

Koreloszlás

15. ábra A korfák jobb oldalán a nők, bal oldalán a férfiak korcsoportonkénti aránya látható. (a) Gyors növekedésű országok ($r = 2\%$), (b) lassú növekedésű országok ($r = 0,3\%$) a globális megoszláshoz hasonlítva (Global Population Profile 2002).

20. ábra A korfa jellegzetes alakjai: (a) növekvő populáció, karácsonyfa alak, (b) stagnáló populáció, ürgalak, (c) csökkenő populáció, urna alak.

Korcs csoport dinamikai modellezése

- Leslie modell
 - Minden korosztályra (a) megadható a túlélési esély (p_a) és a termékenység (m_a)
 - A korosztályok (n_a), így a teljes populáció egyedszáma megbecsülhető a következő időszakra (t)

Pl.

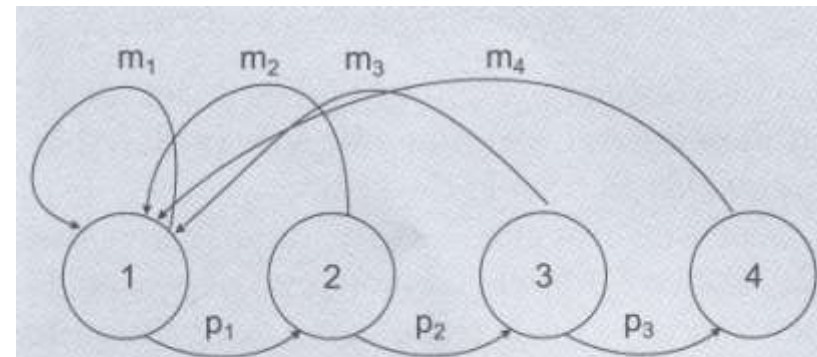
$$n_1(t+1) = n_1(t) * m_1 + n_2(t) * m_2 + \dots$$

$$n_2(t+1) = n_1(t) * p_1$$

$$n_3(t+1) = n_2(t) * p_2$$

.

.

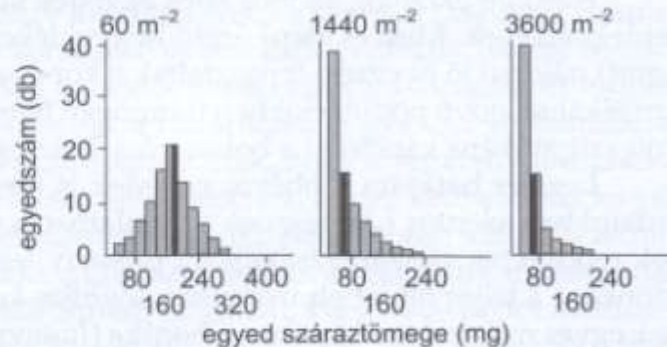

22. ábra Sematikus Caswell-gráf. A körökbe írt számok szemléltetik a korcs csoportokat vagy egyéb fejlődési- vagy méretstádiumokat. p_a : korcs csoportfüggő túlélési valószínűség, m_a : korszpecifikus effektív termékenység. (a : 1, 2, 3)

Növénydemográfia sajátosságai

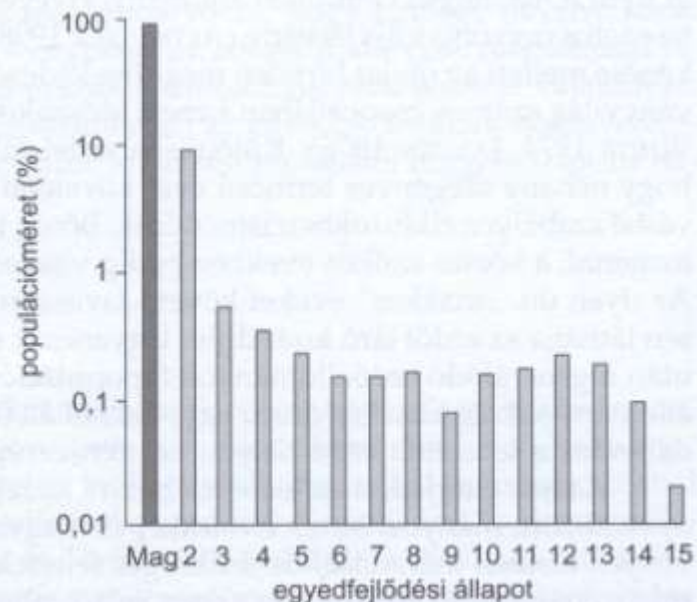
- Koreloszlás nem egyezik meg a méreteloszlással minden esetben

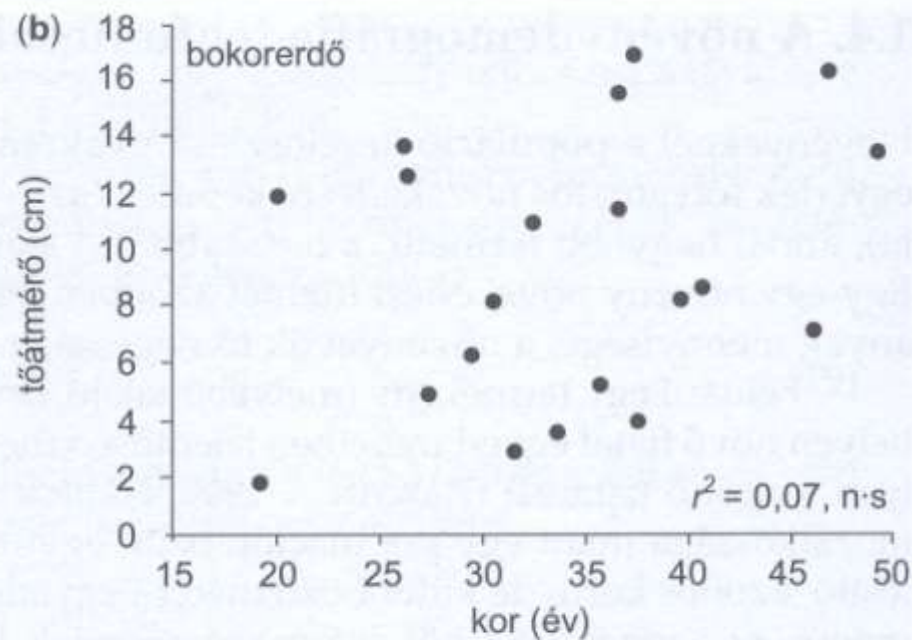
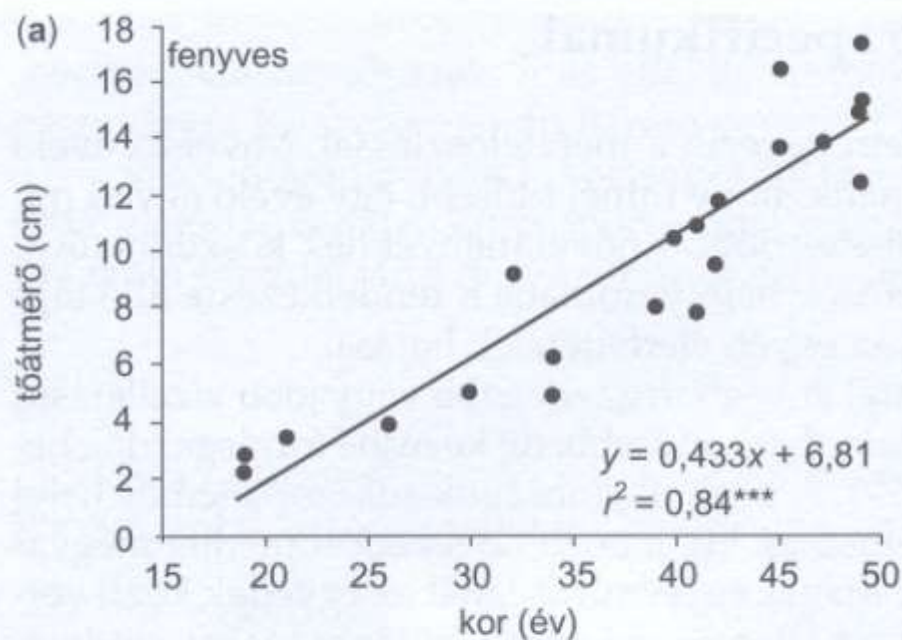
23. ábra A házi len (*Linum usitatissimum*) három különböző egyedsűrűségben vetett populációjának méreteloszlása hat héttel a kelést követően. A vékony fekete oszlop az átlagos egyedméretet jelöli (BEGON és mtsai 1986).

24. ábra Egy trópusi esőerdei fafaj, *Pentachlethra macroloba* (Fabaceae) állományának egyedfejlődési állapot (stádium) szerinti szerkezete a panamai Barro Colorado-szigeten.

2–7: magoncok kategóriáinként 50 cm-rel vövekvő hajtásmagassággal;
8–15: kifejllett fák mellmagassági törzsmérő szerinti kategóriákban;
8: 2–5 cm;
9: 5–10 cm;
10: 10–20 cm;
11–14: 20 cm-ként,
15: > 100 cm. Az y tengely logaritmikus skálázása miatt egy egységnyi különbség az ábrán egy nagyságrendnyi különbséget jelent. (GUREVITCH és mtsai 2002).

25. ábra Az egyedméret (alapi tőátmérő) és az évgyűrűszámlálással megállapított kor közötti összefüggés a virágos kőris (*Fraxinus ornus*) két, eltérő fényklímájú élőhelyen élő populációjánál a Budai-hegységben. Az ábrák jobb alsó sarkában a pontokra illesztett egyenes egyenlete, ill. a korrelációs koefficiens (a) feketefenyves, (b) bokorerdő (Csontos és mtsai 2001).

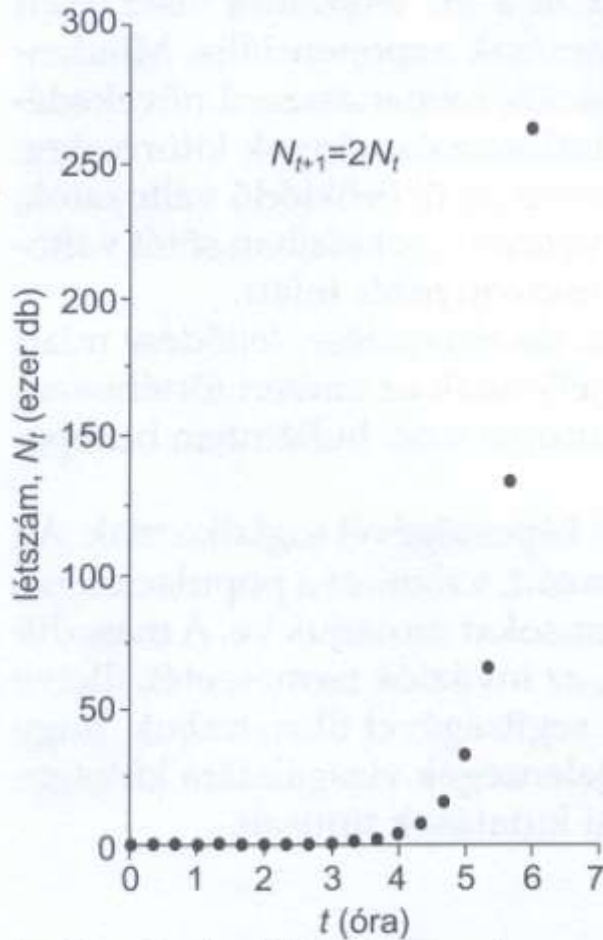
- A növények maghozama nem a kortól, hanem főként a növény méretétől függ
 - Helyi körülmények (víz, fény, tápanyag, a többi élőlénnel való kapcsolat) jelentősen módosíthatja az azonos korú egyedek közötti különbséget a maghozam esetében

Populációnövekedési modellek

Populációk növekedőképessége

Exponenciális növekedés

- Escheria coli baktérium állományának növekedése
 - Ha nincs pusztulás akkor a 20 percenként osztódó faj egy tenyésztete egy nap alatt egy sejtréteg vastagságban beborítaná ez egész Földet!

1. ábra Egy baktériumtenyésztet exponenciális növekedése. Az egyetlen sejttel indított tenyésztet létszáma 20 percenként duplázódik, így 6 óra múlva 262 144 baktérium alkotja.

Az exponenciális növekedés ütemét az időegységre eső születések és halálozások száma szabja meg

Növényeknél a biomassa növekedésével is mérik

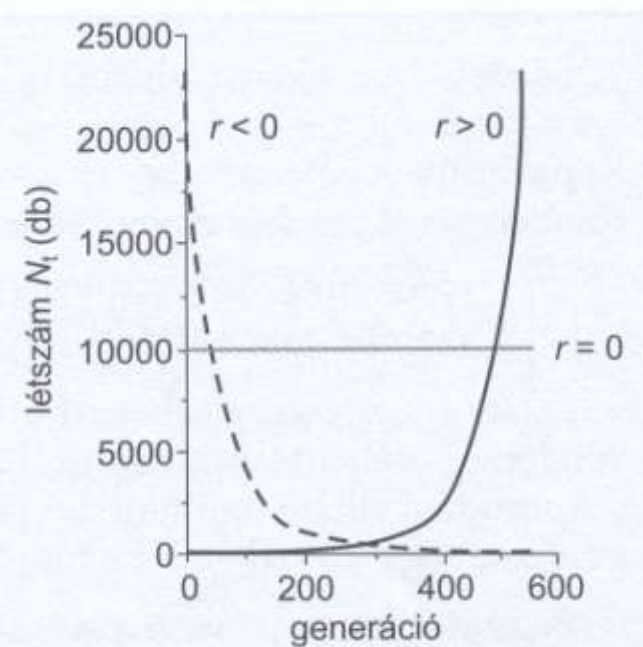
A baktériumok növekedés üteme ideális esetben (nincs pusztulás):

$$N_{t+1} = 2 * N_t$$

Ahol:

- N_t a t-ik időpontban lévő egyedszám
- N_{t+1} a t+1-ik időpontban lévő egyedszám

Populációnövekedési modellek

2. ábra Exponenciálisan növekvő ($r = 0,02$), csökkenő ($r = -0,02$), ill. állandó méretű ($r = 0$) populációk növekedési görbéi.

Az exponenciális növekedés ütemét az időegységre eső születések és halálozások száma szabja meg

Folyamatosan szaporodó (aszezónális) populációknál (pl. ember)

r : egyedenkénti növekedési ráta (egy egyedre viszonyítva mennyi a populáció nettó növekedése (dN) adott időegység alatt (dt))

$$r = b - d$$

ahol b : egyedenkénti születési ráta dt időegységre

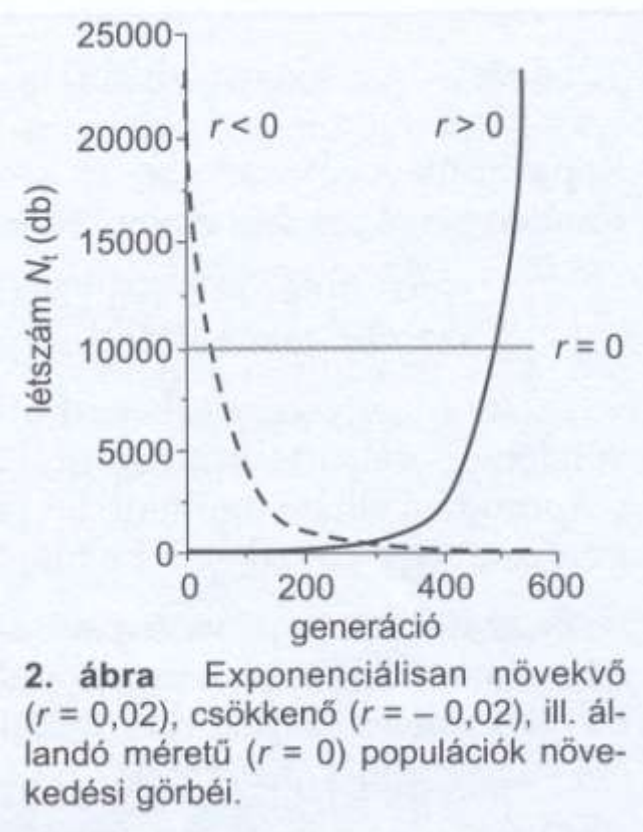
d : egyedenkénti halálozási ráta dt időegységre

dN

$$----- = r * N$$

dt

Populációnövekedési modellek

Szezonálisan szaporodó populációknál
(pl. burgonyabogár)

λ : (lambda) bruttó növekedési ráta
(hányszorosára növekszik a populáció egyik időegységről a másikra, értéke =1, amikor állandó a populáció nagysága, >1 ha növekszik, <1 ha csökken)

$$\lambda = N_{t+1}/N_t$$

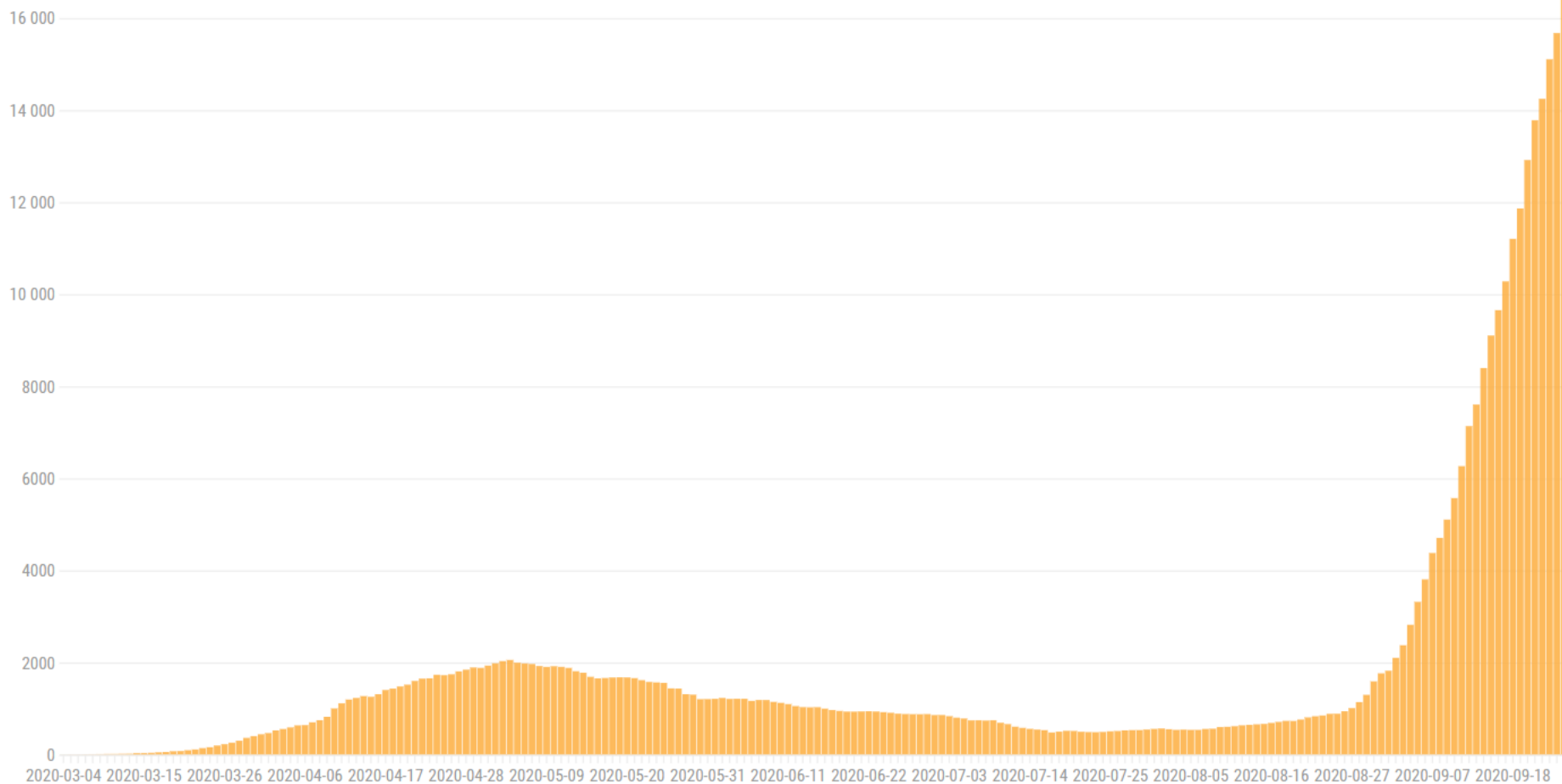
$$N_t = N_0 * \lambda^t$$

Ahol:

- N_0 a kezdeti időpontban lévő egyedszám
- N_t a t-ik időpontban lévő egyedszám
- N_{t+1} a t+1-ik időpontban lévő egyedszám

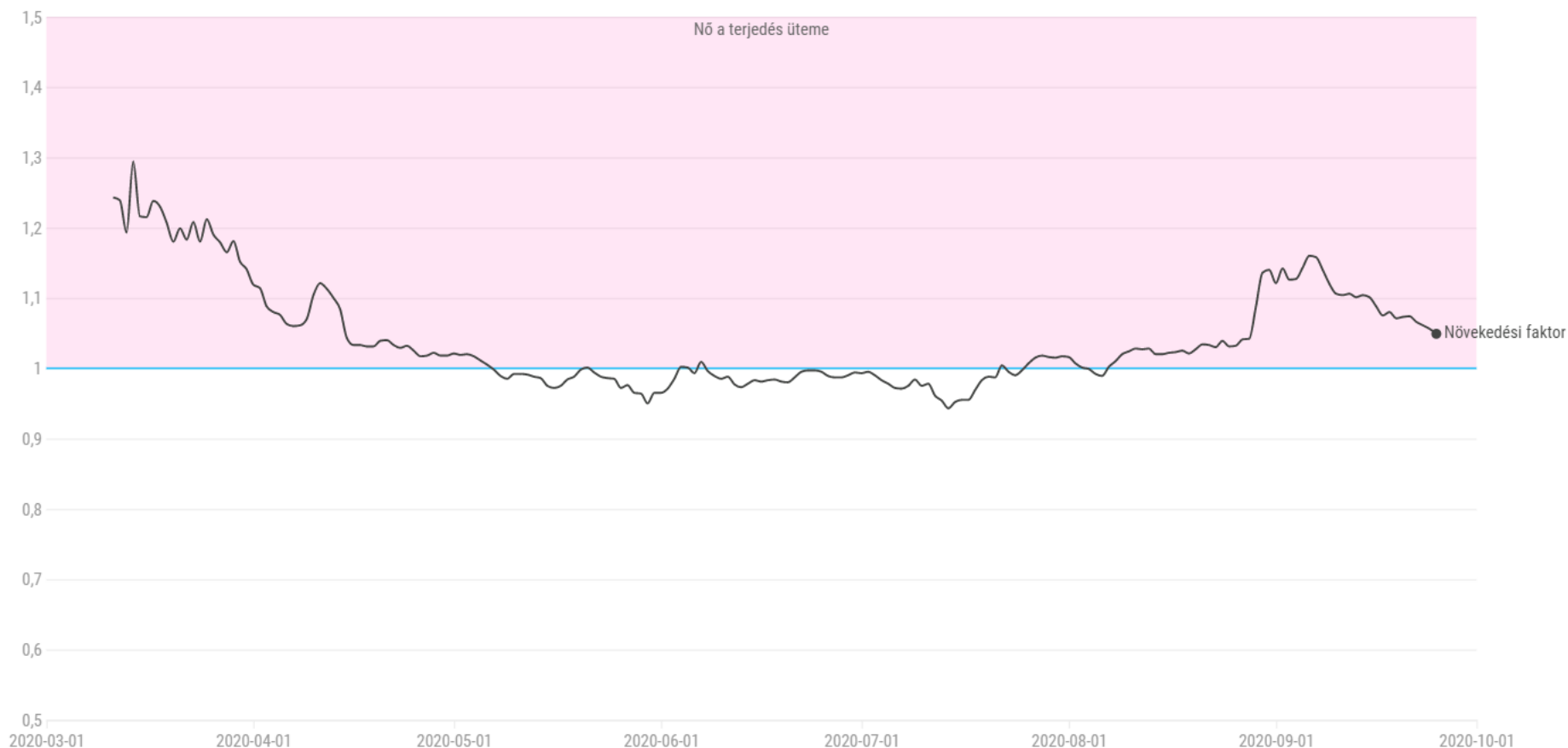
COVID-19

Az aktív fertőzöttek számának napi alakulása Magyarországon

Az aktív fertőzöttek növekedési faktora (anf) Magyarországon

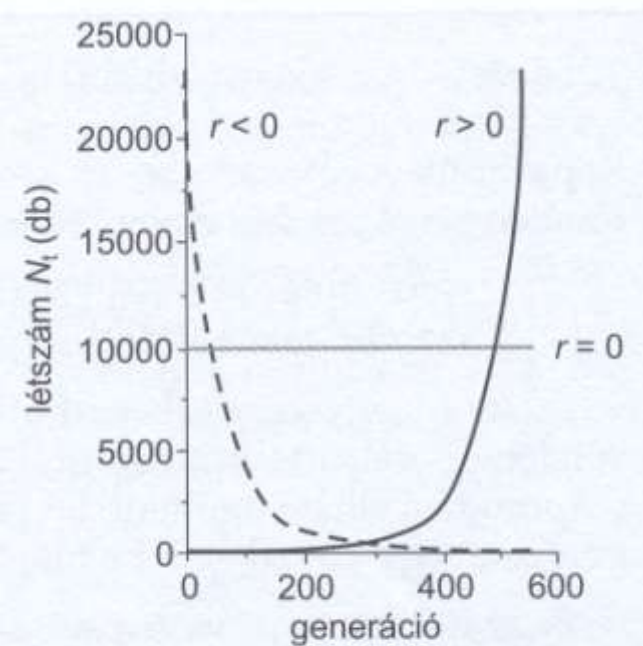
A növekedési faktor azt mutatja, hogy az aktív esetek száma milyen ütemben változik. A növekedési faktort úgy kapjuk meg, hogy az elmúlt öt nap átlagát elosztjuk az azt megelőző öt nap átlagával. Amennyiben hányados 1 felett van, úgy még növekedés tapasztalható, ha egy alá esik, akkor elkezdhetünk bizakodni.

λ : (lambda) bruttó növekedési ráta (hányszorosára növekszik a fertőzött személyek száma időegységenként (pl. 5 naponta), értéke =1, amikor állandó a populáció nagysága, >1 ha növekszik, <1 ha csökken)

$$\lambda = N_{t+1} / N_t$$

Populációnövekedési modellek

2. ábra Exponenciálisan növekvő ($r = 0,02$), csökkenő ($r = -0,02$), ill. állandó méretű ($r = 0$) populációk növekedési görbéi.

Az exponenciális növekedés/csökkenés várható, ha

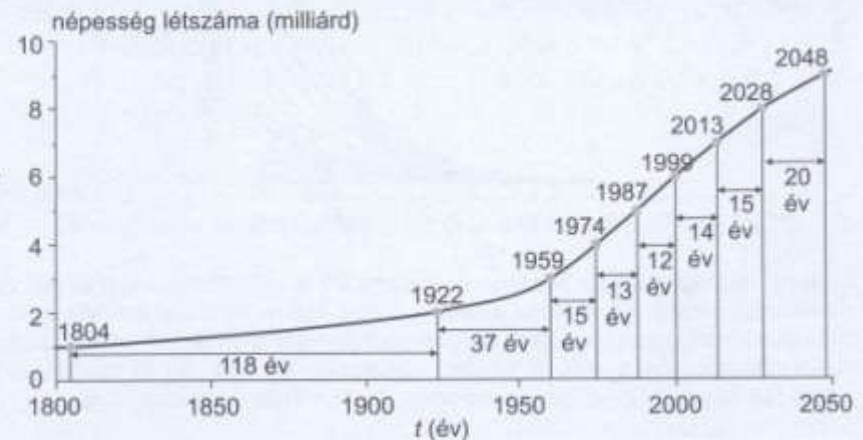
- egyedenkénti növekedési ráta (r) állandó és értéke nem egyenlő nullánál
- bruttó növekedési ráta (λ) állandó és értéke nem egyenlő 1-el

dN

$$----- = r * N \quad N_t = N_0 * \lambda^t$$

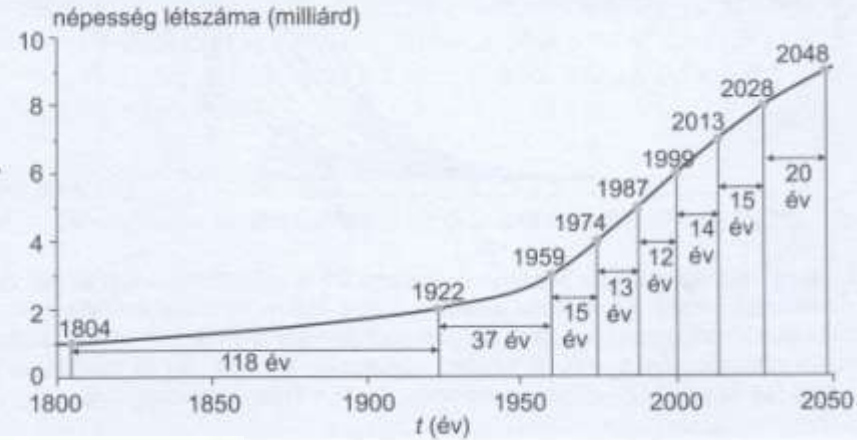
dt

4. ábra A világ népességének növekedése. A nyilak alatti számok az 1 milliárdos növekményhez szükséges időtartam hosszát adják meg. (Global Population Profile, 2002 nyomán).

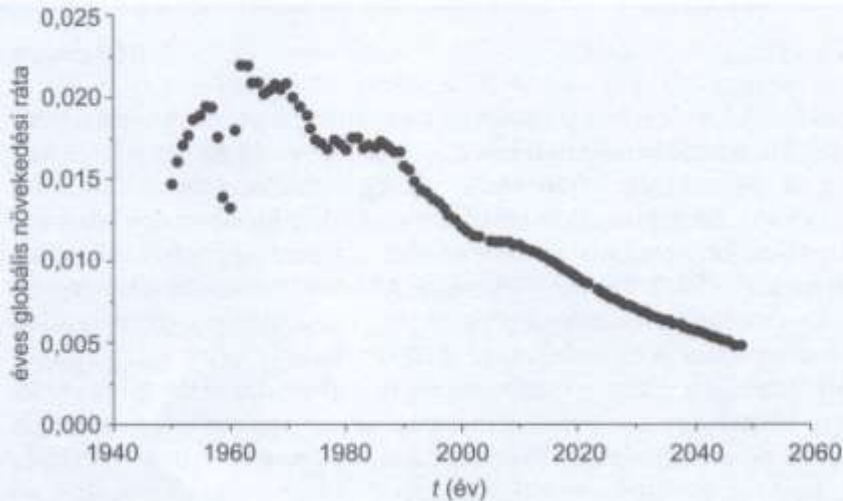

Populációnövekedési modellek

4. ábra A világ népességének növekedése. A nyílak alatti számok az 1 milliárdos növekményhez szükséges időtartam hosszát adják meg. (Global Population Profile, 2002 nyarán).

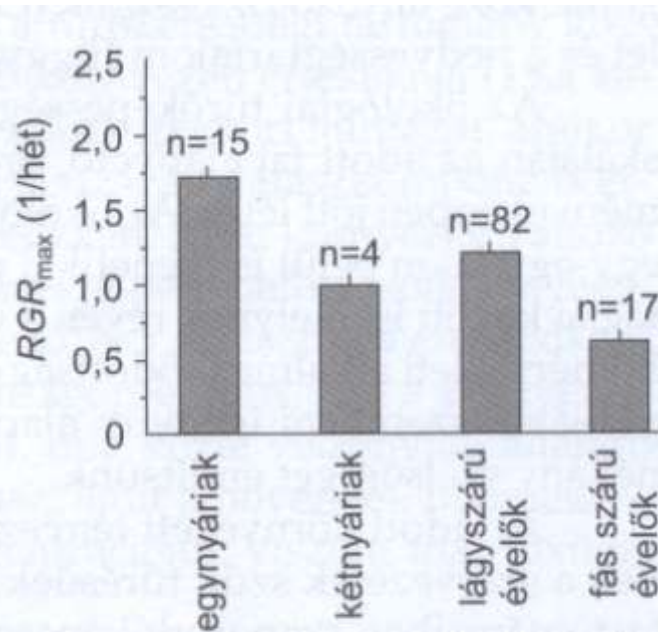
7. ábra A teljes emberi népesség növekedési üteme. A kiugróan alacsony értékeket 1960 körül egy kínai éhínség magyarázza (US CENSUS BUREAU adatai alapján).

A humán népesség esetében állandó növekedési (r) érték volt a jellemző 1960-as évekig, 1990 évek óta csökkenő r érték

Növekedési kapacitás r_0 , λ_0 Adott populáció növekedési ráták maximális értéke adott környezetben (pl. járványok/katasztrófák után, új élőhelyek benépesítésekor)

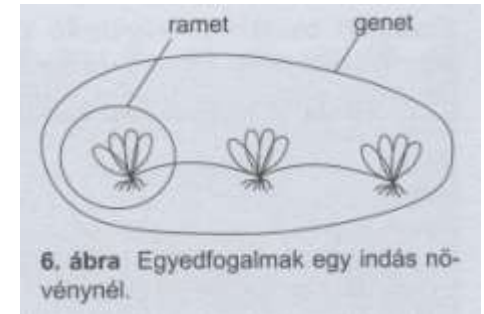
Populációnövekedési modellek

9. ábra Maximális vegetatív növekedési ráta (RGR_{max}) különböző növénycsoportokban. n — az egyes csoportok fajszáma (GRIME és HUNT 1975 és TILMAN 1988 nyomán).

Növényeknél vegetatív relatív növekedési ráta (RGR)

$$RGR = \frac{1}{B} \cdot \frac{dB}{dt}$$

Ahol:

B: egyedek biomasszája

dB : egyedek biomasszájának növekedése dt időegység alatt

Algáknál: $RGR = 1.4/\text{nap}$

Gyomtársulásban: $RGR = 0.38/\text{nap}$

Populációnövekedés

A populációk növekedését az ökológiai korlátozó tényezők befolyásolják

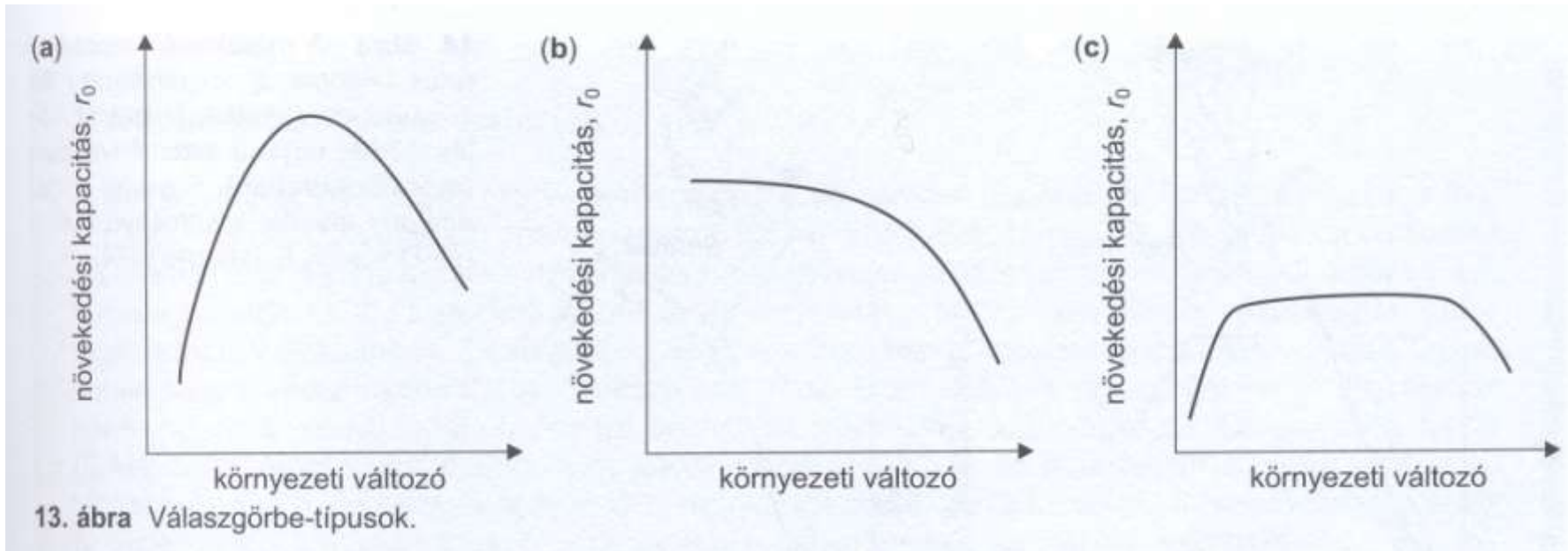
Ökológiai tűrőképességi/tolerancia tartomány, ahol az adott populációban $r_0 > 0$, illetve $\lambda_0 > 1$ ---> a populáció növekedni képes

Főbb válaszgörbe típusok

(a) Optimum

(b) Pl. Toxikus elemek változó koncentrációjának hatása

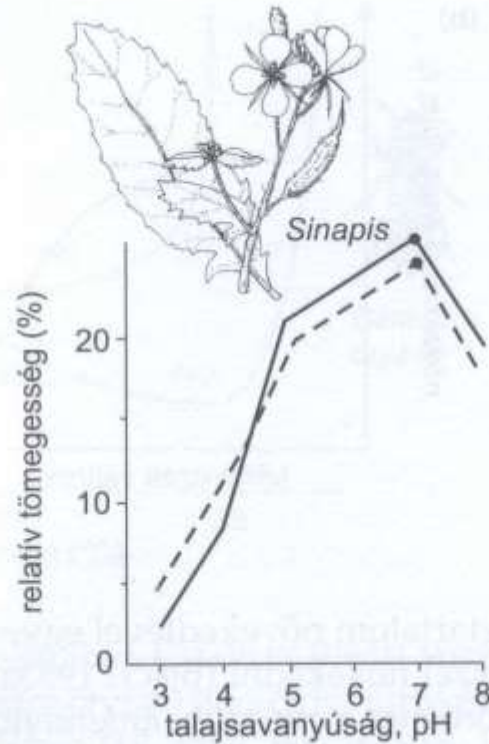
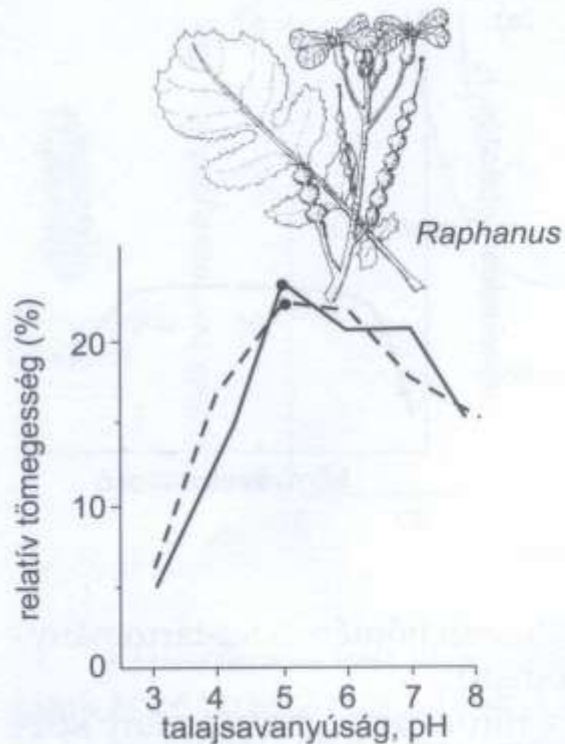
(c) Pl. Nyomelemek változó koncentrációjának hatása

Populációnövekedés

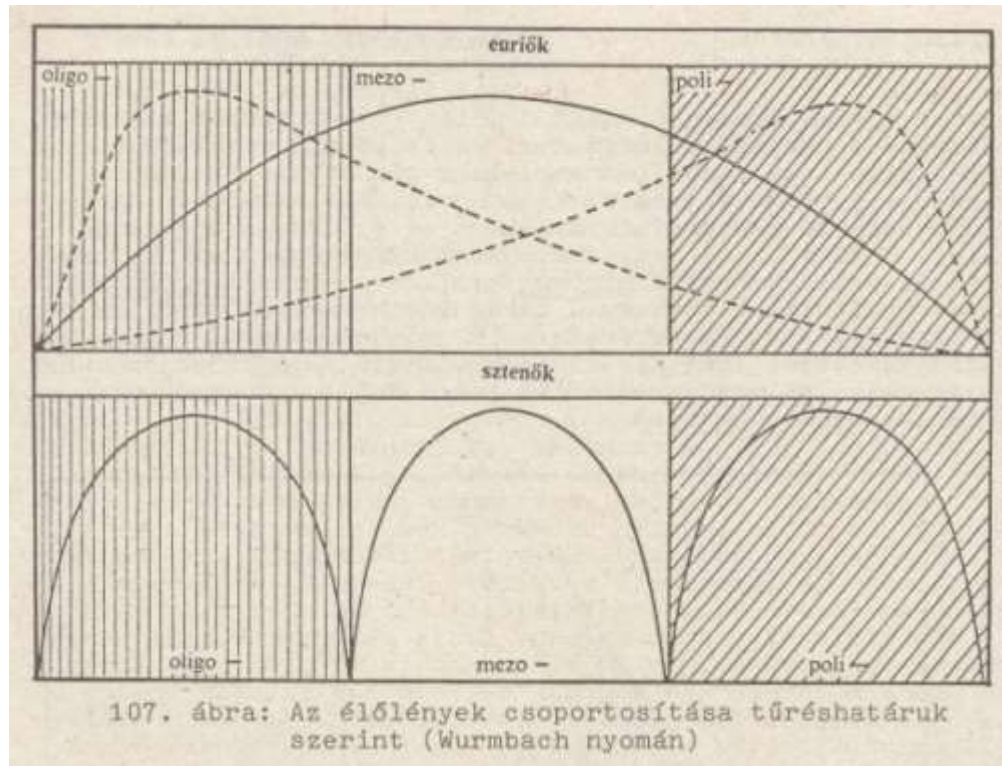
A populációk növekedését az ökológiai korlátozó tényezők befolyásolják

Ökológiai tűrőképességi/tolerancia tartomány, ahol az adott populációban $r_0 > 0$, illetve $\lambda_0 > 1 \implies$ a populáció növekedni képes

14. ábra A mézskerülő repcsény retek (*Raphanus raphanistrum*) és a vadrepce (*Sinapis arvensis*) válaszgörbéi egyfajú veteményekben (monokulturában). Egy-egy vonal egy-egy kísérlet eredménye (MULLER-DOMBOIS, ELLENBERG 1974).

Ökológiai tűrőképesség

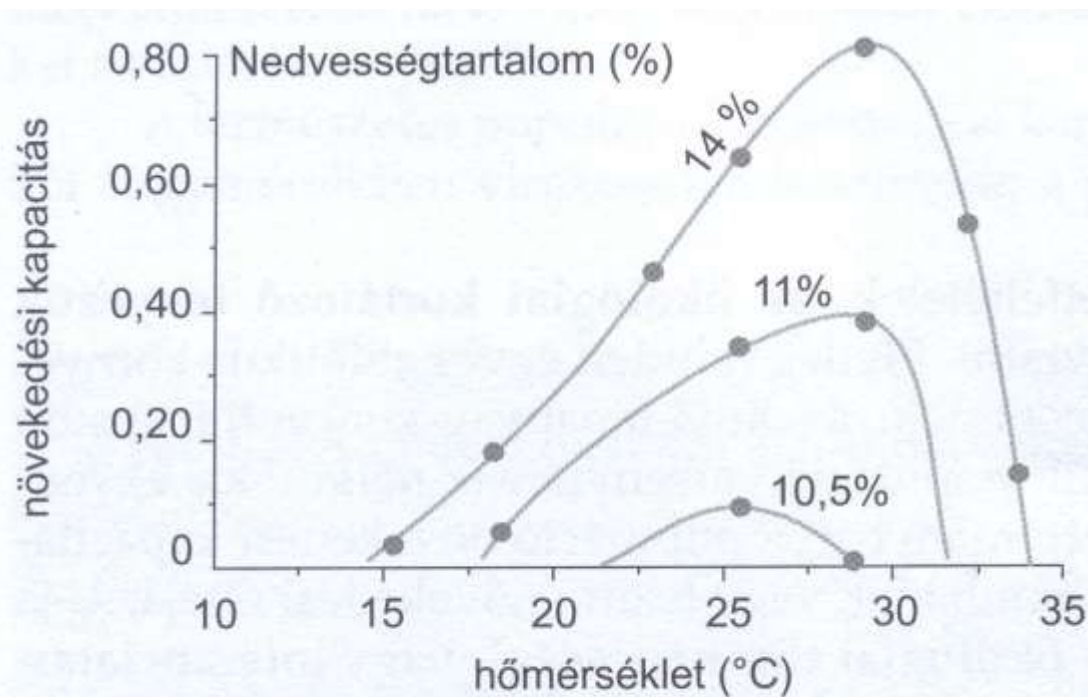
Euriök - generalisták

sztenők - specialisták

Populációnövekedés

A populációk növekedését az ökológiai korlátozó tényezők befolyásolják

Ökológiai tűrőképességi/tolerancia tartomány, ahol az adott populációban $r_0 > 0$, illetve $\lambda_0 > 1 \implies$ a populáció növekedni képes

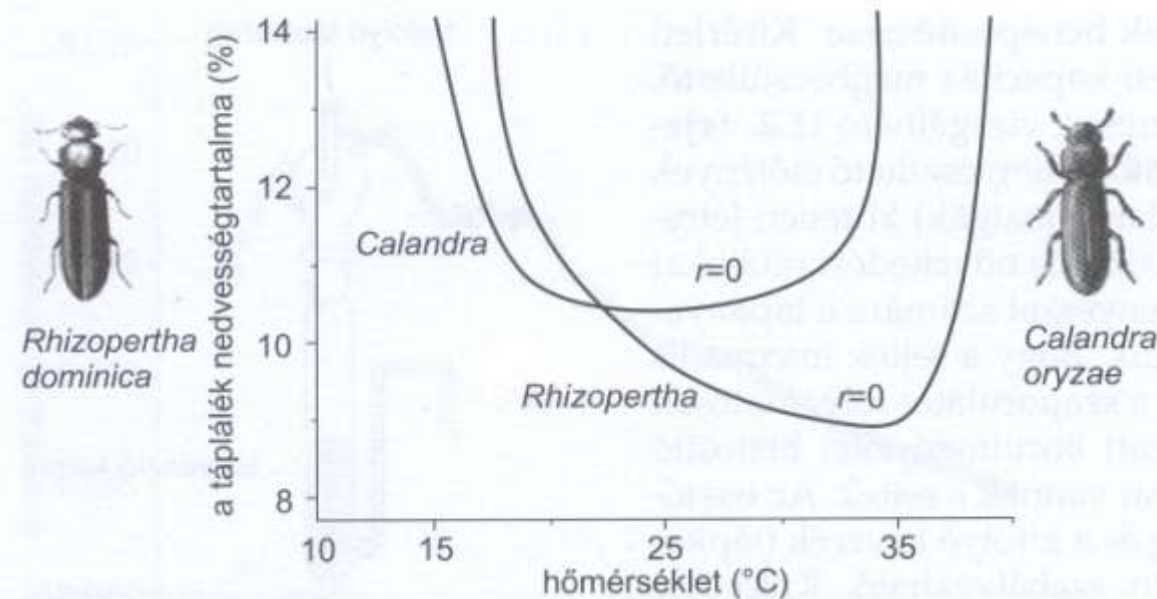

11. ábra Nedvességtartalomtól függő válaszgörbék a hőmérsékletre egy rizs zsizsik (*C. oryzae*) tenyészetben.

Populációnövekedés

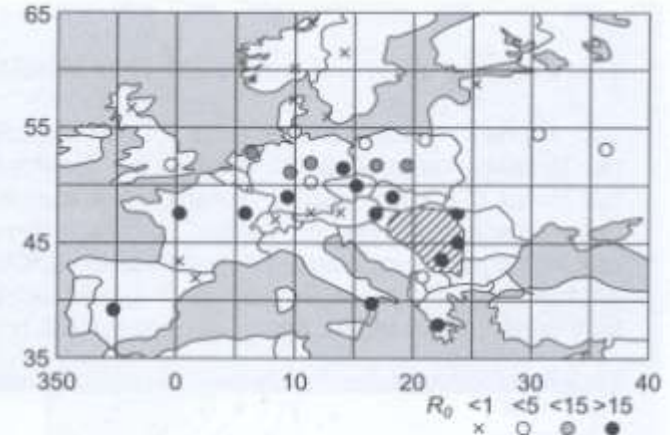
A populációk növekedését az ökológiai korlátozó tényezők befolyásolják

Ökológiai tűrőképességi/tolerancia tartomány, ahol az adott populációban $r_0 > 0$, illetve $\lambda_0 > 1 \implies$ a populáció növekedni képes

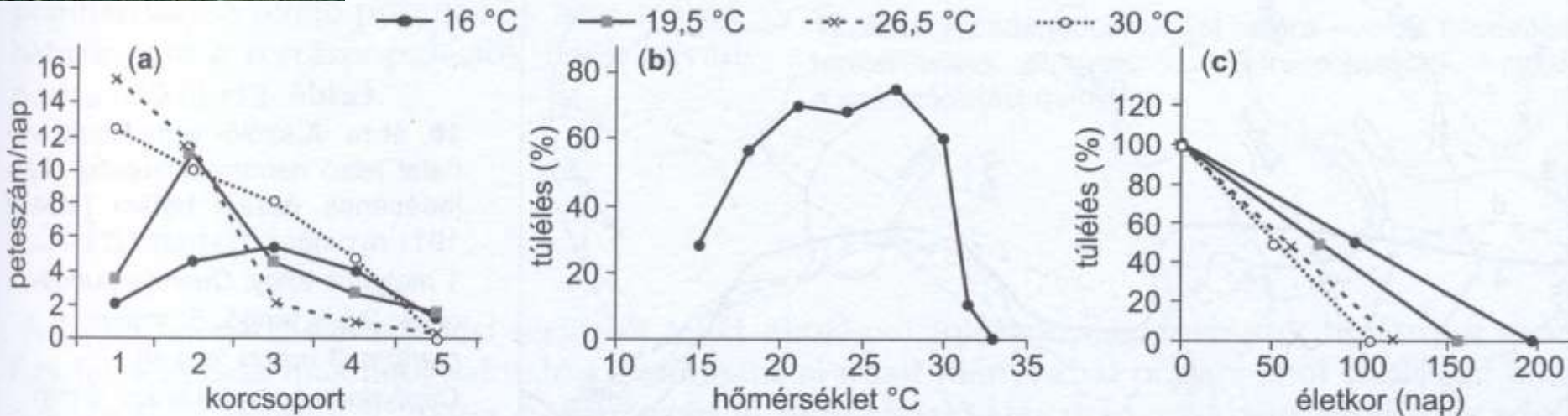

10. ábra Ökológiai tűrőképességi tartományok. A két bogárfaj a görbék feletti hőmérséklet- és nedveségtartalom-tartományban képes a növekedésre (BIRCH 1953a nyomán).

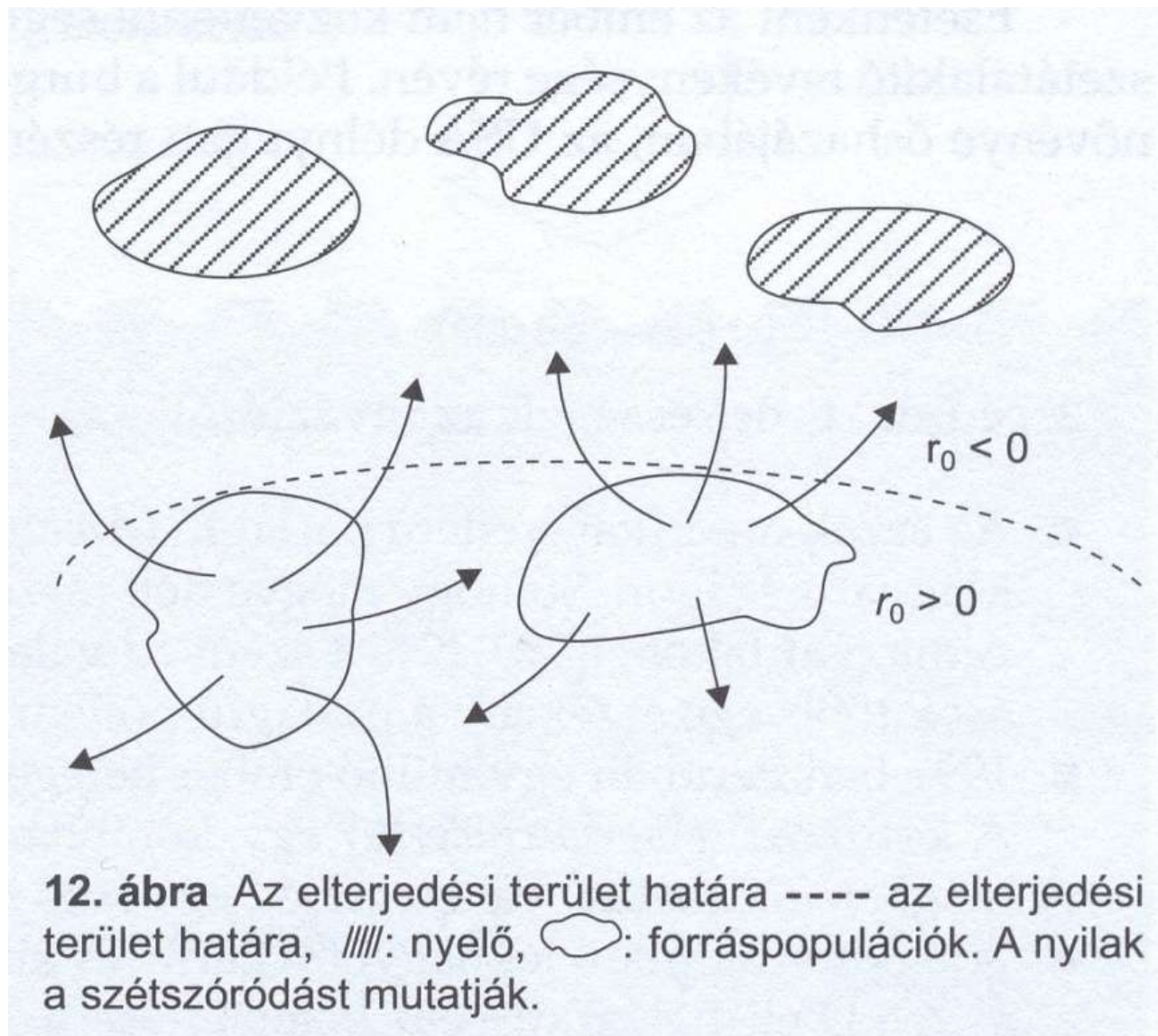
Populációk terjedőképessége

8. ábra Az amerikai kukoricabogár (*Diabrotica virgifera*) (a) terjedése 1992 és 2000 között (<http://www.mkk.szie.hu/dep/nvtt/wcnet/wcnet-2.htm>), (b) élethosszi szaporodási sikere Európa különböző területein, /// — kukoricabogár terjedési területe 2000-ben, x — jelölt helyeken a kártevő nem tud megtelepedni (HEMERIK és mtsai 2004 nyomán).

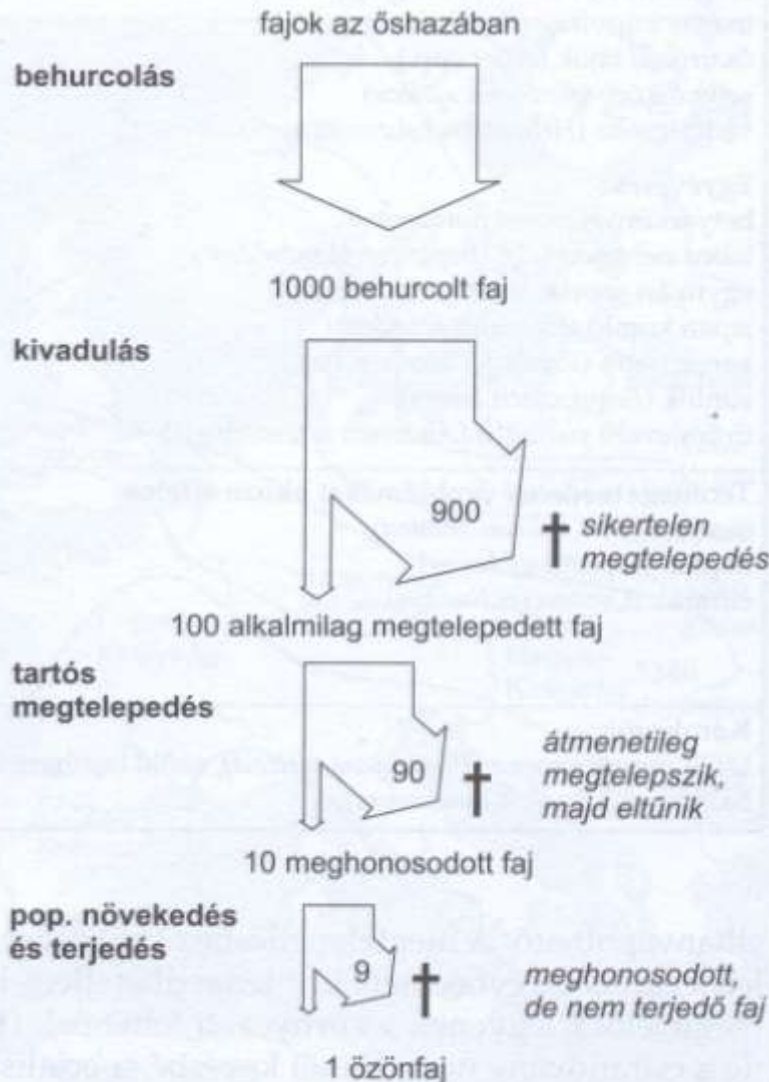
9. ábra Az amerikai kukoricabogár hőmérsékletfüggő életmenet-komponensei. (a) Peteszám korcsoportgörbék hőmérsékletfüggése, (b) túlélés hőmérsékletfüggése, (c) élethossz hőmérsékletfüggése (HEMERIK és mtsai 2004 nyomán).

Exponenciális növekedés

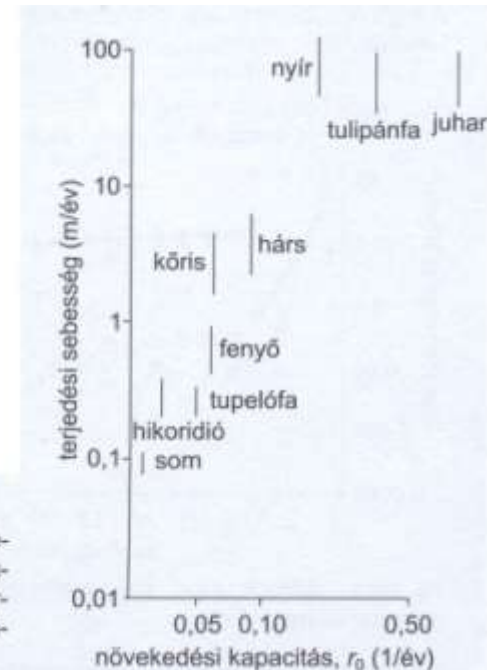
Jellemző a nagy területeken szétterjedő populációkra

- Özönfajok (idegen fajok)
 - Pl. parlagfű, burgonyabogár
- Terjedés sebessége függ a növekedési kapacitástól (r_0)

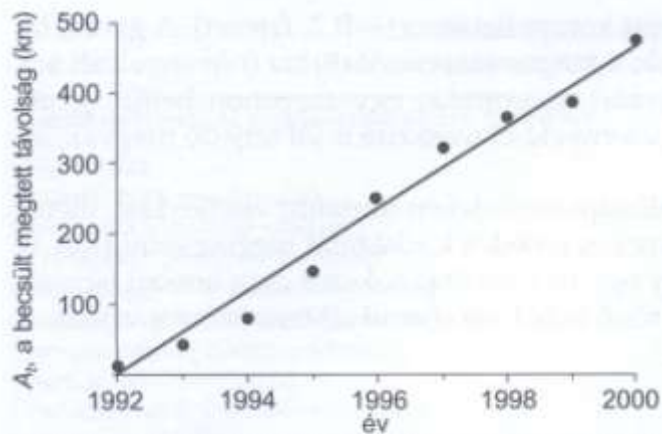

13. ábra Az özönfajjá válás 10-es szabálya (WILLIAMSON és FITTER 1996 nyomán).

17. ábra Az Appalache-hegység déli részén honos fa nemzetségek terjedési sebességének függése a populációk növekedési kapacitásától. A függőleges vonalak a nemzetségbe tartozó fajok terjedési sebességeinek terjedelmét jelzik. Az adatok a szétszóródás és az életmenet jellemzők szabadföldi vizsgálatából származó becslések (CLARK és mtsai 2001).

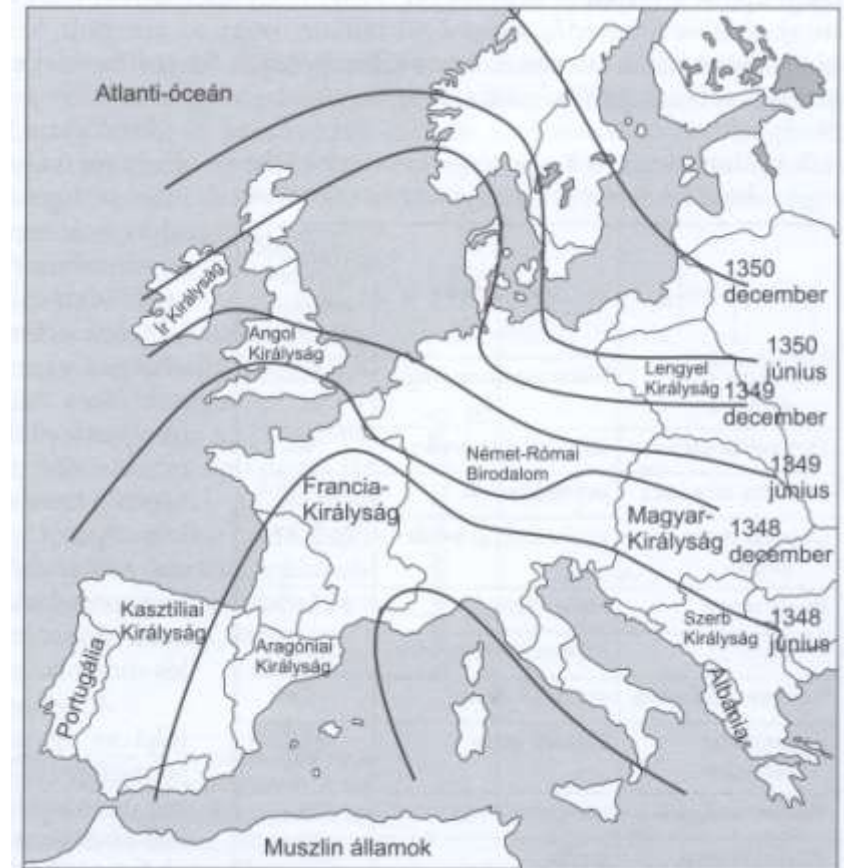
Terjedés sebessége

15. ábra Az amerikai kukoricabogár terjedési sebessége. A pontokra illesztett egyenes a variancia 98%-át magyarázza.

3. táblázat Megfigyelt terjedési sebességek különböző fajok esetén (GROSHOLZ 1996 nyomán).

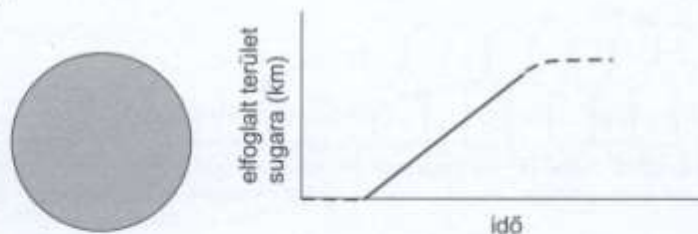
Latin név	Magyar név	Megfigyelt terjedési sebesség (km/év)
<i>Impatiens glandulifera</i>	bíbor nebáncsvirág	9,4–32,9
<i>Lymantria dispar</i>	erdei gyapjaslepke	9,6
<i>Ondatra zibethica</i>	pézsmapocok	0,9–25,4
<i>Oulema melanopus</i>	vetésfehérítő bogár	26,5–89,5
<i>Pieris rapae</i>	répapillangó	14,7–170
	róka veszettség vírus	30–60
<i>Sciurus caroliensis</i>	szürke mókus	7,66
<i>Streptopelia decaocto</i>	balkáni gerle	43,7
<i>Sturnus vulgaris</i>	seregély	200
<i>Yersinia pestis</i>	pestis	400

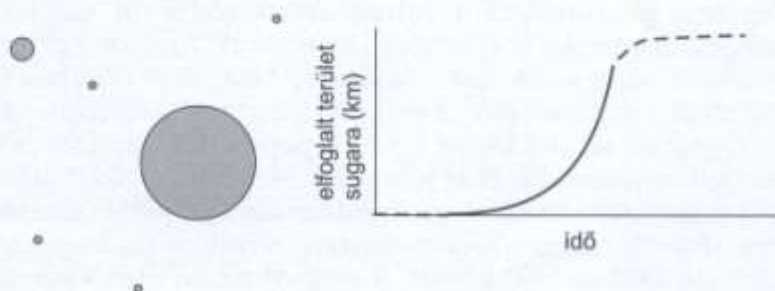
14. ábra A pestisjárvány terjedése Európában 1347 és 1350 között. A görbék az elterjedési terület határát jelzik a feltüntetett időpontokban (LANGER 1964).

20. ábra Terjedési dinamikák és a szétszóródás módja. (a) Terjedés egy gócból, (b) terjedés több gócból (SHIGESADA és KAWASAKI 2002 nyomán).

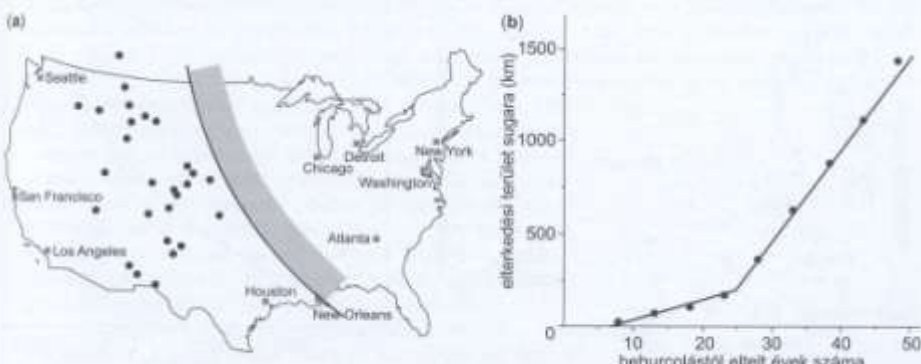
(a) 1. típus

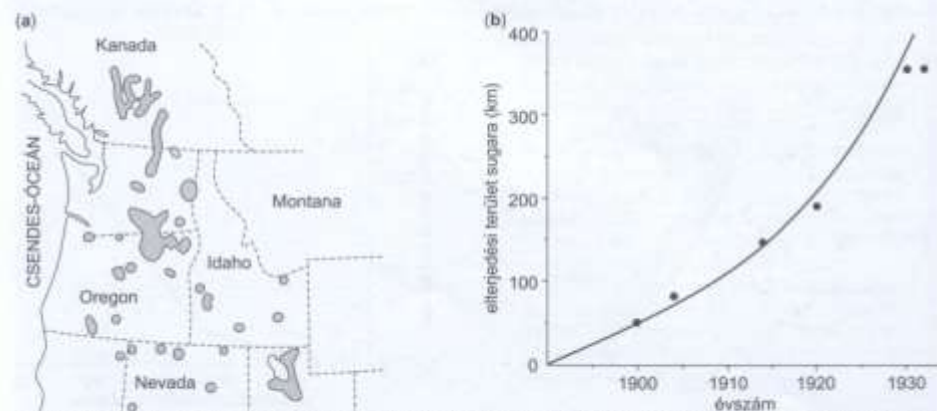
(b) 2. típus

Terjedés
típusai:
a- egy gócból
b- több gócból

21. ábra Európai sereglők elterjedése (a) terjedési front és szórványos előfordulások (•), (b) elterjedési terület változása az idővel.

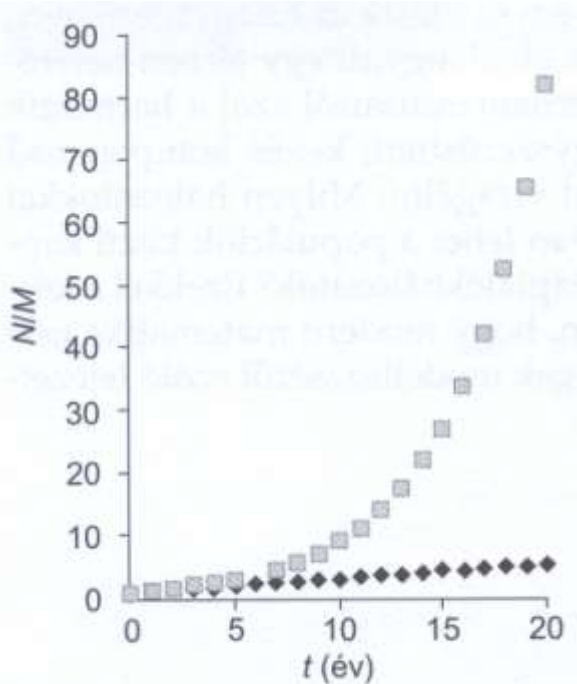

23. ábra Az európai fedélrozsok (*Bromus tectorum*) elterjedése 1915 és 1920 között Észak-Amerika nyugati részén. (a) A faj előfordulása 1920-ban, (b) az elterjedési terület változása az idővel (SHIGESADA és mtsai 1995 nyomán).

2. táblázat Példák özönnövényekre és behurcolt kártevőkre Magyarországon
(BALOGH és mtsai 2004, TÖRÖK és mtsai 2003, BOTTA-DUKÁT és mtsai 2004 nyomán).

Természetvédelmi problémákat okozó növények: Fásszárúak akác (<i>Robinia pseudoacacia</i>) bálványfa (<i>Ailanthus altissima</i>) gyalogakác (<i>Amorpha fruticosa</i>) kései meggy (<i>Prunus serotina</i>) keskenylevelű ezüstfa (<i>Elaeagnus angustifolia</i>) nyugati ostorfa (<i>Celtis occidentalis</i>) parti szőlő (<i>Vitis riparia</i>) vadszőlő fajok (<i>Parthenocissus</i> spp.) vörös kőris (<i>Fraxinus pennsylvanica</i>) zöld juhar (<i>Acer negundo</i>) Évelő lágyszárúak alkörmös (<i>Phytolacca americana</i>) hibrid japánkeserűfű (<i>Fallopia x bohemica</i>) kanadai aranyvessző (<i>Solidago canadensis</i>) kaukázusi medvetalp (<i>Heracleum mantegazzianum</i>) magas aranyvessző (<i>Solidago gigantea</i>) magas kúpvirág (<i>Rudbeckia laciniata</i>) őszirózsa fajok (<i>Aster</i> spp.) selyemkóró (<i>Asclepias syriaca</i>) vadcsicsóka (<i>Helianthus tuberosus</i> agg.) Egyévesek: betyárkóró (<i>Conyza canadensis</i>) bíbor nebáncsvirág (<i>Impatiens glandulifera</i>) egynyári seprence (<i>Erigeron annuus</i>) japán komló (<i>Humulus scandens</i>) keresztlapu (<i>Erechtites hieracifolia</i>) süntők (<i>Echinocystis lobata</i>) ürömlevelű parlagfű (<i>Ambrosia artemisiifolia</i>)	Mezőgazdasági gyomok : Évelő lágyszárú: selyemkóró (<i>Asclepias syriaca</i>) Egyévesek: átoktüske (<i>Cenchrus incertus</i>) betyárkóró (<i>Conyza canadensis</i>) fenyércirok (<i>Sorghum halepense</i>) gyomkőles (<i>Panicum miliaceum</i> subsp. <i>ruderales</i>) hajszálágú kőles (<i>Panicum capillare</i>) íva (<i>Iva xanthiifolia</i>) karcsú disznóparéj (<i>Amaranthus chlorostachys</i>) kicsiny gombvirág (<i>Galinsoga parviflora</i>) olasz szerbtövis (<i>Xanthium italicum</i>) selyemmályva (<i>Abutilon theophrasti</i>) szőrös disznóparéj (<i>Amaranthus retroflexus</i>) szúrós szerbtövis (<i>Xanthium spinosum</i>) ürömlevelű parlagfű (<i>Ambrosia artemisiifolia</i>)
Természetvédelmi problémákat okozó állatok: muflon (<i>Ovis ammon ammon</i>) naphal (<i>Lepomis gibbosus</i>) ciffrák (<i>Orconectes limosus</i>)	Állati kártevők: burgonyabogár (<i>Leptinotarsa decemlineata</i>) fehér medvelepke (<i>Hyphantria cunea</i>), szőlőgyökértetű vagy filoxéra (<i>Viteus vitifolii</i>) amerikai kukoricabogár (<i>Diabrotica virgifera</i>) vadgesztenye aknázómolylepke (<i>Cameraria ohridella</i>)
Kórokozók: szőlő peronoszpóra (<i>Plasmopara viticola</i>), szőlő lisztharmat (<i>Uncinula necator</i>), almástermésűek tűzelhalását okozó baktérium (<i>Erwinia amylovora</i>).	

Szabályozott populáció növekedés

1. ábra Az exponenciális (■) és a lineáris (◆) növekedés összevetése.

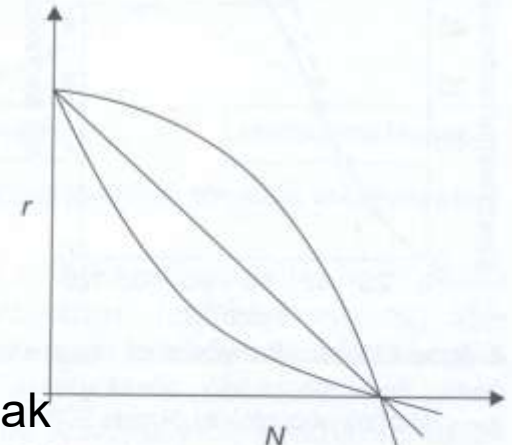
Malthaus: élőlények exponenciálisan, táplálék lineárisan növekszik

A populációk növekedését **szabályozó tényezők** olyan környezeti tényezők lehetnek, amelyek mennyisége a populáció egyedszámának függvényében változnak

– Pl.

- Tápanyag
- Hely
- Ragadozók
- paraziták

Szabályozott növekedés a populációk tartós fennmaradásának feltétele

2. ábra A egyedenkénti, pillanatnyi növekedési ráta háromféle denzitásfüggése (konkáv, lineáris, konvex). A függvény alakját a szabályozás mechanizmusa határozza meg.

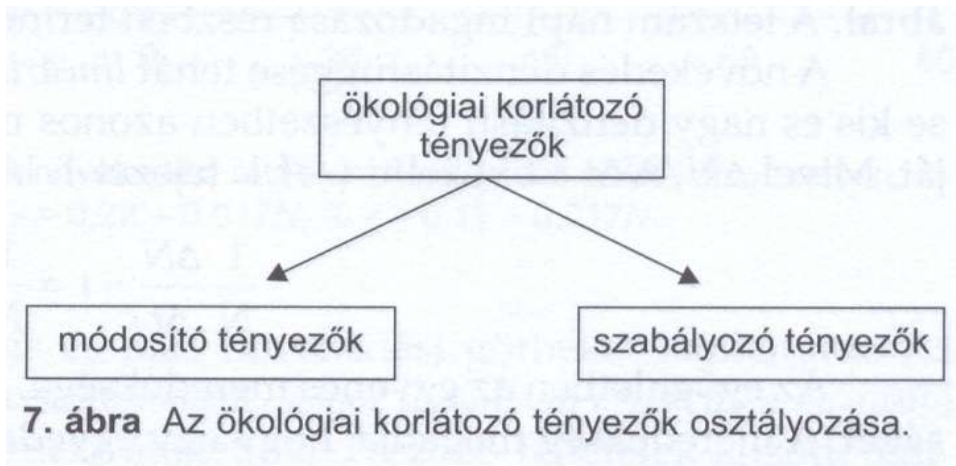
Szabályozott populáció növekedés

Ökológiai korlátozó tényezők:

- **Módosító tényezők** (csak módosítják az egyedszámot)
- **Szabályozó tényezők** (a populáció denzitása függvényében befolyásolják a populáció növekedését)

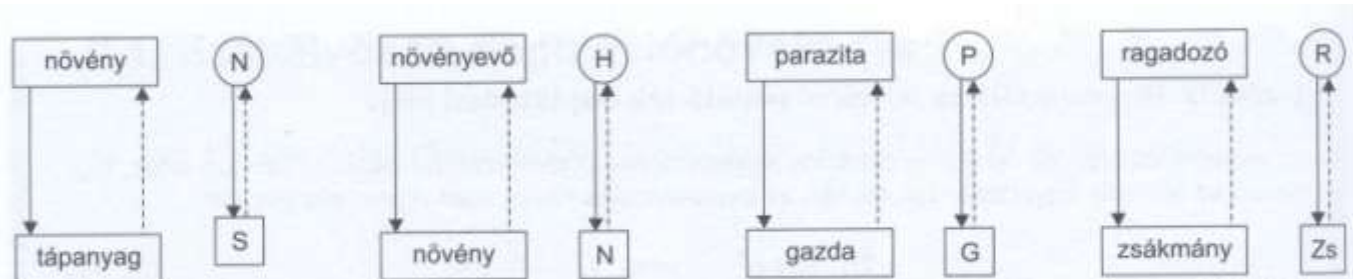
6. ábra Szürke gémek (*Ardea cinerea*) létszámának ingadozása Nagy-Britanniában. A nyilak a kemény teleket jelzik (GREENWOOD és mtsai 1994, NEWTON 1998 nyomán).

7. ábra Az ökológiai korlátozó tényezők osztályozása.

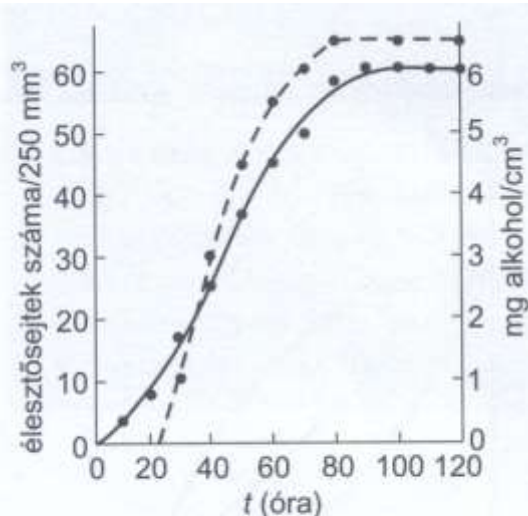
Szabályozott populáció növekedés

- Növekedés szabályozás elemei

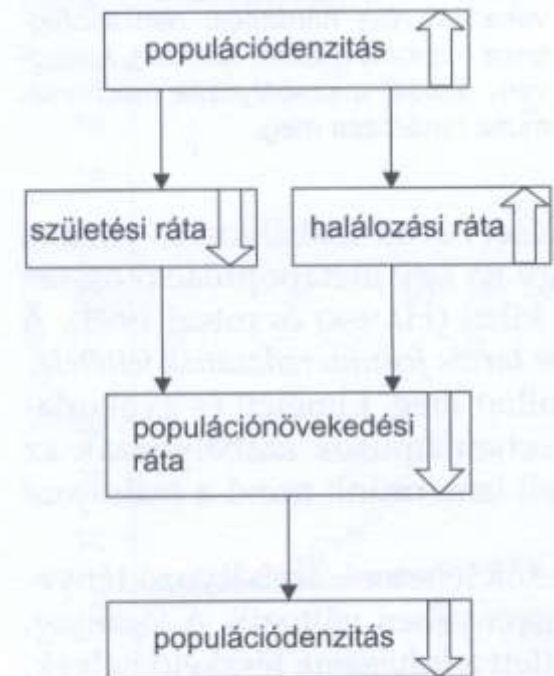

3. ábra A növekedésszabályozás elemei. A tápanyag (S), a tápnövény (N), a gazda (G) és a zsákmány (Zs), mint szabályozó tényezők (□). A növény (N), a növényevő (H), a parazita (P) és a ragadozó (R) populációk (○) hatnak szabályozó tényezőjük mennyiségére, miközben növekedési rátájuk érzékeny rá. A jobb és bal oldali ábrázolás ekvivalens. A továbbiakban piktogramként a jobb oldali ábrákat használjuk. —→ a denzitás hatása a szabályzó tényező mennyiségére, - - - - -→ a szabályzó tényező hatása a populáció növekedési rátájára.

- Denzitás függő növekedés

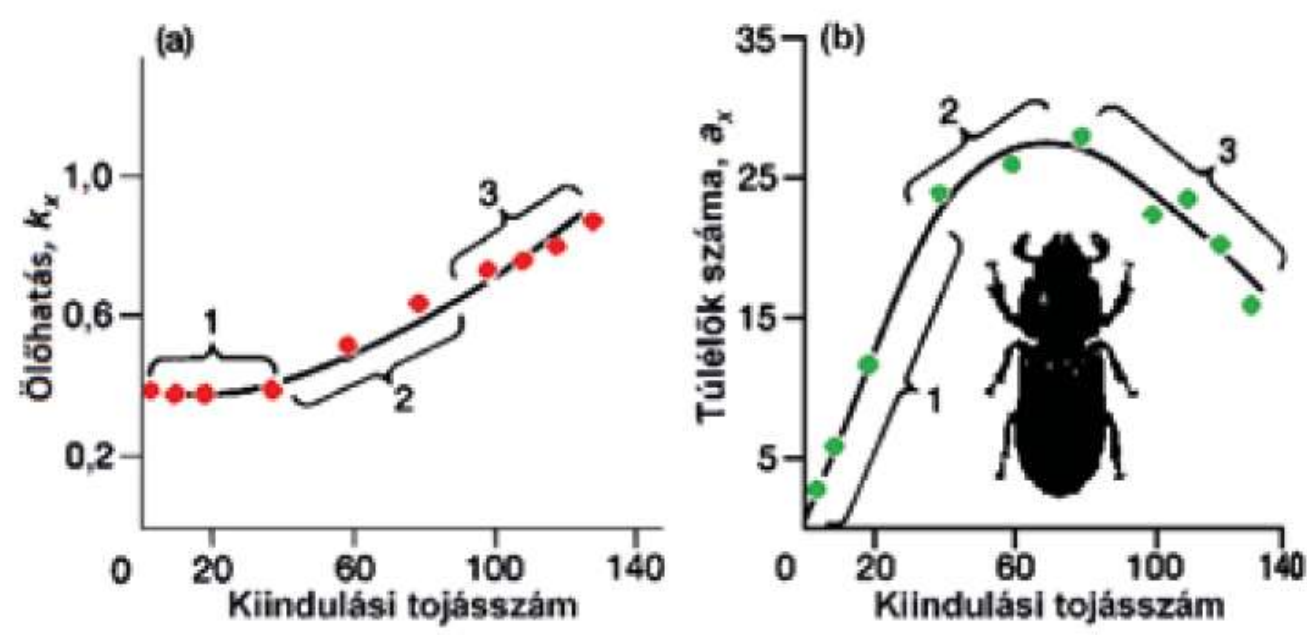

4. ábra Az élesztőtenyészetek növekedése. — populáció növekedése, - - - - - alkoholkoncentráció (KREBS 2001).

5. ábra Szabályozott növekedés. A vastag nyilak a változás irányát jelzik.

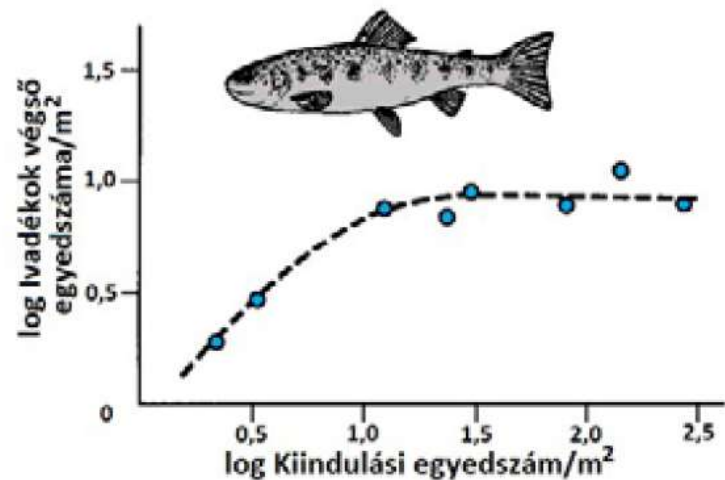
Azonos méretű üvegfiolákba egységnyi (0,5 g) liszt-élesztő keveréket, majd ezekbe 20, 40, 60 stb. kis lisztbogár (*Tribolium confusum*) tojást (megtermékenyített petét) helyezett és az edényeket 30 C-on és 70%-os relatív páratartalom mellett tartotta. A térfogatok azonossága és időbeni változatlanlansága miatt itt a denzitás teljesen megfeleltethető a kiindulási egyedszámnak (tojásszámnak). Két hónap múlva megszámolta, hogy hány bogár élt ($a_x = a$ két hónap) a különböző kiindulási **tojásdenzitással** rendelkező edényekben.

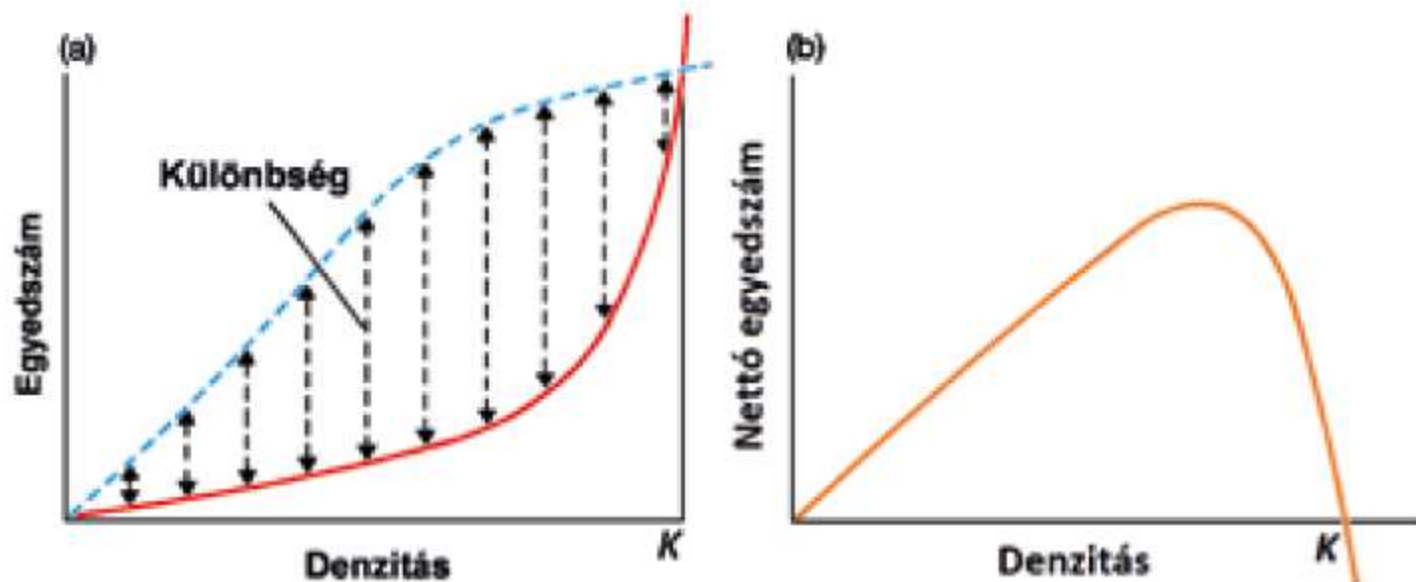
4/7. ábra. Akis lisztbogár (*Tribolium confusum*) kéthónapos fejlődési idejére vonatkozó (a) mortalitási ráta (k_x) és (b) a túlélő egyedek száma (a_x). A függvénygörbe durván három szakaszra osztható: (1) denzitásfüggetlen, (2) kompenzált denzitásfüggő és (3) kompenzálatlan denzitásfüggő szakasz [Begon és mtsai (1990) nyomán módosítva].

4/9. ábra. Az énekes verébsármány (*Melospiza melodia*) denzitásfüggő szaporodási sikere a kanadai Mandarte szigeten 1975 és 1986 között. Az ábrán a 75 és 86 közötti számok a naptári éveket jelentik. További magyarázat a szövegben [Begon és mtsai (1990) nyomán módosítva].
Fotó: Rododendrites.

7/8. ábra. Kiindulási denzitástól függő (ivadékokra vonatkozó) túlélés a sebes isztráng (*Salmo trutta*) egyik populációjában. A túlélő ivadékok száma közvetetten tal a mortalitásra [Le Cren (1973) nyomán módosítva].

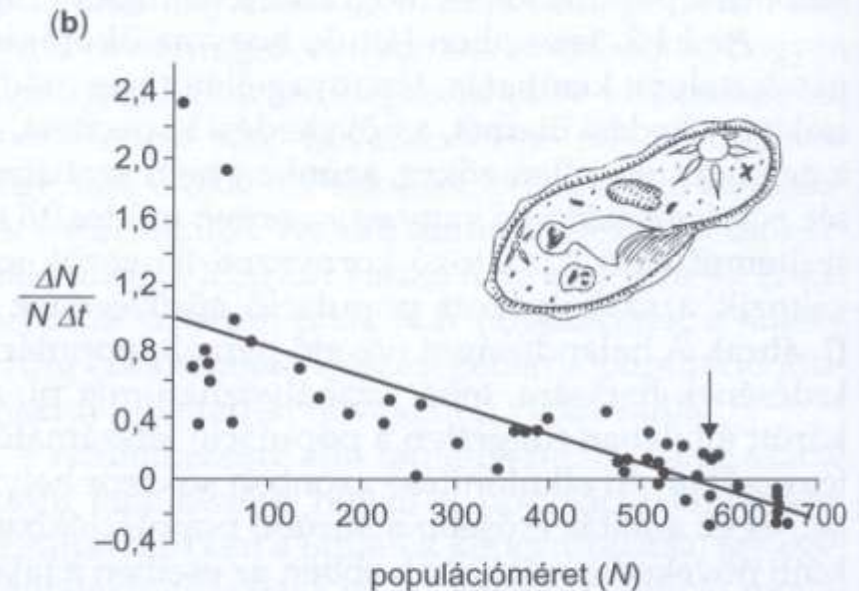
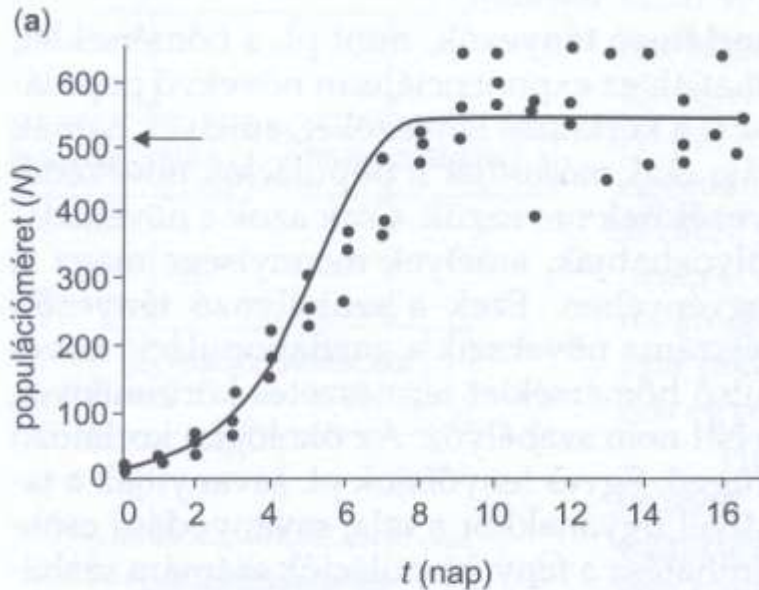

4/10. ábra. (a) A születési (szaggatott vonal) és halálozási (folytonos vonal) egyedszám különbsége megadja a nettó új egyedek számát. (b) A nettó egyedszámváltozás görbéje. K (környezet eltartóképessége) érték után az elpusztult egyedek száma meghaladja a születések számát [Begon és mtsai (1990) nyomán módosítva].

Logisztikus modell

$$\frac{dN}{dt} = r_0 \cdot N \cdot \left(1 - \frac{N}{K}\right)$$

Ahol K : a környezet eltartó képessége $K = \frac{r_0}{a}$, a : denzitás függésének mértéke (egyenes meredeksége)

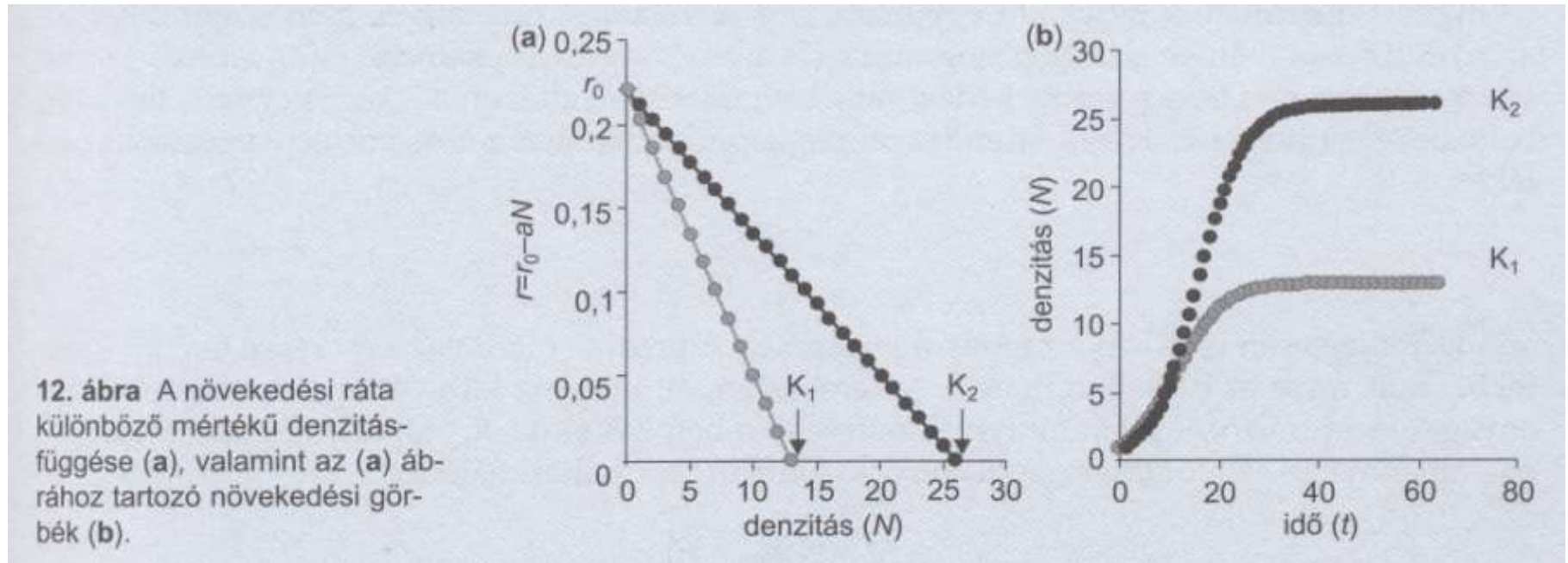

8. ábra A papucsállatka (*Paramecium aurelia*) populáció logisztikus növekedési görbéje. (a) A sejtszám időbeli változása. (b) A sejtenkénti növekedési ráta lineárisan csökken az egyedszámmal. Mindkét ábrán látható, hogy az egyensúlyi denzitás 552 körül van (GAUSE 1934 nyomán, CASE 2000).

Logisztikus modell

$$\frac{dN}{dt} = r_0 \cdot N \cdot \frac{K - N}{K} \quad K = r_0 / a$$

Minél erősebb a denzitás függése a növekedésnek (a: az egyenes meredeksége a baloldali ábrán) annál alacsonyabb az egyensúlyi egyedszám (K)

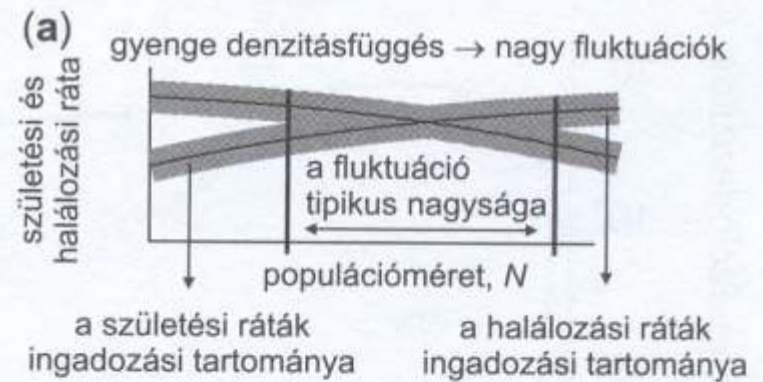
Logisztikus modell

Az egyensúlyi helyzetben tapasztalt állománymagyság fluktuáció függ a denzitásfüggés erősségétől

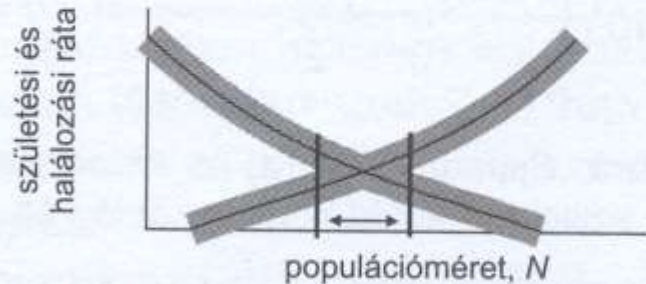
$$K = r_0 / a$$

$$\frac{dN}{dt} = r_0 * N * \frac{K - N}{K}$$

Ahol K: a környezet eltartó képessége

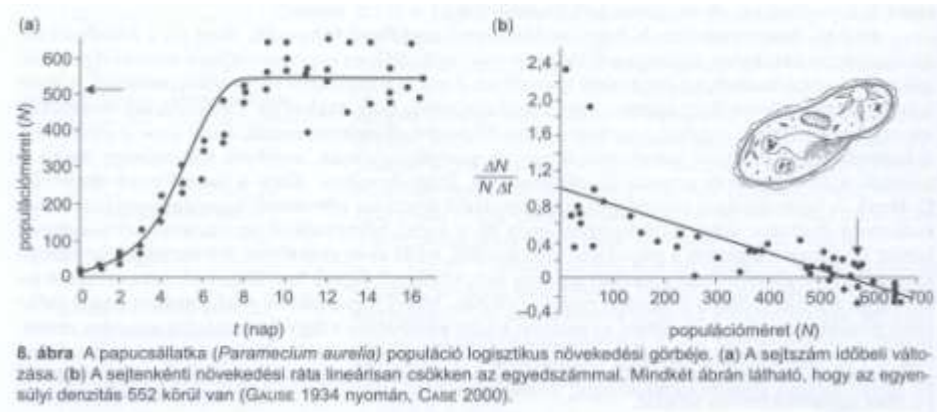

(b) erős denzitásfüggés → kis fluktuációk

10. ábra Denzitásfüggő születési és halálozási ráták logisztikus növekedés esetén. (a) Gyenge denzitásfüggés, (b) erős denzitásfüggés (CASE 2000 nyomán).

Logisztikus modell

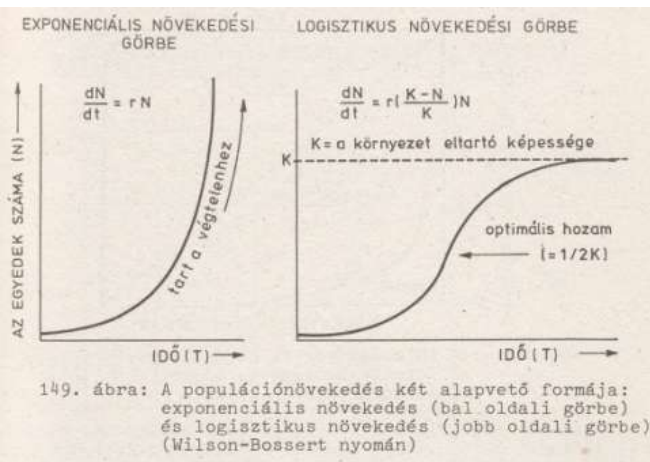
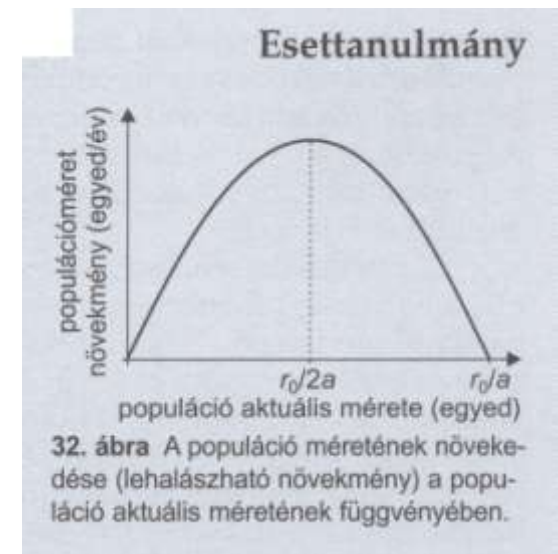
Implicit modell: a szabályozó tényezők dinamikáját nem tartalmazza

$$\frac{dN}{dt} = r_0 * N * \frac{K - N}{K}$$

Ahol K: a környezet eltartó képessége

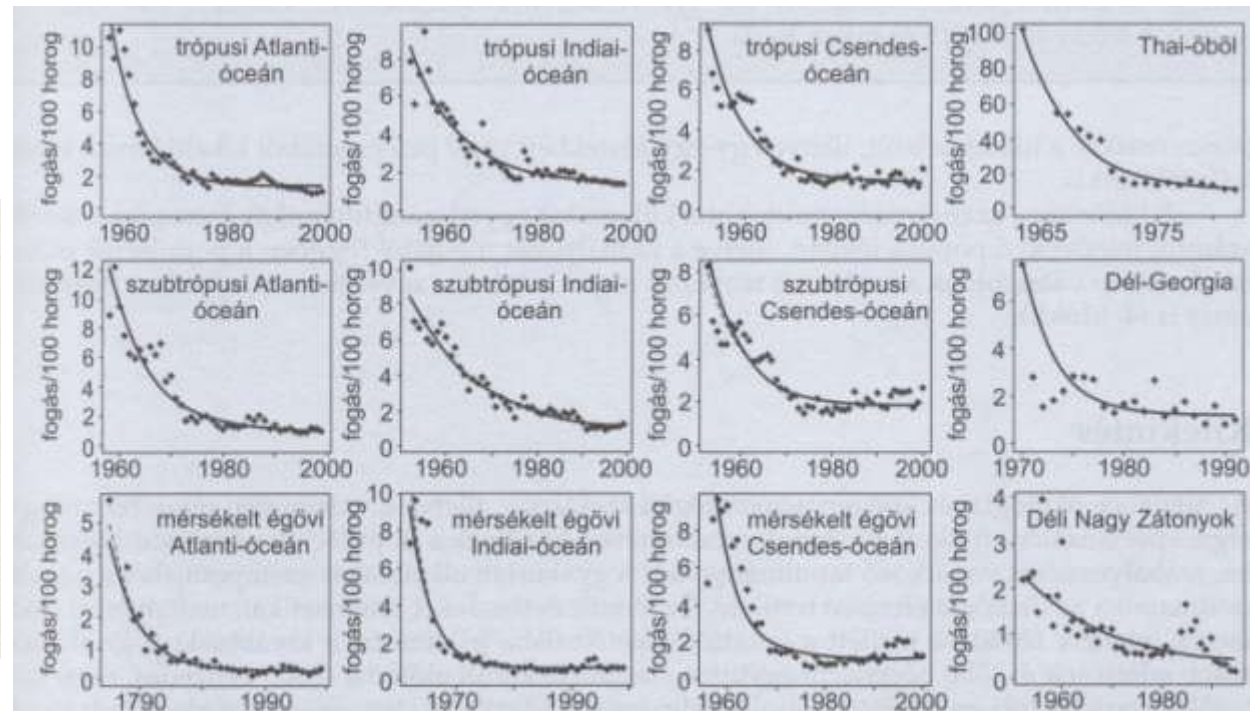
Optimális „lehalászás”

- A maximális populációnövekedési egyedszám szintjét kell biztosítani a fenntartható halászáshoz
- Ennek mértékéhez pontosan ismerni kell N , r_0 , a és/vagy K értékeket – Sajnos nehezen biztosítható feltételek az eddigi gyakorlat alapján.

optimalis hozam:

- $\frac{1}{2} K$
- $r_0/2a$

33. ábra Az ábrákon az Észak-atlanti tőkehal (*Gadus morhua*) populációiban egységesen bekövetkezett gyors fogáscsökkenés követhető nyomon az 50-es évektől napjainkig, különböző oceáni régiókban (OLSEN és mtsai megjelenés alatt).

Forráslimitált növekedés: Monod modell

Explicit modell: a szabályozó tényezők dinamikáját is tartalmazza

$$r(b) = r_0 \cdot \frac{c}{c+k}$$

Ahol

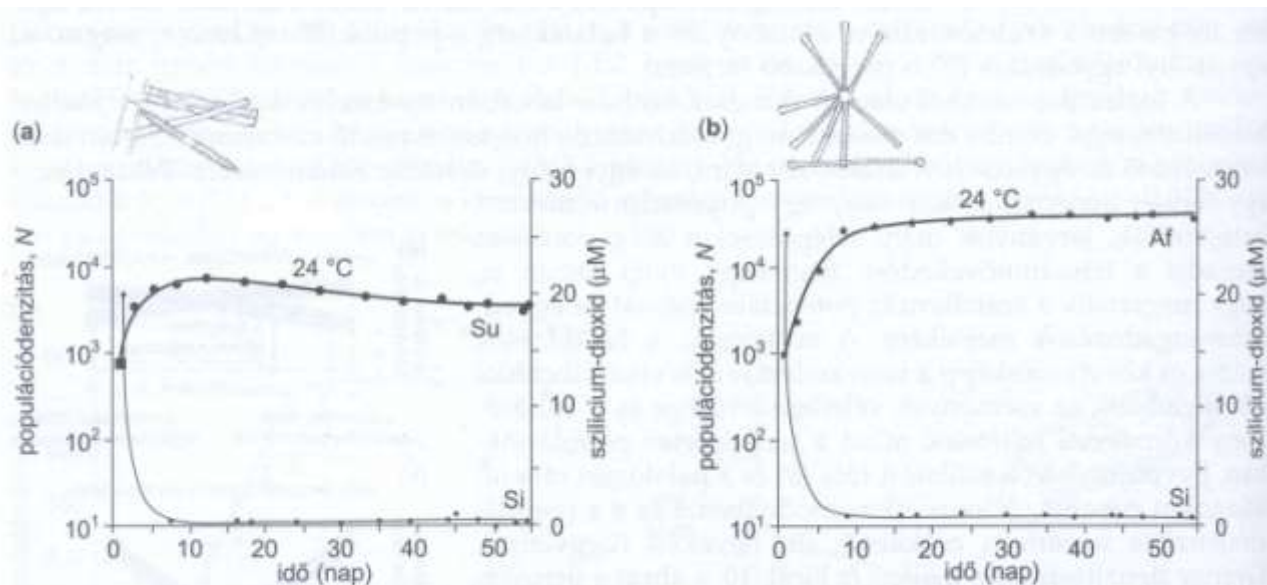
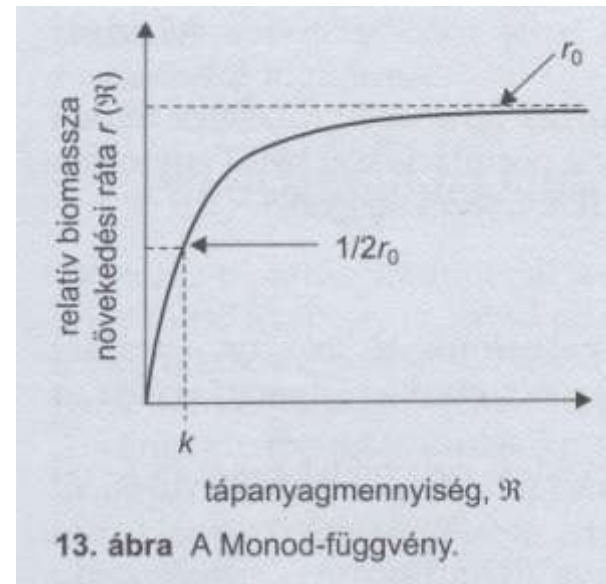
$r(b)$: relatív biomassza növekedési ráta

r_0 : a maximális növekedési ráta

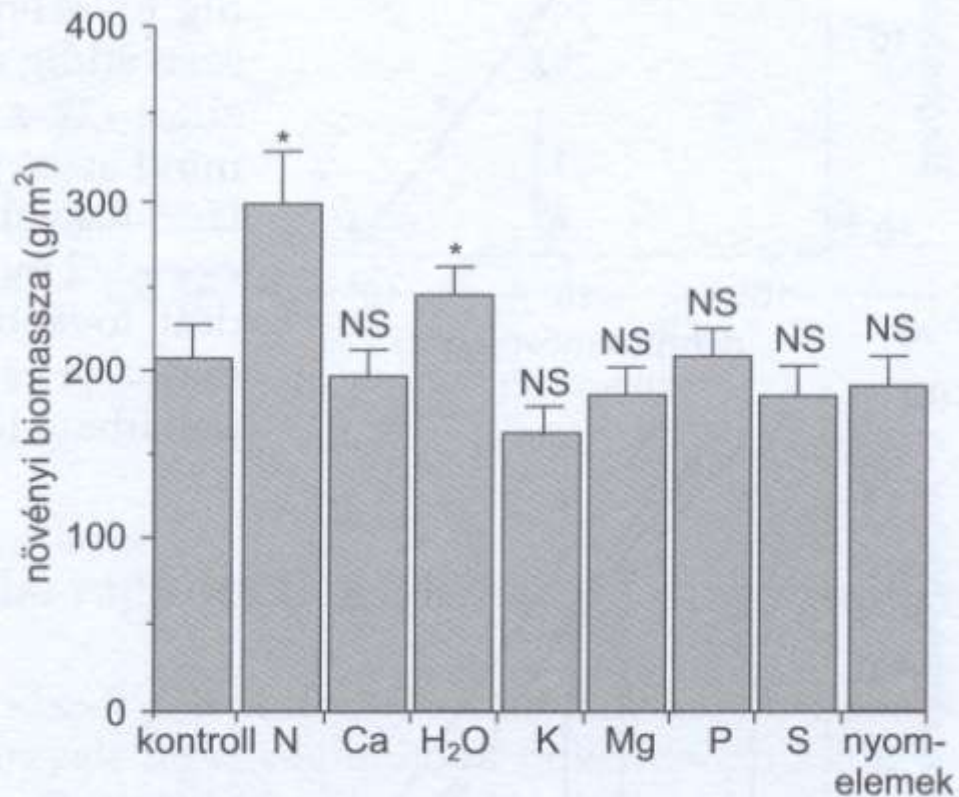
c : a limitáló forrás koncentrációja ($\mathcal{R}$)

k : féltelítési konstans, az a tápanyag-koncentráció, ahol a növekedési ráta

$$r_0/2$$

11. ábra *Synedra ulna* (a) és *Asterionella formosa* (b) kovamoszatok tiszta tenyészeinek növekedése és a szabályozó szilícium-dioxid-koncentráció változása az időben, 24 °C-on (TILMAN 1981 nyomán).

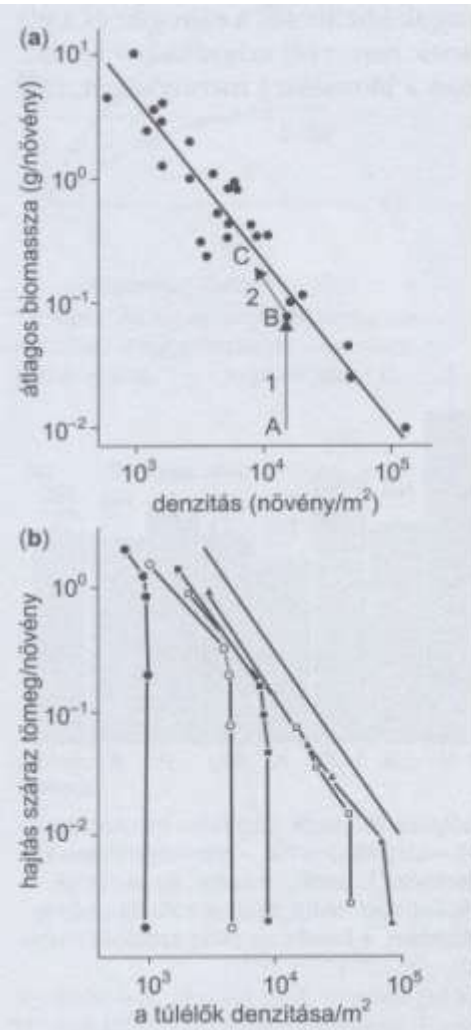

20. ábra Szabályozó tényezők kísérletes meghatározása gyepekben * – szignifikáns NS – nemszignifikáns különbség a kontrollhoz (1. oszlop) képest. Az oszlopok magassága a feltüntetett faktor átlagos hatását mutatja a kezelt kvadrátokban, a bajusz az átlag szórását mutatja (TILMAN 1990).

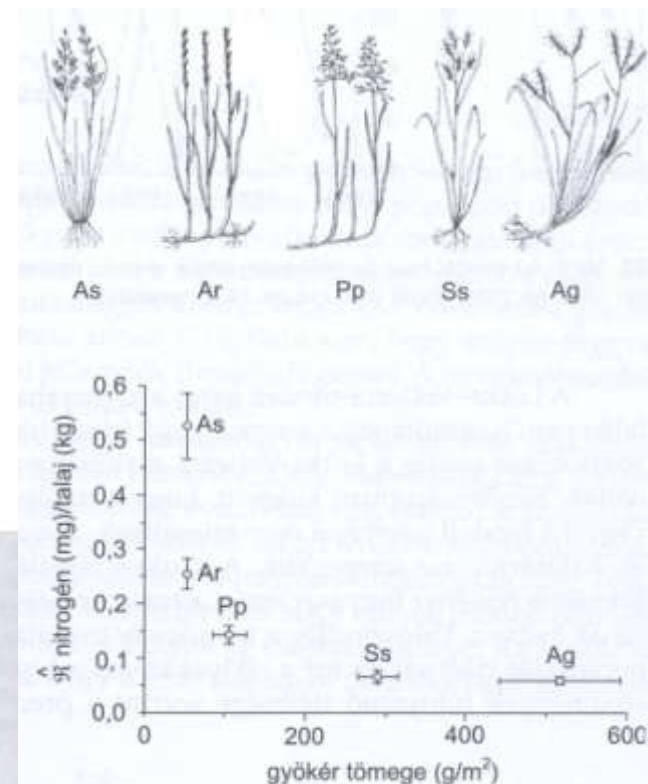
Növények: öngyérülés/önritkulás

A populációk egyensúlyi denzitásának növekedésével az egyes növényegyedek biomasszája csökken – öngyérülés

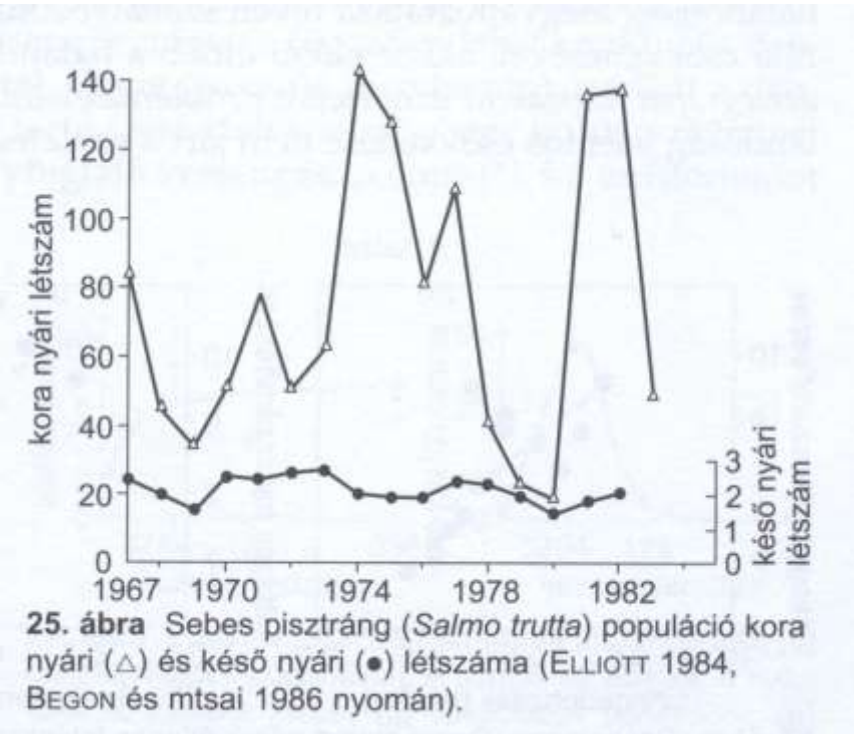
Az egyedek közötti versengés megváltoztatja az egyedeken belüli biomassza eloszlást
A növények a szűkös forrás felvételére fordítják inkább a fejlődésüket (pl.hajtás vagy gyökérzet)

21. ábra Öngyérülés (a) a libatop (*Chenopodium album*) populációban (KREBS 2001), (b) öt különböző denzitáson vetett angolperje (*Lolium perenne*) populációban. A pontok egymás utáni időpontokban learatott ismétlések, tehát a vonalak a különböző vetési denzitású populációk időbeli változását mutatják (az irány mindig a jobb alsó ponttól a bal felső felé mutat) 1000 (●), 5000 (○), 10000 (■), 50000 (□), 100000 (▲) mag/m² (LONSDALE és WATKINSON 1982).

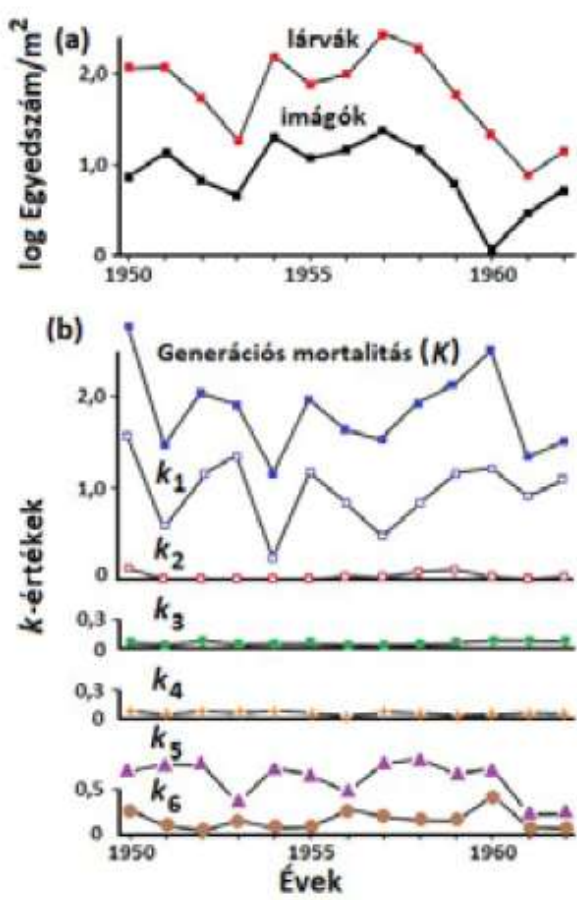

Növekedés szabályozás jellemzése

- Populációkban fontos megállapítani, hogy a szabályozó tényezők
- mely szezonban hatnak a növekedésre
 - mely stádiumok, korcsoportok érzékenyek a denzitás változásra
 - Mely stádiumok, korcsoportok létszáma kritikus a denzitás függés szempontjából

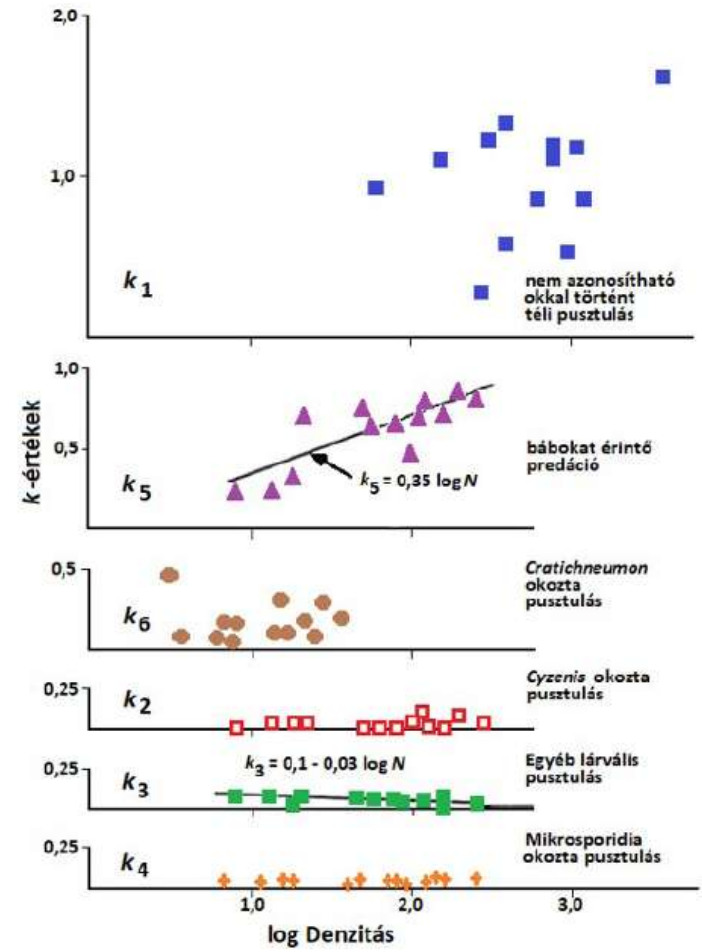
A pisztrángok esetében a nyár végi pusztulás lehet denzitás függő

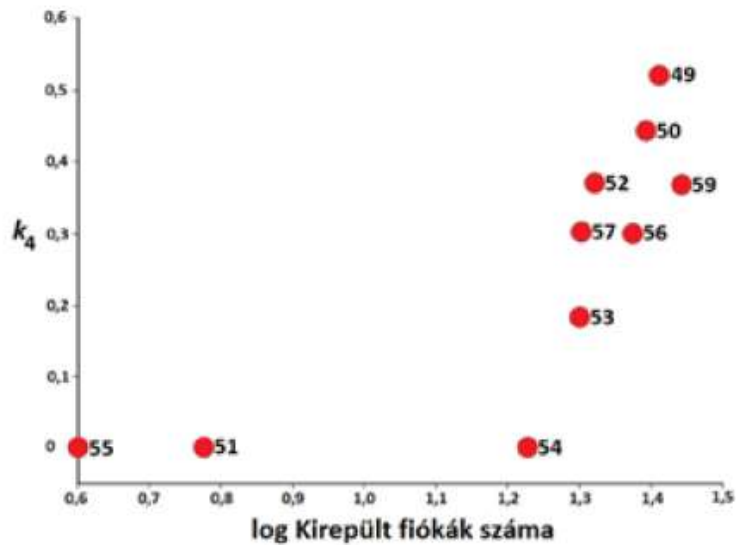
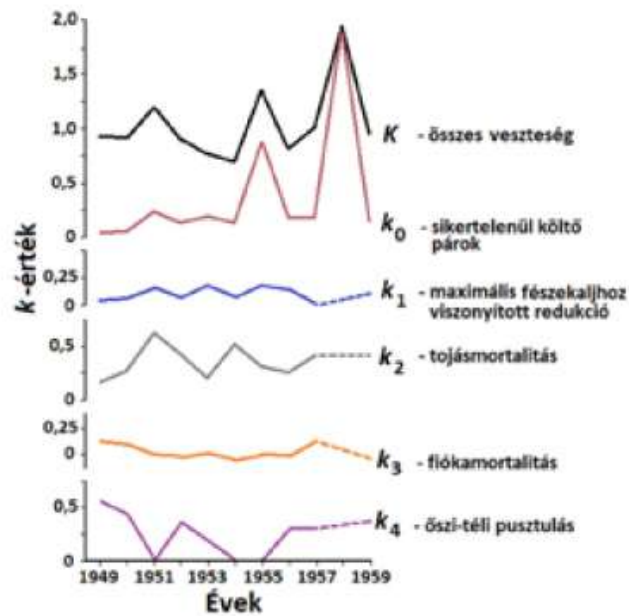
4/14-1. ábra. A kis téliaraszoló lepke (*Operophtera brumata*) (a) denzitásának és (b) az egyes mortalitási tényezők, kulcsfaktorok (k_{1-6}) értékeinek változása 1950 és 1962 között. A generációs mortalitás: $K = k_1 + k_2 + k_3 + k_4 + k_5 + k_6$. Az egyes mortalitási értékek jelentése: k_1 = téli mortalitás, k_2 = a *Cyzenis* parazitoid által okozott mortalitás, k_3 = más rovarok általi parazitáltság, k_4 = a lárvák mikrosporidiás betegsége miatti mortalitás, k_5 = ragadozók bábelfogyasztása, k_6 = a *Cratichneumon* bábparazitoid által okozott mortalitás [Varley és mtsai 1973 után módosítva].

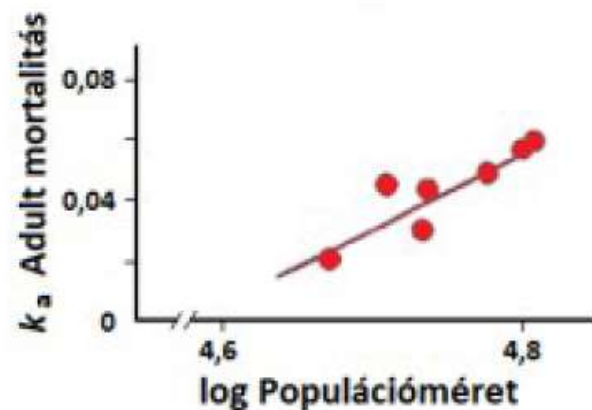
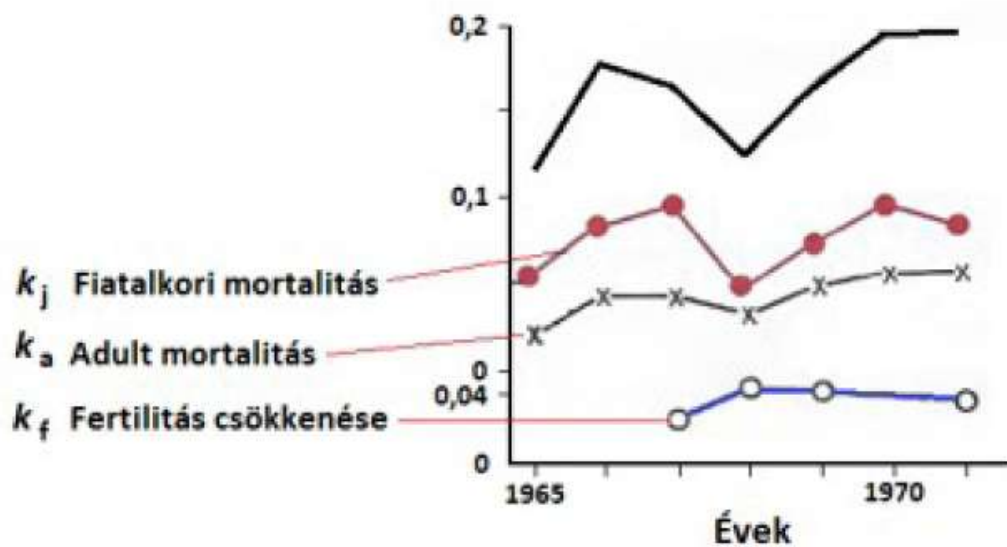
A k-faktor analízishez, hasonlóan az élettáblák készítéséhez, különböző időszakokban (éven belül és évek között), illetve stádiumokban mintavételezzük a populációkat és az elemzéssel a legfontosabb mortalitási okokat keressük.

4/14-2. ábra. A kis téliaraszoló lepke (*Operophtera brumata*) különböző mortalitás-értékeinek denzitásfüggése. A k_5 erős denzitásfüggést mutat, a k_6 -ra viszont inverz denzitásfüggés jellemző. A többi faktor független a denzitástól [Varley és mtsai 1973 után módosítva].

4/15b. ábra. A macskabagollyal (*Strix aluco*) végzett kulcs-faktor analízis eredményei (felső ábra). A denzitást a fiatal baglyok számával becsülték, a denzitásfüggő faktor az alsó ábrán látható [Dempster 1975 nyomán módosítva].

4/15c. ábra. A kafferbivallyal (*Syncerus caffer*) végzett kulcs-faktor analízis eredményei (bal oldali ábra). A denzitásfüggő faktor a jobb oldali ábrán látható [Begon és mtsai 1990 nyomán módosítva].

Növekedés szabályozás demográfiai jellemzése

Kritikus korcsoportok, stádiumok: amelyek denzitása befolyásolja a túlélést/születést

Szenzitív korcsoportok, stádiumok: amelyek túlélése/szaporodása érzékeny a denzitásra

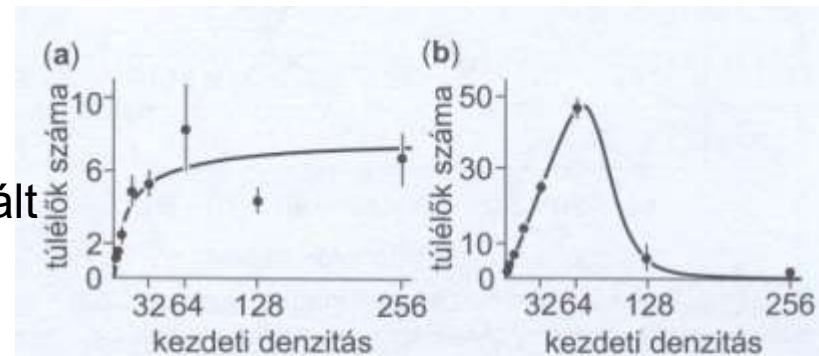
PI. Influenza hatása pápua-újguineai népességben

szenzitív: csecsemők, idősek túlélését befolyásolja a leginkább

kritikus: kamaszok, fiatal felnőttek száma befolyásolja leginkább a terjedését

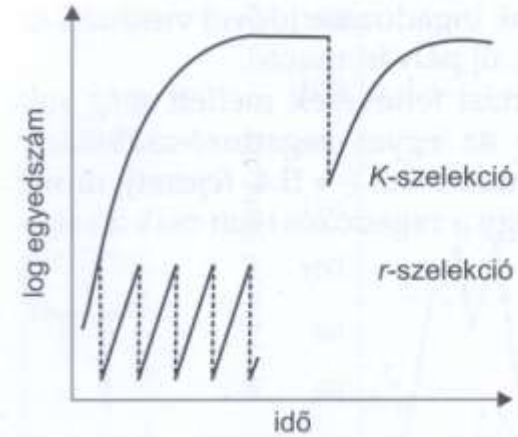
Ha az egyedek közötti versengés a denzitással változik akkor a versengés típusától függően változik a növekedés:

- Helyfoglaló (contest) versengés – pontosan kompenzált denzitás függés
- Tülekedő (scramble) versengés – túlkompenzált denzitás függés

29. ábra Pontosán kompenzált (a) és túlkompenzált (b) denzitásfüggés bogaraknál. A pontok az átlagot, a bajuszok a szórást jelölik. (a) *Stegobium paneceum*, (b) *Lasioderma serricorne* (BELLOWS 1981).

Növekedés szabályozás jellemzése

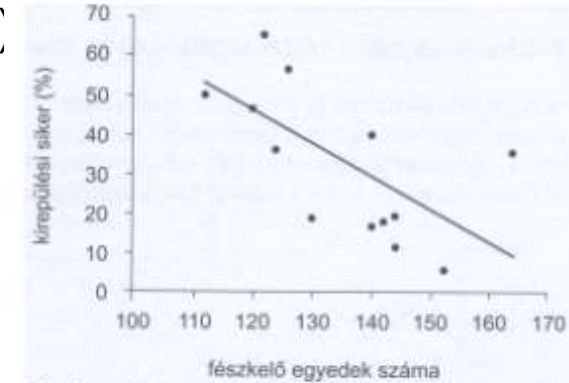

26. ábra Tenyésztési sémák. A szaggatott vonalak a tenyészet kis denzitásra csökkentését jelölik. Az *r*-szelekciós séma átlagosan alacsony denzitáson, a *K*-szelekciós séma átlagosan magas denzitáson tartja a tenyészetet. (Az *y* tengely a denzitás logaritmusát mutatja!)

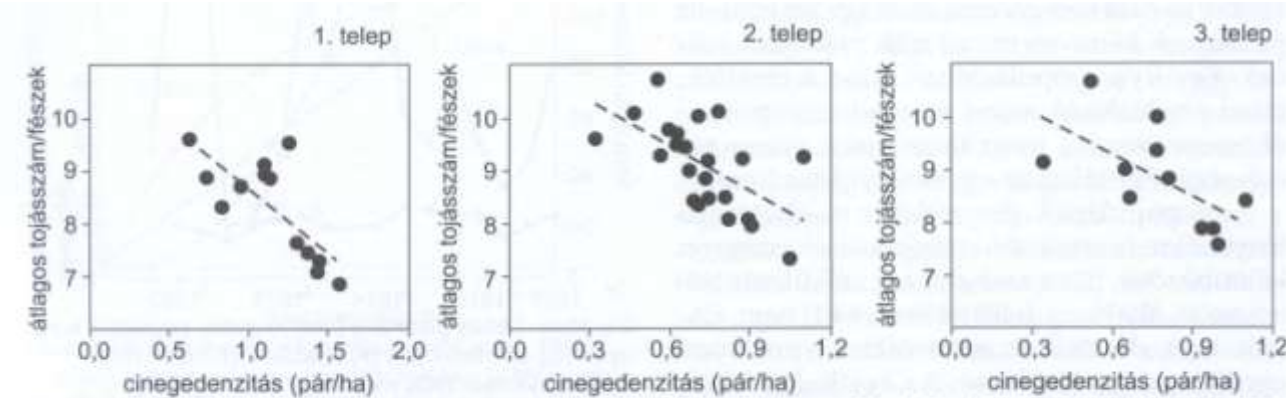
Tenyésztési sémák (*r*, *K* szelekció),
Szabályozás mikéntje:

- szaporodási időszakon kívül (*r*)
- szaporodási időszakban (*K*)

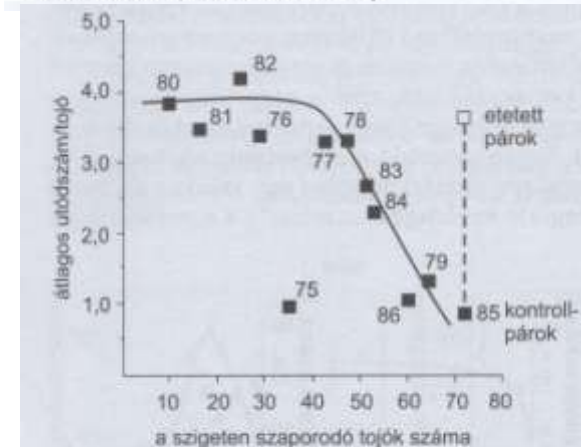
II.1. Szabályozott populációnövekedés

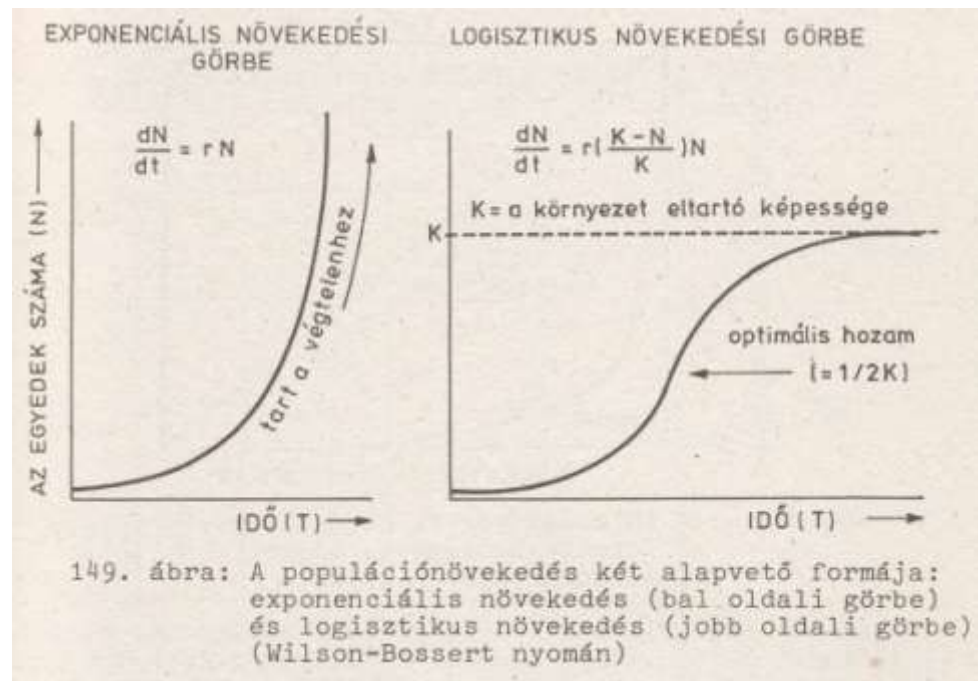
28. ábra A fészkelés sikeressége (tojások hányad részéből származik kirepülő fióká egy-egy fészkekben) különböző méretű bütykös ásólud (*Tadoma tadoma*) populációkban (PATTERSON és mtsai 1983).

27. ábra Széncinege (*Parus major*) párok átlagos tojásszámának függése a fészkelő párok denzitásától (pár/hektár), 3 különböző odutelepen. Egy-egy pont egy-egy év adata (Вотн 2000 nyomán).

31. ábra Egy táplálékhozzáadási kísérlet egy kanadai énekes verébsármány (*Melospiza melodia*) populációjában 1985-ben. A számok a pontok mellett az adatfelvétel évét jelölik (ARCESE és SMITH 1988, BEGON és mtsai 1986 nyomán).

Magas r érték

- extrém élőhelyeken élő
- elsősorban abiotikus tényezők által limitált, mülékony élőhelyekhez alkalmazkodott

Élőhely gyors felfedezése

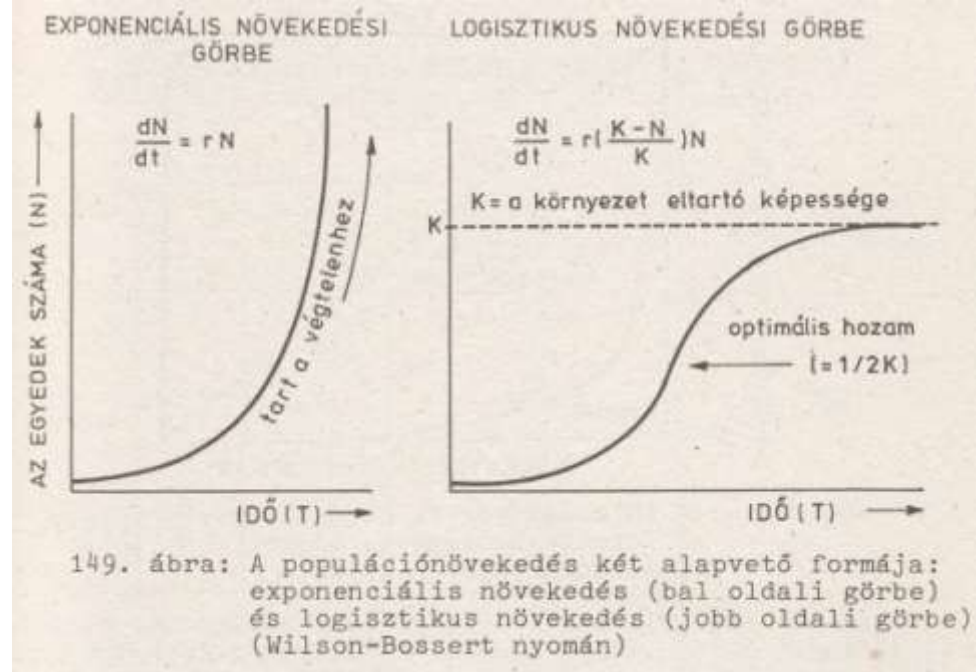
Gyors elfoglalása

Túlélni a változásokat

Életmenet stratégiák

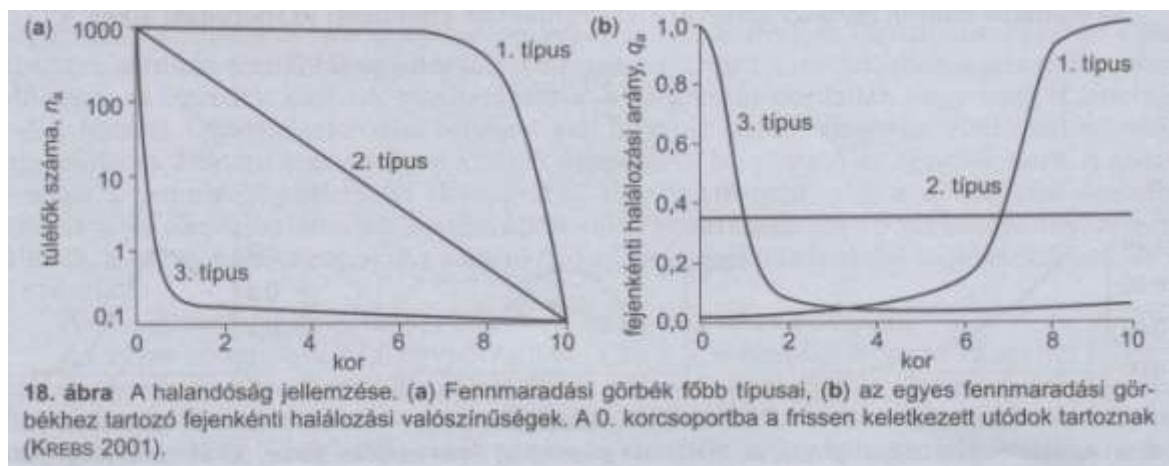
R stratégisták

- exponenciális növekedés
- III. típusú túlélési görbék
- Osziláló pop. Méret
- gyenge kompetíciós képesség
- rövid élettartam
- kis test
- korai ivarérettség
- Jó megtelepedési képesség

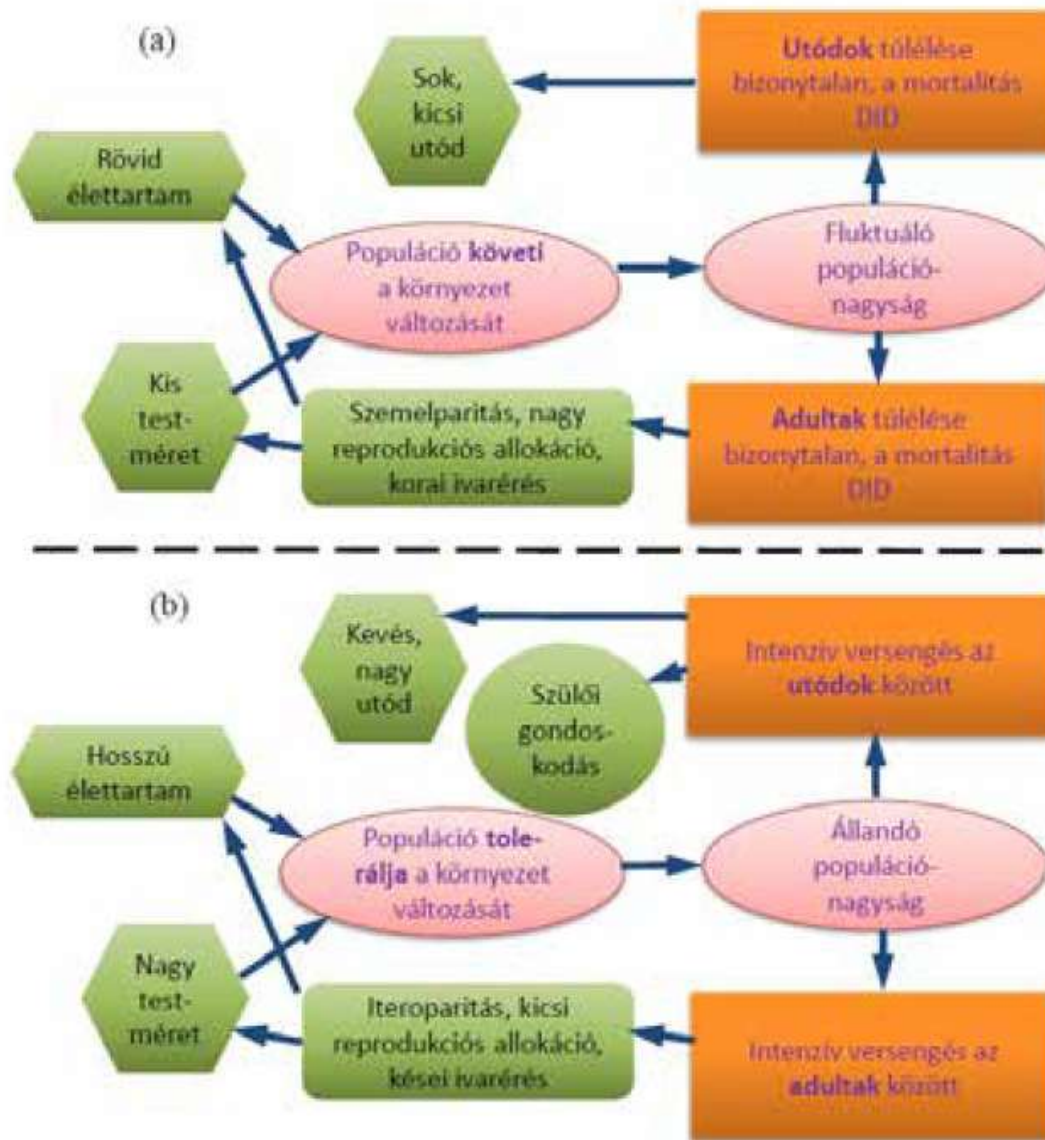

K stratégisták

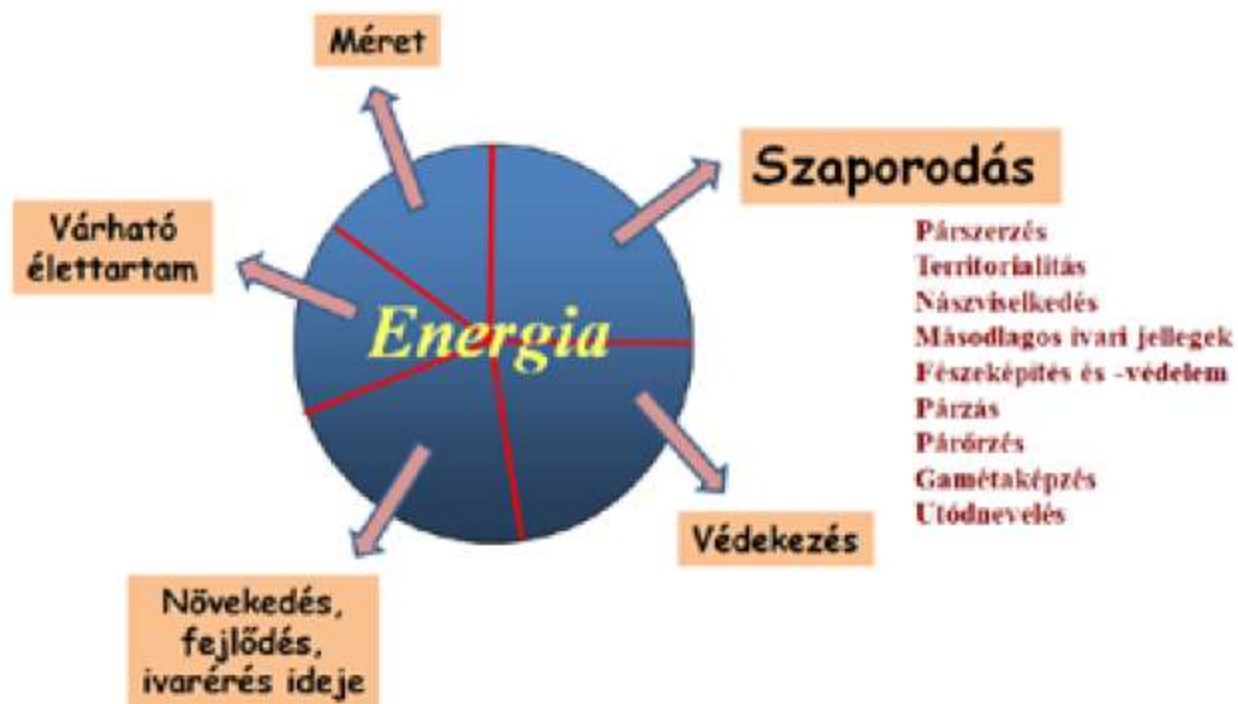
- logisztikus növekedés
- jó kompetíciós képesség
- I- II. típusú túlélési görbék
- hosszú élettartam
- kései ivarérettség
- nagy test
- szülői gondoskodás
- Rossz megtelepedési képesség

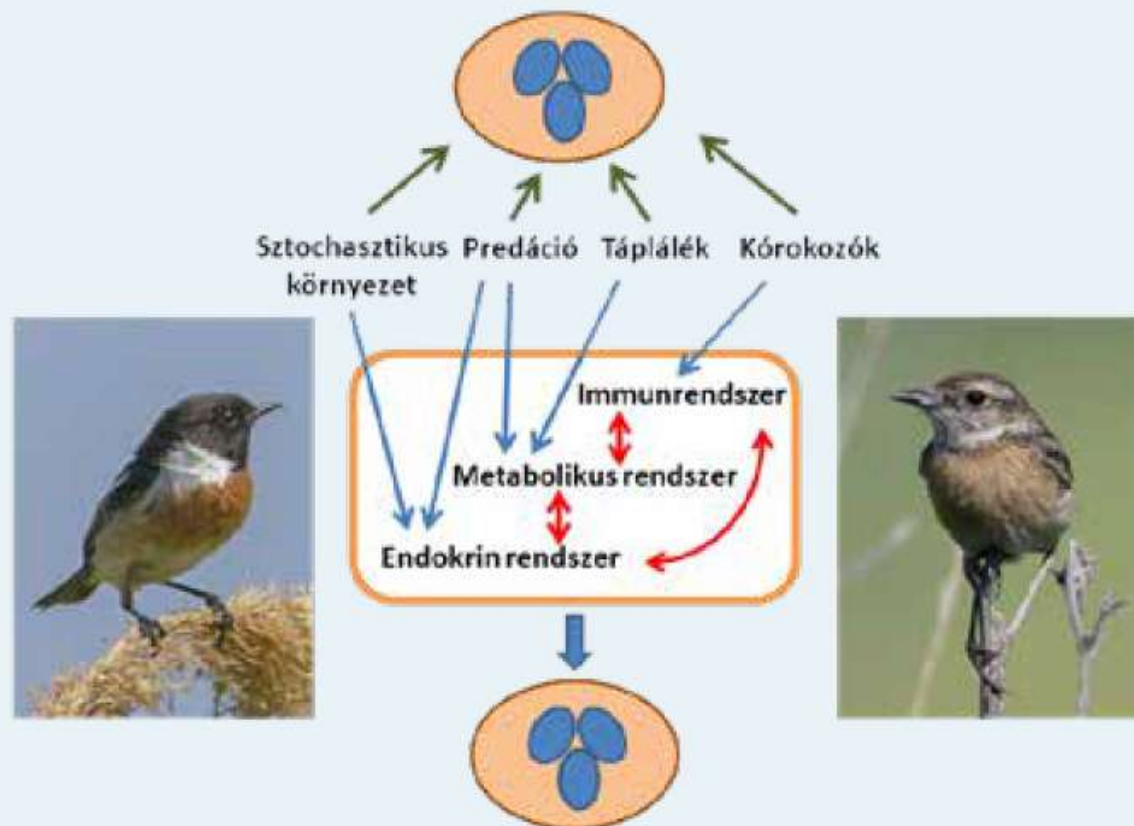
R-K kontinuum

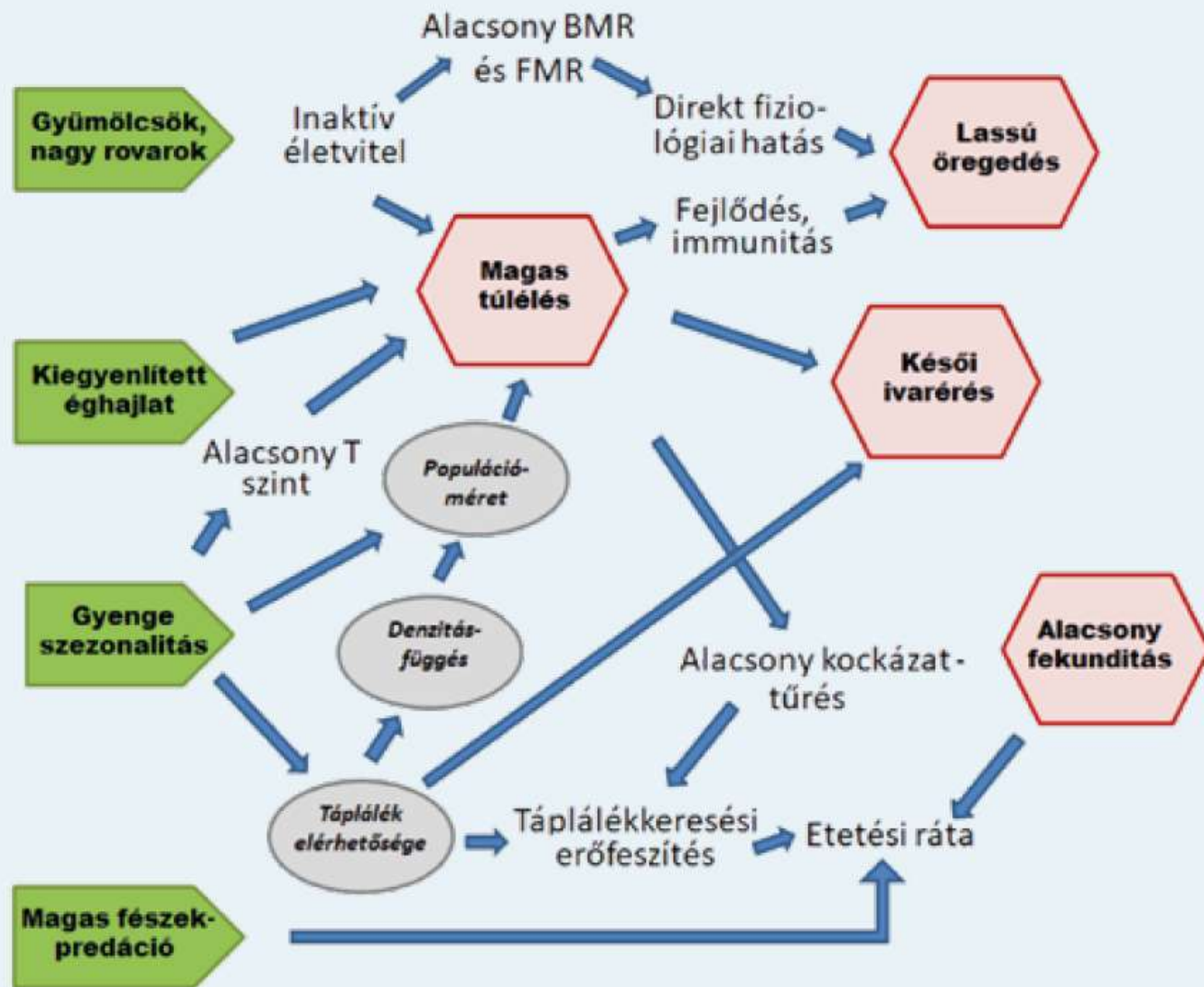
5/6. ábra. Az (a) *r*- és a (b) *K*-szelektáló környezetben kialakuló stratégiák egyedi (okkersárga alakzatok), populációs (halványlila alakzatok) és életmenet (zöld alakzatok) attribútumai. A DID a denzitástól való függetlenséget jelöli [Horn (1978) nyomán módosítva].

5/1. ábra. Az életmenet fő komponensei. A kék korong az egyed által felvehető összes energiát jelképezi, melyet az egyedszétoszt a komponensek között (a komponensekhez tartozó korongszeletek nagysága itt nem mérvadó). A fő komponensek általában összetettek, sokszor részben átfedők is. Az összetettséget csak a szaporodásnál jelezzük néhány alkomponens feltüntetésével, melyek mindegyike fontos összetevője a sikeres szaporodásnak.

5.TA19/1. ábra. Az énekesmadarak fészekaljmérete sarkoktól az Egyenlítő felé haladva csökken. Számos hipotézis ismert a trend magyarázatára. Ricklefs és Wikelski (2002) egy integratív (a korábbi magyarázatok közül többet is magában foglaló) megközelítést javasol arra, hogy az Egyenlítő felé haladva a fészekaljak miért kisebbek. Azábrán a cigánycsuk (*Saxicola rubicola*) három tojásos afrikai fészekalja látható. Az ábra felső részén négy korai hipotézis (egy-egy kulcskifejezése) látható, melyeket egymástól függetlenül alkalmaztak az afrikai kis fészekaljak magyarázatára. Az okkersárgával keretezett rész egy integratív magyarázatot mutat ugyanarra a problémára. A kék nyilak a korai hipotézisek megjelenését jelölik az integratív megközelítésben. Bal oldalon a hím, jobb oldalon a tojó látható. Magyarázat a szövegben [Ricklefs és Wikelski (2002) nyomán módosítva]. Fotó: Török Miklós

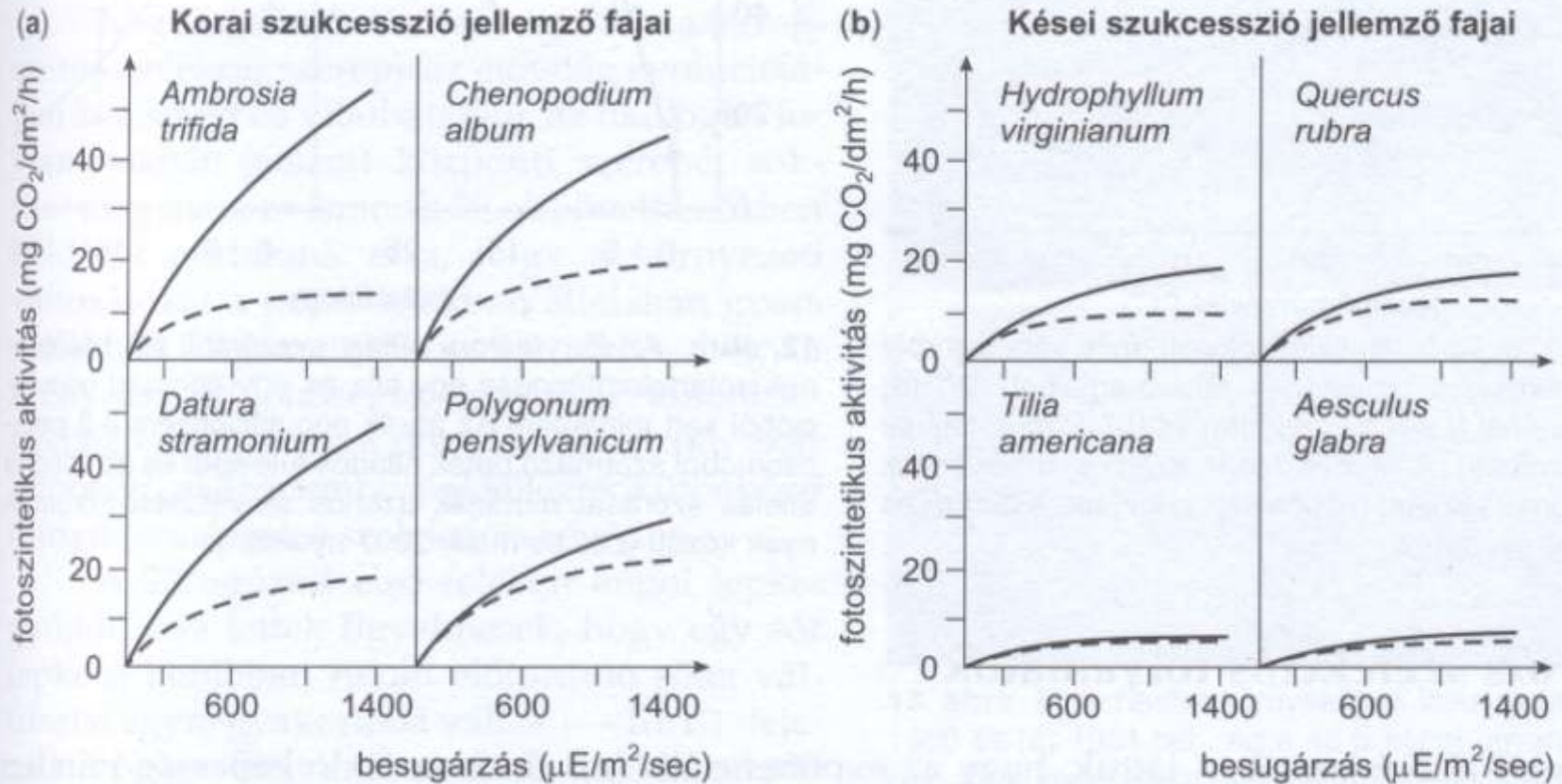

Evolúció és ökológia

Evolúció és ökológia

- A fajokon, populációkon belül az egyedek száma többszöröse lehet a rendelkezésre álló források által „eltartható” egyedszámnak
- A populáció egyedszámát befolyásoló ökológiai tényezők jelentősen befolyásolják az „eltartható” egyedszámot
- A fajokon, populációkon belül az egyedek között jelentős különbségek vannak minőségi (pl. színezet) és mennyiségi jellegeikben (pl. testméret) – fenotípus különbségek
- A populációk mennyiségi, térbeli és időbeli eloszlását az ökológiai tényezők mellett a populációt alkotó egyedek fenotípus összetétele befolyásolja, amely a természetes szelekció révén változik
- A természetes szelekció evolúciós folyamatokat generál az öröklött jellegek (genotípus) alapján
- A fenotípust az öröklött genotípus mellett az egyed fejlődése során ért környezeti hatások is meghatározzák (fenotípusos plaszticitás)

A fenotípust az öröklött genotípus mellett az egyed fejlődése során ért környezeti hatások is meghatározzák (fenotípusos plaszticitás)

10. ábra Lomboserdei szukcesszió (a) korai- és (b) késői fajainak fény-fotoszintézis válaszgörbéi teljes napfényen (—), ill. annak 1%-án (----) nevelt növényeknél (BAZZAZ és CARLSON 1982).

Korai szukcesszió növényfajai magasabb fénymennyiséget igényelnek a kései szukcesszió növényeihez képest (öröklött tulajdonság), azonban e tulajdonságot a környezeti hatások is befolyásolhatják (mennyi fény érte magonc korában).

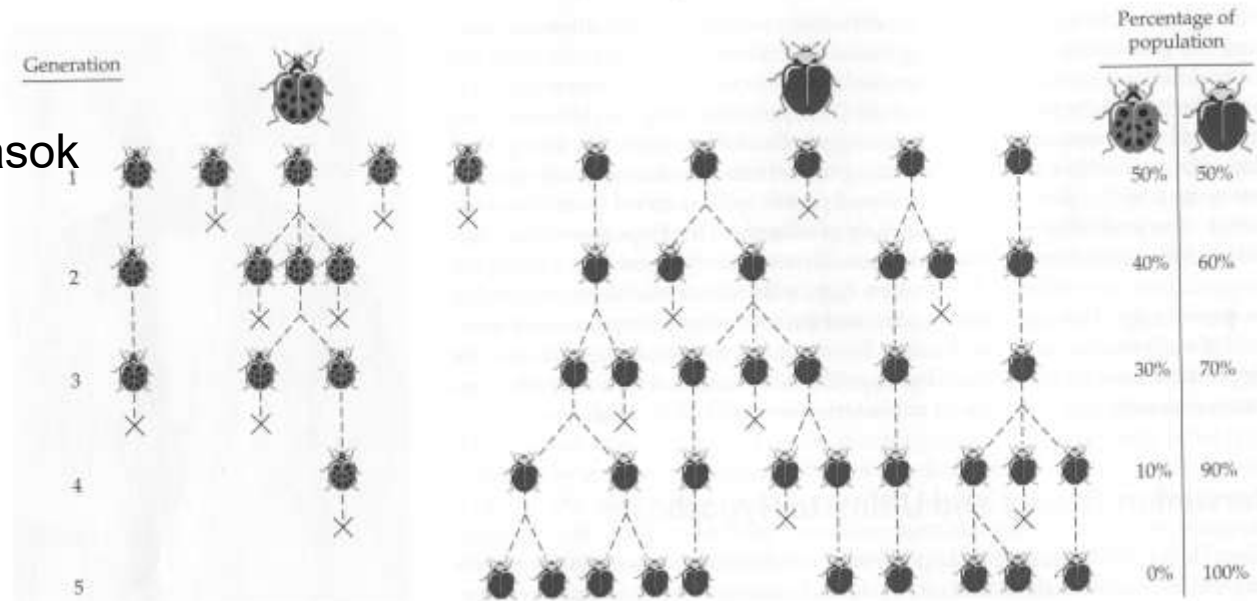
Evolúció és ökológia

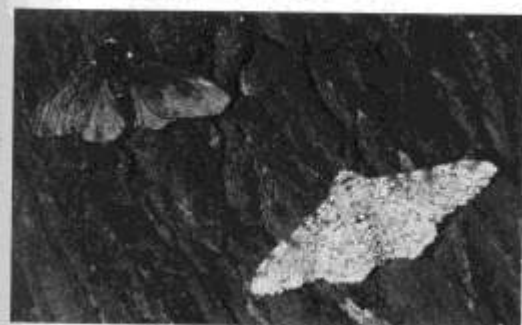
Biológiai evolúció a populációk jellemzőinek időbeli változását jelenti. A géneknek a populációban lévő frekvenciájának generációról-generációra történő változása révén.

Színház- analógia (HUTCHINSON 1965):

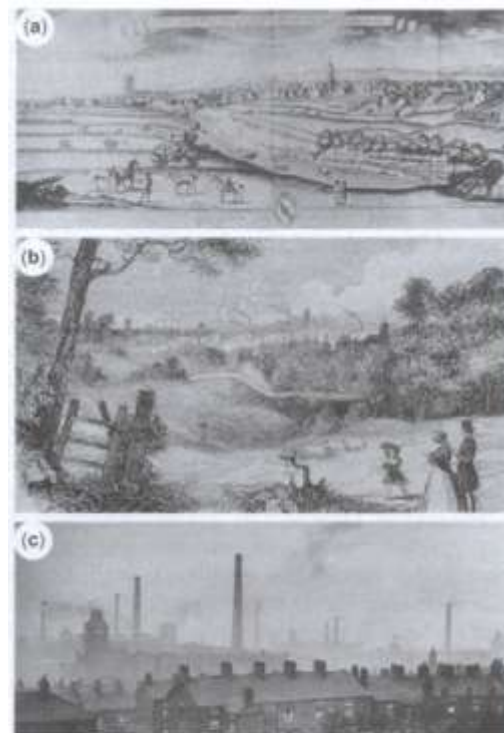
- előadás: evolúció
- színészek: élőlények
- színpad, díszlet: ökológia
- rendező: természetes szelekció

Természetes szelekció:
evolúciós időléptékű változások
legfőbb mozgatója és
mechanizmusa (jelenben
is zajlik)

10 The salt and pepper moth *Biston betularia*. One typical (light coloration) individual and one melanic (black) individual are shown in each photograph. Photographs (left) by Michael Tweedie; (right) photograph by Bruce Grant.

13. ábra Manchester környékének lát képe (a) 1730, (b) 1860 és (c) 1954-ben. Az a és b képet ugyanazon a helyen állva készítették, míg a c ugyanannak a területnek a képe máshonnan fényképezve (Rudoe 2006 nyomán).

Araszoló lepke fajoknál (~800 faj) a sötét változatok (~ 100 faj) gyakorisága növekedett a XX. sz. elején Angliában - ipari melanizmusa

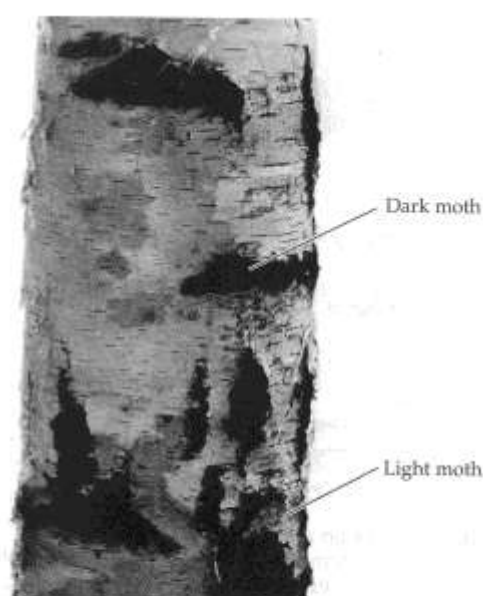
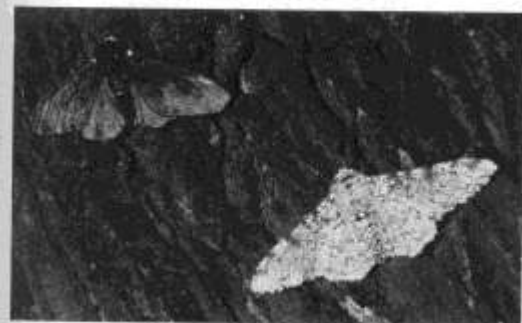
Az evolúciós folyamat gyors is lehet

A városi környezetben kiengedett sötét változatokat kétszer nagyobb valószínűséggel fogták vissza, mint a fehéret

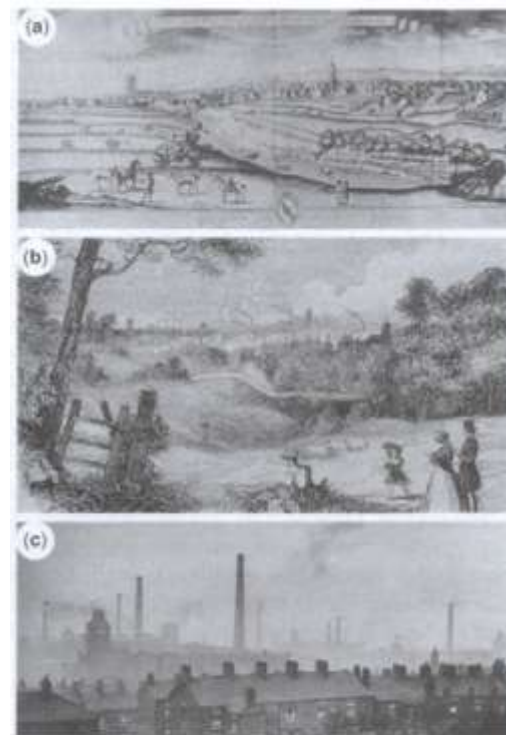
Falusi környezetben fordított helyzet

2. táblázat Szürke pettyesaraszoló lepkék túlélése városon és vidéken.

	sötét változat	világos változat
város		
elengedett (db)	154	82
visszafogott (db)	64	16
visszafogás	53,20%	25%
falu		
elengedett (db)	473	496
visszafogott (db)	30	62
visszafogás	6,30%	12,50%

10 The salt and pepper moth *Biston betularia*. One typical (light coloration) individual and one melanic (black) individual are shown in each photograph. Photographs (left) by Michael Tweedie; (right) photograph by Bruce Grant.

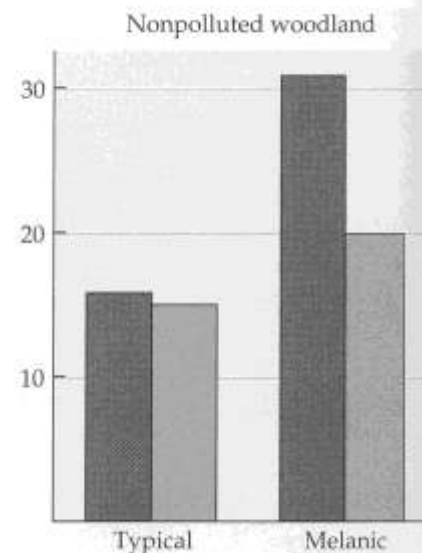
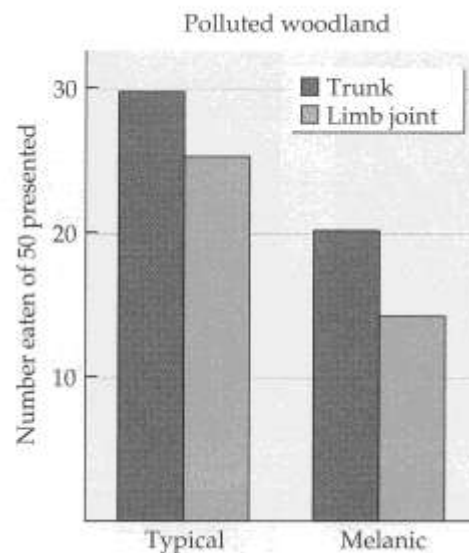

13. ábra Manchester környékének lát képe (a) 1730, (b) 1860 és (c) 1954-ben. Az a és b képet ugyanazon a helyen állva készítették, míg a c ugyanannak a területnek a képe máshonnan fényképezve (Rudoe 2006 nyomán).

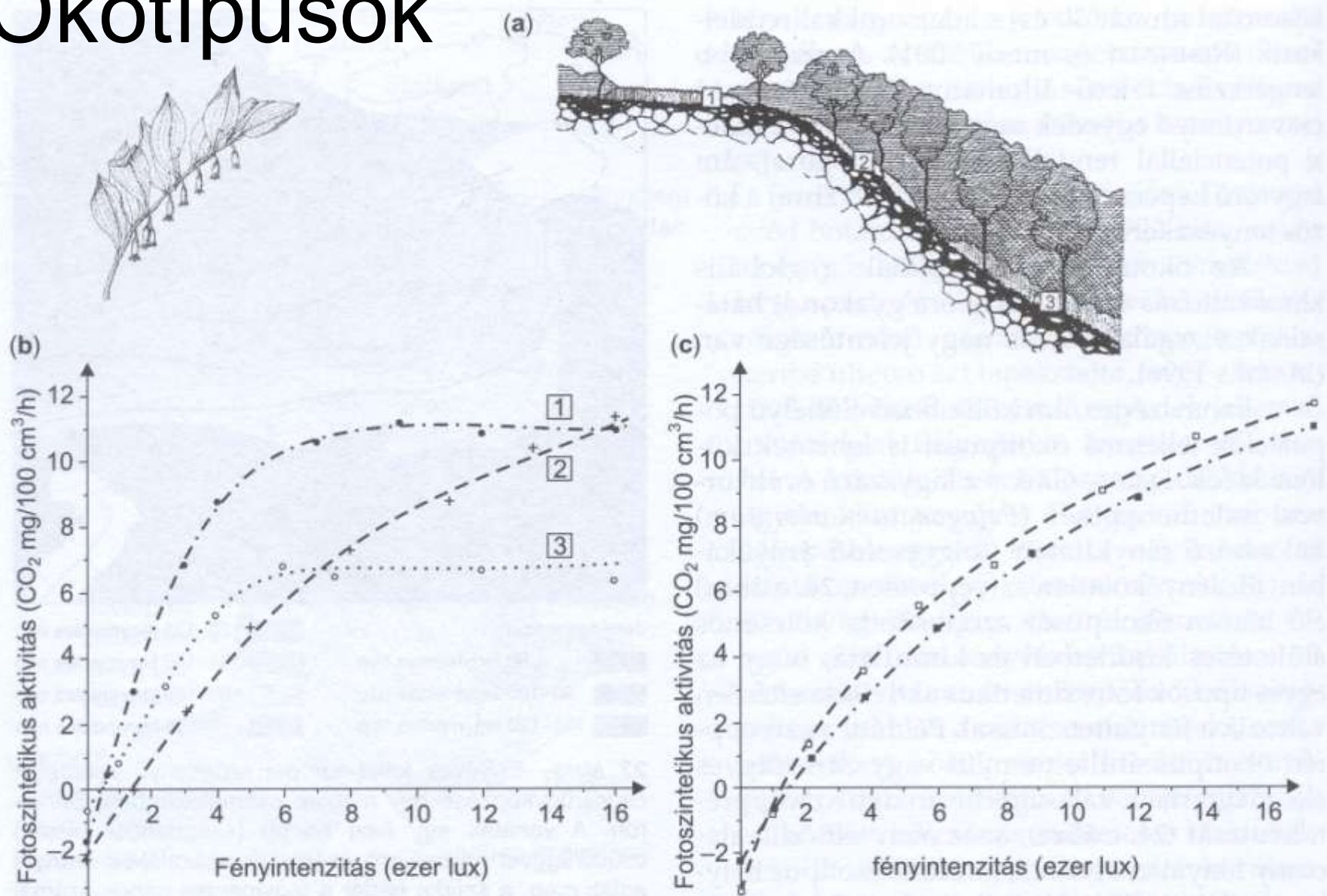
Araszoló lepkék ipari melanizmusa Angliában

Többet ettek meg a fehér változathból a szennyezett erdőkben a fák törzsén (trunk), míg a fekete változatot gyakrabban ették meg a nem szennyezett erdőkben a fatörzsön

Ökotípusok – helyi feltételekhez alkalmazkodó változatok

Ökotípusok

24. ábra Az orvosi salamondecsét (*Polygonatum odoratum*) három ökotípusa (1. sztyeppréti, 2. nyílt tölgyesbeli, 3. zárt tölgyesbeli). (a) Helyszínrajz, (b) a három ökotípus eredeti termőhelyén mért fény-fotoszintézis válaszgörbe, (c) a sztyeppréti ökotípus fény-fotoszintézis válaszgörbéje nyílt (□), illetve zárt tölgyes (■) alá átültetve (FEKETE 1974 nyomán).

Evolúció és ökológia

Darwin a természetes szelekcióval magyarázza az Evolúciót:

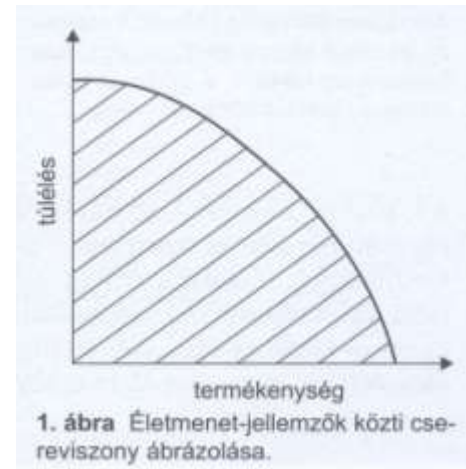
1. variációk, az egyedek nem egyformák
2. Az utódok száma lényegesen nagyobb, mint a szükséges
3. Versengés az utódok között
4. A leginkább megfelelő fog megmaradni
5. Ha a legmegfelelőbb jellegei öröklődnek, akkor azok átadódnak a következő generációra

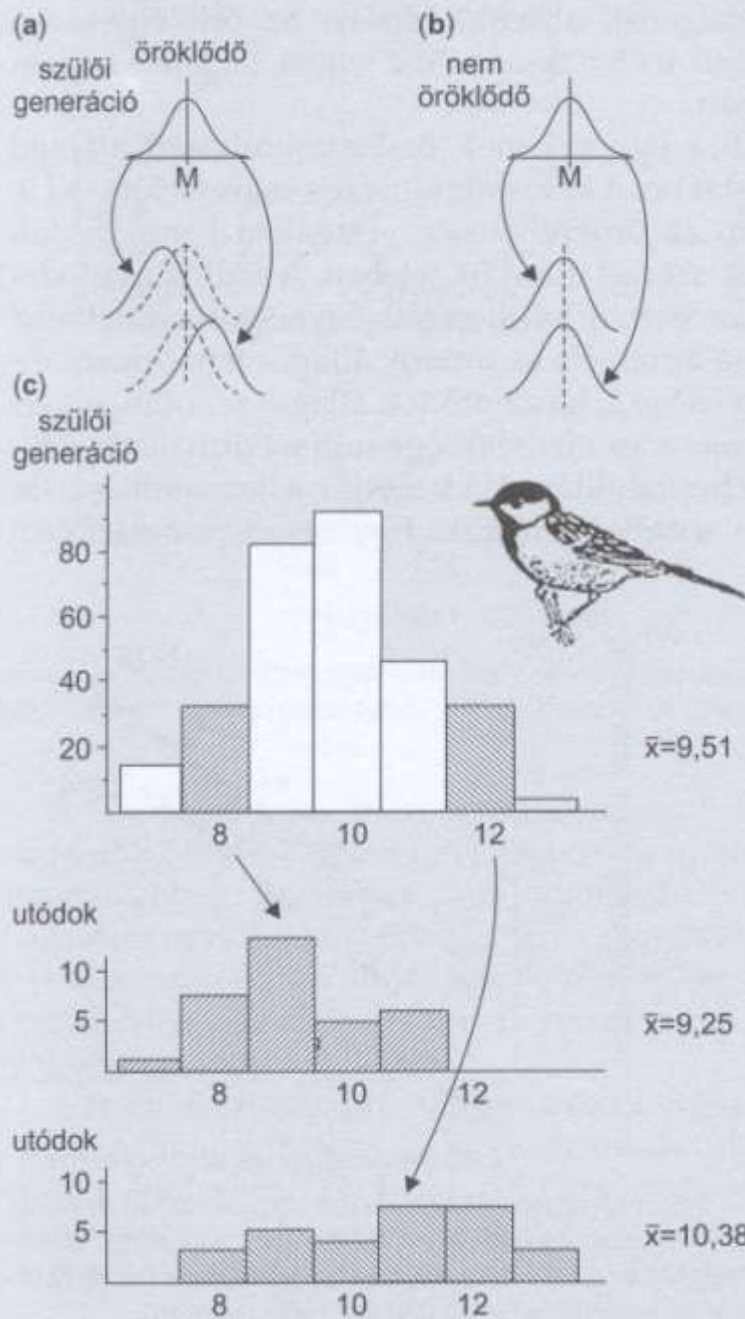
Rátermettség (fitness): relatív utódszám (evolúciós „siker”) egész élettartamra vonatkozik, komponensei:

- túlélés
- szaporodási siker

Ha egy tulajdonság magas rátermettséggel jár->terjed,
ha alacsony rátermettség->ritkul, eltűnik

Adaptáció: a természetes szelekció révén olyan tulajdonságok terjednek el, amelyek jelentősen segítik hordozóik túlélését és szaporodását – ezek az **ADAPTÍV JELLEGEK**

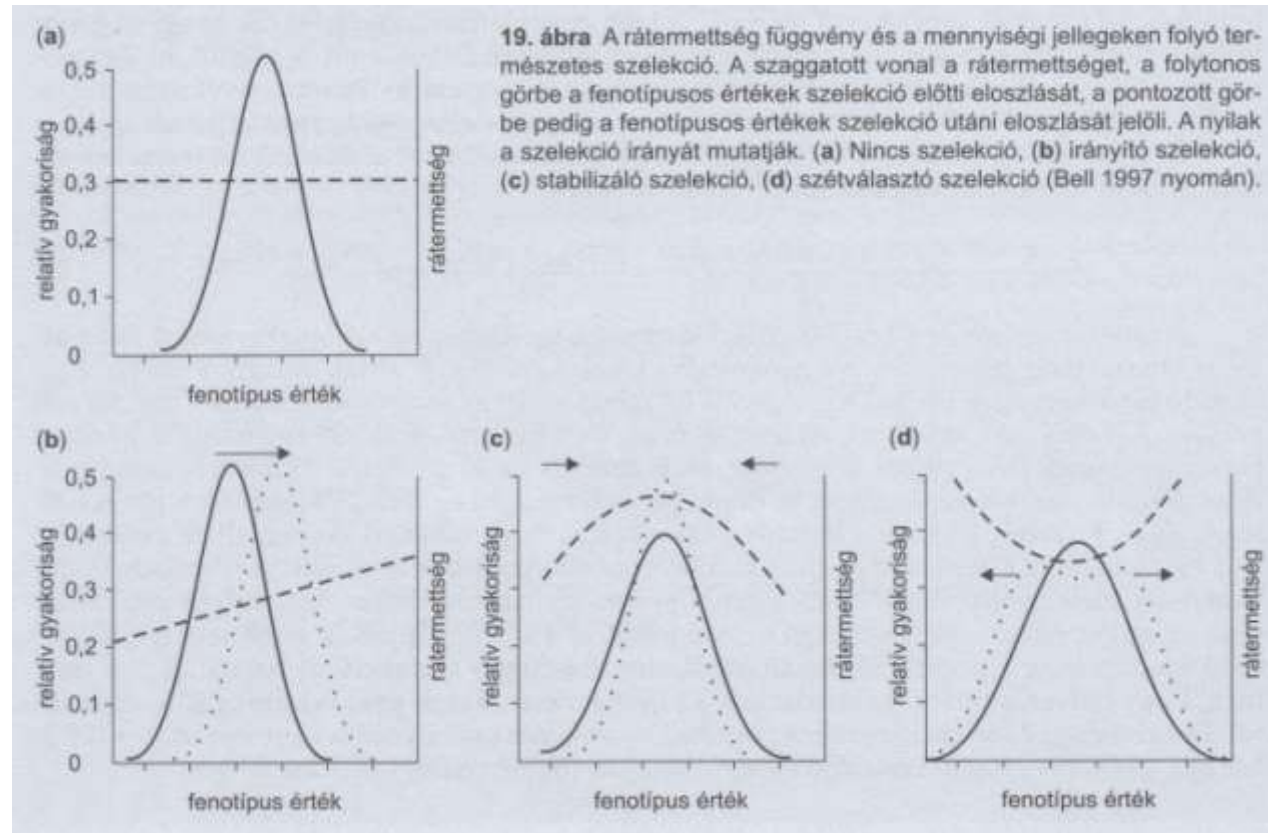

7. ábra Az öröklődő különbségek kimutatására alkalmazott szelekciós vizsgálat. (a) Öröklődő különbség, (b) környezeti különbség hatása a szélső fenotípusos értékekkel (sávozott oszlopok) rendelkező szülők utódainak populációjára. (c) Öröklődő fészekaljméretkülönbség egy hoghe veluwe-i (Hollandia) széncinege odutelepen (NOORDWIJK 1989 nyomán).

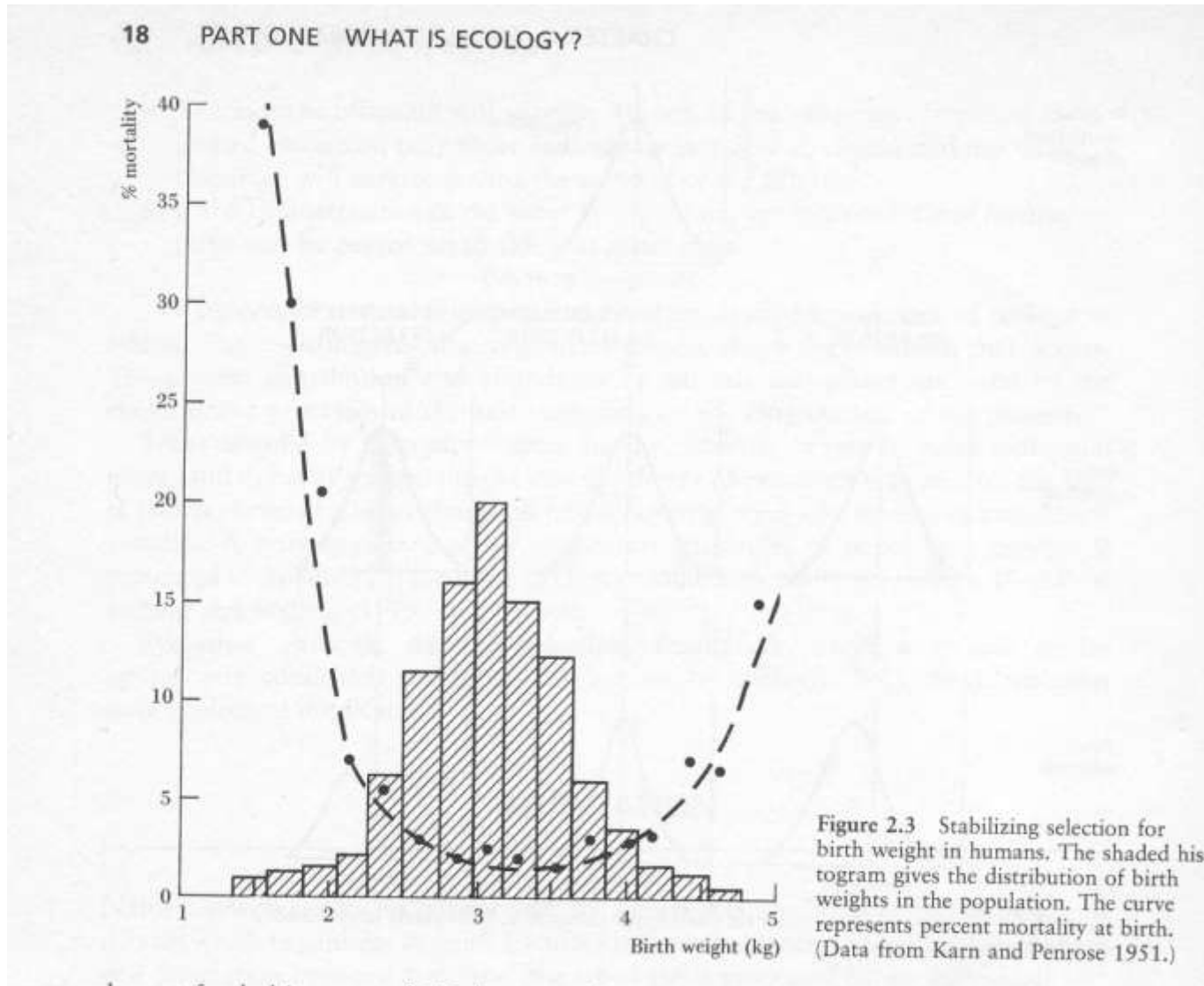
Adaptáció

Természetes szelekció révén ha a fenotípus és a genotípus között korreláció, kapcsolat van.

- (a) nincs szelekció
- (b) irányított szelekció, a leggyakoribb mesterséges szelekció típus
- (c) stabilizáló szelekció
- (d) szétválasztó szelekció, főként izolációs mechanizmusok révén történik

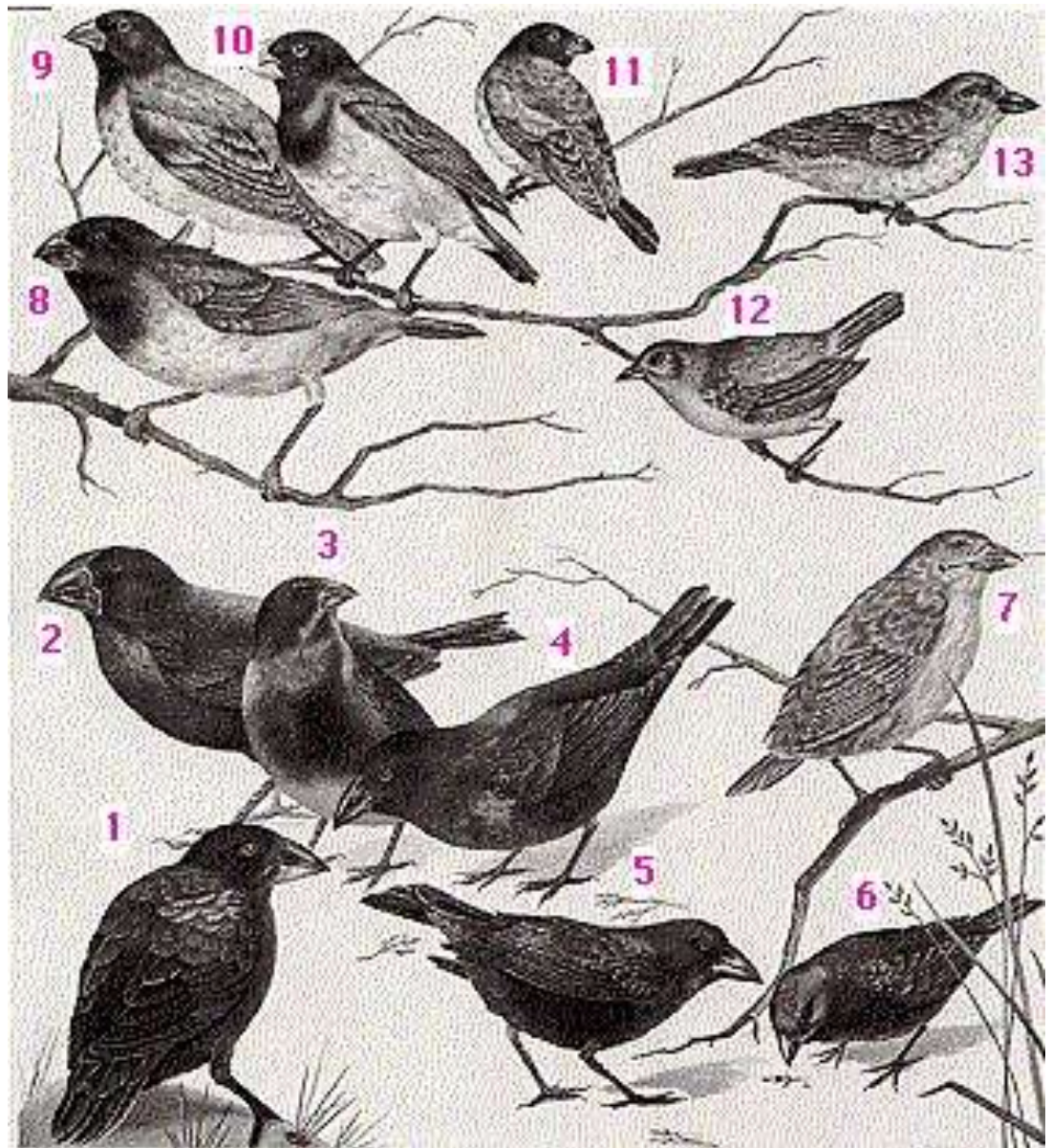
Stabilizáló szelekció az újszülöttek testtömege esetében

Darwin pintyek, Galapagos szigetek

Adaptív radiáció – szétválasztó szelekció

1. Large cactus finch (*Geospiza conirostris*)
2. Large ground finch ([*Geospiza magnirostris*](#))
3. Medium ground finch ([*Geospiza fortis*](#))
4. Cactus finch (*Geospiza scandens*)
5. Sharp-beaked ground finch (*Geospiza difficilis*)
6. Small ground finch (*Geospiza fuliginosa*)
7. Woodpecker finch (*Cactospiza pallida*)
8. Vegetarian tree finch (*Platyspiza crassirostris*)
9. Medium tree finch ([*Camarhynchus pauper*](#))
10. Large tree finch ([*Camarhynchus psittacula*](#))
11. Small tree finch (*Camarhynchus parvulus*)
12. Warbler finch (*Certhidia olivacea*)
13. Mangrove finch (*Cactospiza heliobates*)

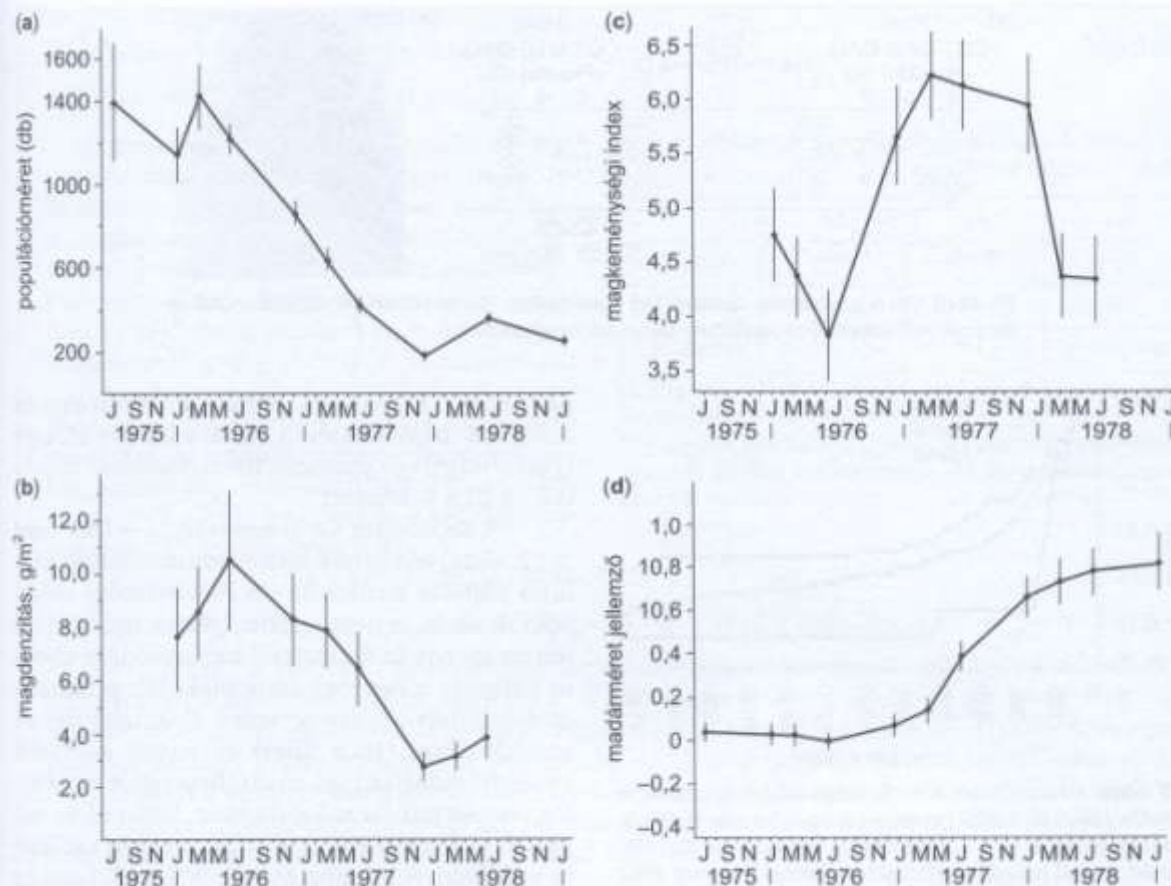

film

Szelekció – gyors lezajlás is bekövetkezhet

Természetes körülmények között akár néhány év alatt is jelentős változások

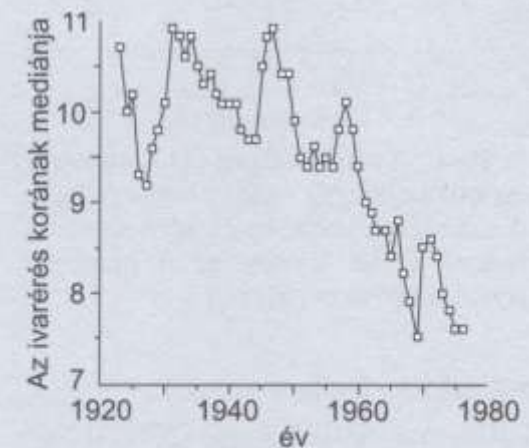
Emberi tevékenység hatására is gyors folyamatok

15. ábra Az 1977-es aszály hatásai Daphne-szigetén. (a) A közép földipinty-populáció mérete, (b) az ehető magvak denzitása, (c) a magvak keménységi indexe, (d) a pinytek mérete. A pontok az átlagos értékeket, a vonalak a 95%-os konfidenciaintervallumokat jelzik. (Grant 1986 nyomán).

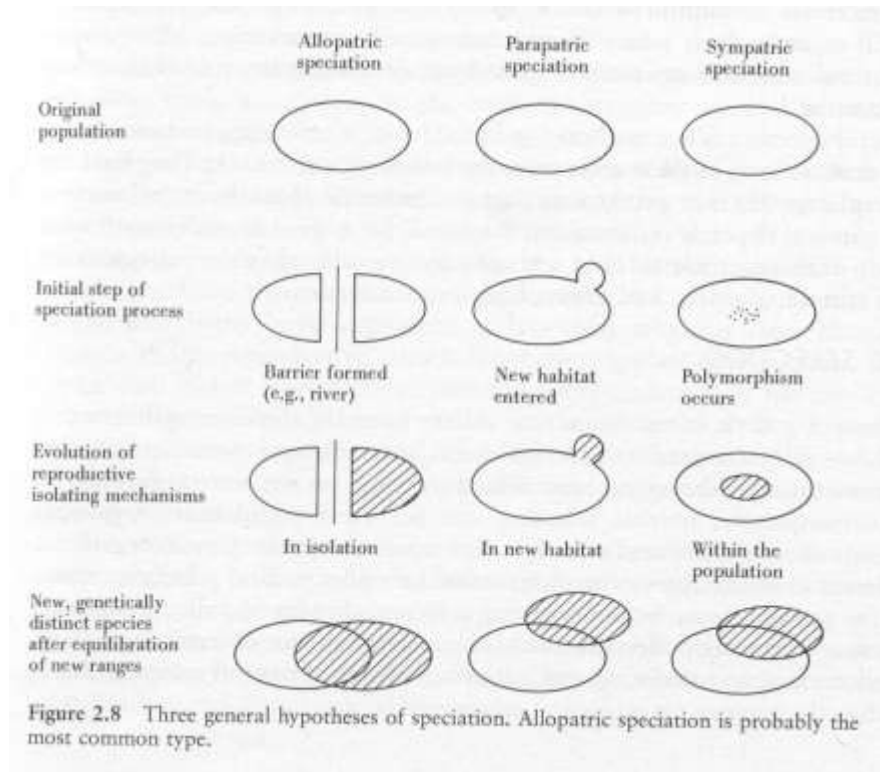
14. ábra Az ismert peszticidrezisztens fajok számának növekedése 1938 és 1992 között (CONNER és HARTL 2004 nyomán).

8. ábra Az ivaréris korának alakulása 1920 és 1980 között a közönséges tőkehal (*Gadus morhua*) északi sarki populációjában (LAW 2000 alapján).

Speciáció - Fajképződés

- Allopatrikus, földrajzi elkülönülés
- Szimpatrikus, élőhelyi elkülönülés
- Parapatrikus, széli területeken

Genetikai sodródás: a populáció genetikai összetételének (allélgyakoriságának) változása a szaporodó populáció véges mérete miatti véletlenszerű változás miatt

Szelekció egysége

Szelekció a fenotípusra hat

Egysége:

Faj ?

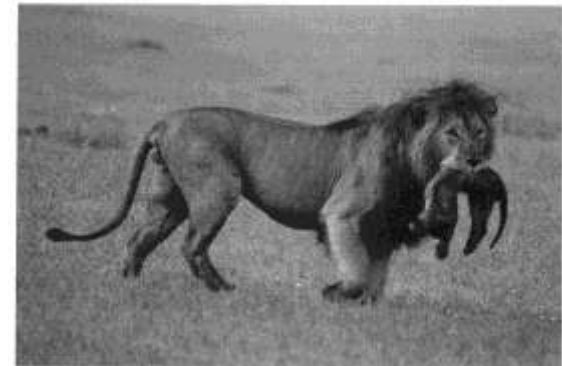
Csoport ?

Egyed?

Gén ?!

másolatok formájában hosszú ideig létezik,
elterjedhet

- adaptáció: a konkurens allél rovasára történő felszaporodást szolgálja („Önző gén” elmélet, WILLIAMS 1966, DAWKINS 1976)
- Az egyed az egyedet alkotó gének „túlélőgépe”
- Az egyed nem, de az egyedet alkotó gének hallhatatlanok lehetnek
- Olyan génnek találkozunk akik a vetélytársaikhoz képest sikeresebbek (nagyobb fitness)
 - Több saját életképes és szaporodó utód – akár más egyedek kárára is (pl. oroszlánok)
- Önző gének és altruisztikus viselkedések
 - Önzetlenség a közeli rokonok esetében a leggyakoribb – hasonló géneket hordozó egyedek

Példa: Serengeti NP (Tanzánia) oroszlánjai

3-12 nőstény: rokonok

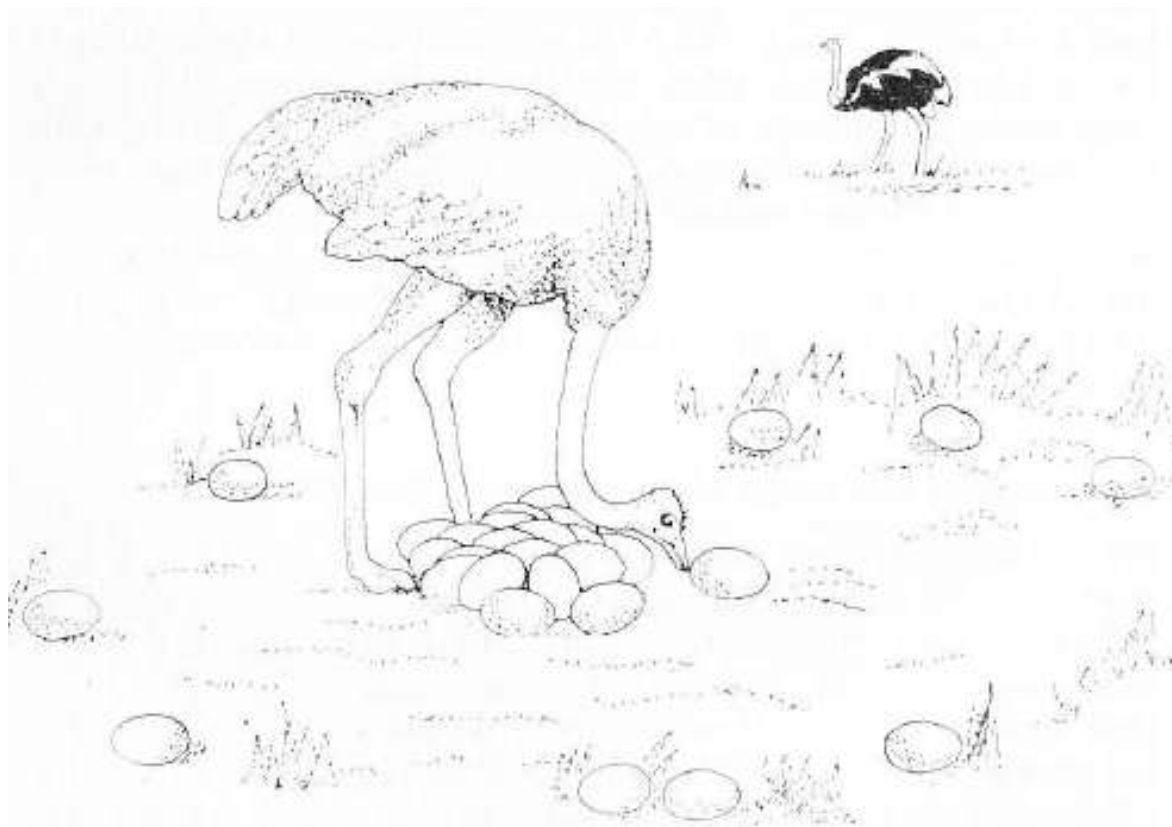
1-6 hím: általában rokonok, 2-3 évig uralnak egy csoportot

Megfigyelések:

1. Szaporodás szinkronizált (falkán belül)
 - azonos korú utódokat könnyebb felnevelni, közös szoptatás, fiatal hímek egy időben együtt hagyhatják el a csoportot
2. Fiatal kölyköket a falka új hímjei elpusztítják
 - nőstények hamarabb válnak újra fogamzóképesé, szinkronizáltan tüzelnek
3. Szaporodási időszakban egy nőstény sorozatosan (15 percenként) párosodik a csapat hímjeivel, de 3000 párzásból átlagosan egy utód
 - a hímek között csökken a párzásért folyó vetélkedés

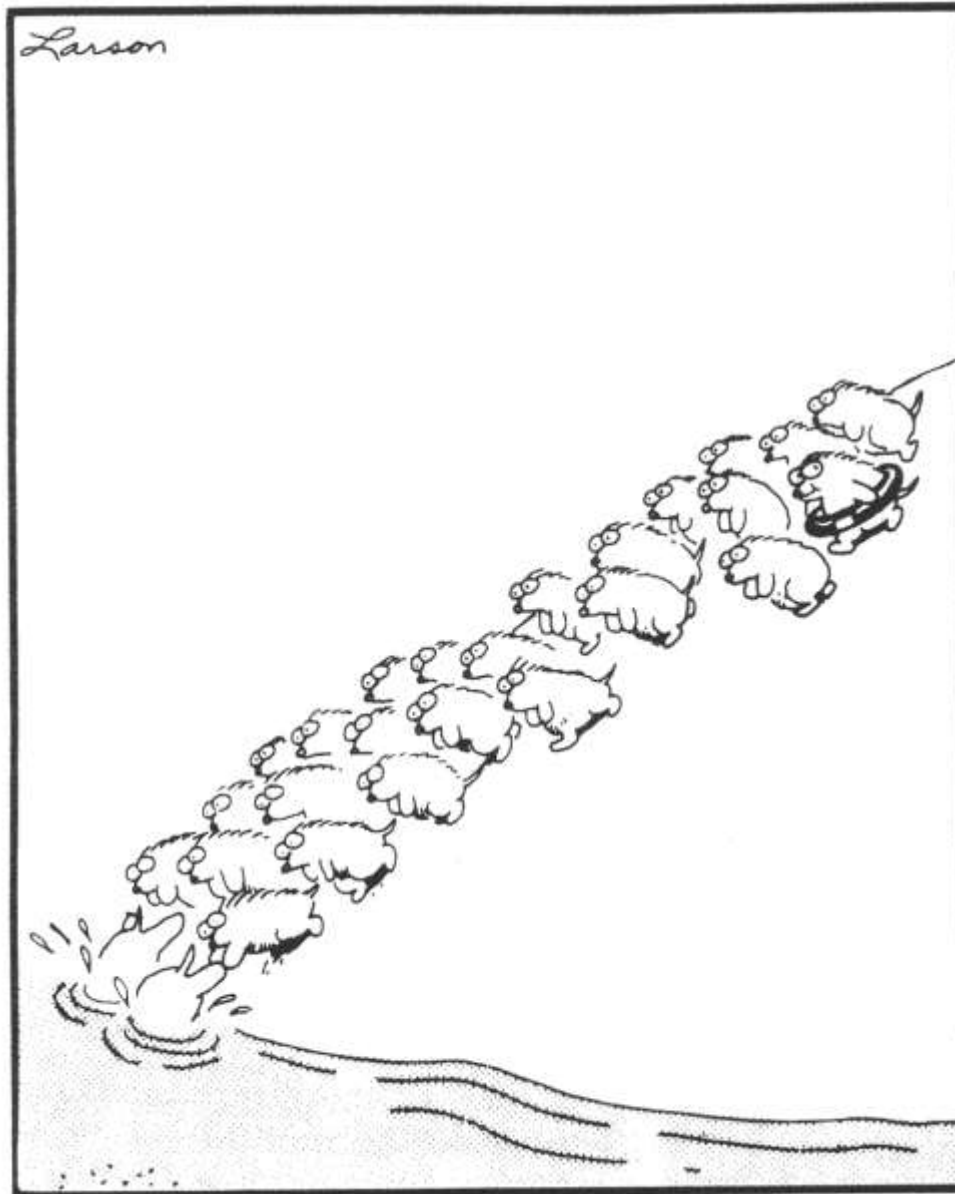
Példa: Struccok látszólag önzetlen magatartása

9.4. ábra

A struccok közös fészke. A főtojó költi ki és őrzi a tojásokat. A melléktojók tojásait a fészek peremére gurítja, ahol azok áldozatul esnek a ragadozóknak, vagy nagyon felmelegedve elpusztulnak

Csoport – egyéni érdek?

Evolúciósan Stabil Stratégia (ESS)

Egyéni <-> csoport érdek

Optimális <-> stabil magatartás

Galamb (Dove) – héja (Hawk) modell

győzelem: 50 pont; várakozás: 10 pont;
sérülés: -100 pont

Győzelem esélye ha két azonos típusú egyed találkozik 50%

galamb-galamb

győztese: 40 pont
vesztese: -10 pont

héja-galamb

győztese: 50 pont
vesztese: 0 pont

héja-héja küzdelem

győztese: 50 pont
vesztese: -100 pont ,

(a) Pay-offs: Winner +50 Injury -100
Loser 0 Display -10
(b) Pay-off Matrix: average pay-offs in a fight to the attacker

Attacker	Opponent	
	Hawk	Dove
Hawk	(a) $\frac{1}{2}(50) + \frac{1}{2}(-100)$ = -25	(b) +50
Dove	(c) 0	(d) $\frac{1}{2}(50 - 10) + \frac{1}{2}(-10)$ = +15

- stabil stratégia arány, ha van héja és galamb is és az átlagos nyereségük megegyező

- pl. h - héják aránya

$1-h$ - galambok aránya

Költség-haszon:

héja $H = -25h + 50(1-h)$

galamb $G = 0h + 15(1-h)$

Stabil stratégia arány esetén: $H = G$

$$h_{\text{héja}} = 7/12$$

$$h_{\text{galamb}} = 5/12$$

vagyis Evolúciósan Stabil Stratégia (ESS) ha:

1. Az egyedek $7/12$ -e héját az egyedek $5/12$ -e galambot játszik (tisztá stratégia)

vagy

2. Minden egyed vagy héját vagy galambot játszik $7/12$ ill. $5/12$ valószínűséggel (kevert stratégia)

- nettó nyereség ESS esetén (héja és galamb): **6,25!**

- héja: $(-25 \times 7/12) + 50 (5/12) = 6,25$

- galamb: $(0 \times 7/12) + 15 (5/12) = 6,25$

- nettó nyereség - **csak galamb: 15! – optimális, de nem stabil!!!**

- **ESS: 6,25 – nem optimális, de stabil!!!**

1. A legjobb stratégia mások viselkedésétől függ (frekvencia függő). Nincs legjobb stratégia, csak ESS, amely az adott populációban jelenlévő stratégiáktól és azok költség/haszon jellemzőitől függ.

2. Az ESS stratégia az egyes viselkedési egységek költség/haszon értékétől függ (pl. a megadott számoktól a modellben - pl. ha a haszon $\gg \gg$ veszteség - tiszta héja stratégia). Ez a természetben sok tényezőtől függ és időben és térben változhat.

Példák a természetben:

Komoly harcok (túlsúlyban a héja stratégia) - nyereség >>> veszteség

- pl. Gímszarvas
- pl. Narvál - 60%-on sérülés
- pl. Oroszlánfókák

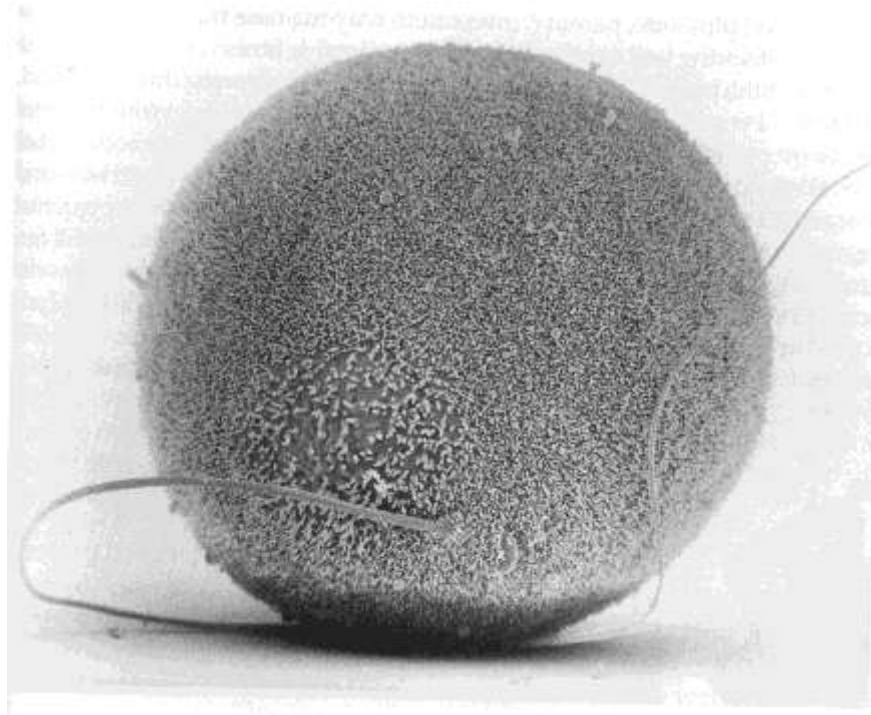
Csak lovagias tornák (túlsúlyban a galamb stratégia) – nyereség <<< veszteség

- pl. Csörgő kígyó

Evolúció a mindennapokban

Konfliktusok:

- Ivarok között (az egyik ivar lényegesen többet ad a leendő utódnak ezért kevesebb utóda lehet mint a másik ivarnak, amely így több utódra tehet szert)
- Szülő-utód között (az utódgondozás a szülők további utódainak terhére történik)

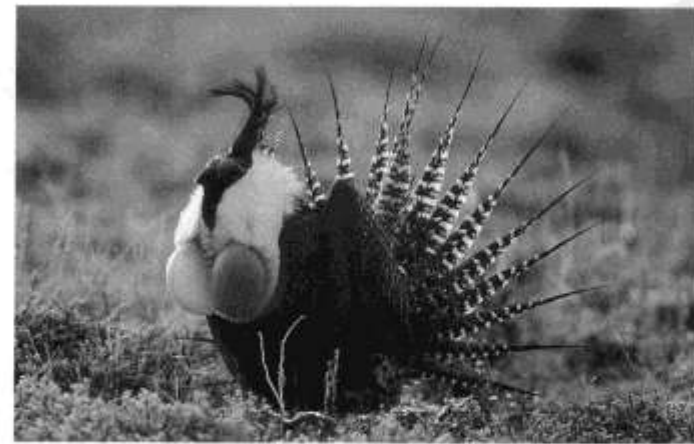

A kevesebb potenciális utódra számítható ivar számára döntő fontosságú a megfelelő pár kiválasztása – ők választanak

Szexuális szelekció:

Olyan jellegek szelekciója, amely a párzási, párválasztási sikerességet növelik azon ivarnál, amely a másik ivarnál több potenciális utódra számíthat

Ivarok között és Ivaron belül

12 Sexually selected "ornaments" of males. Darwin believed that sexual selection via female choice was responsible for the evolution of elaborate plumage and remarkable displays in male birds such as the quetzal (left) and the sage grouse (top right). Darwin argued that the strange horns and snouts of certain beetles (bottom right) also arose via female choice, although males actually use these structures primarily as weapons when fighting for mates. Photographs by Bruce Lyon; Marc Dantzker; and the author.

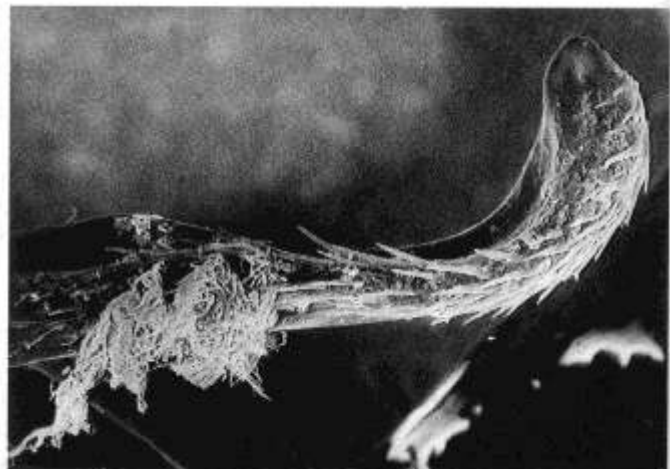
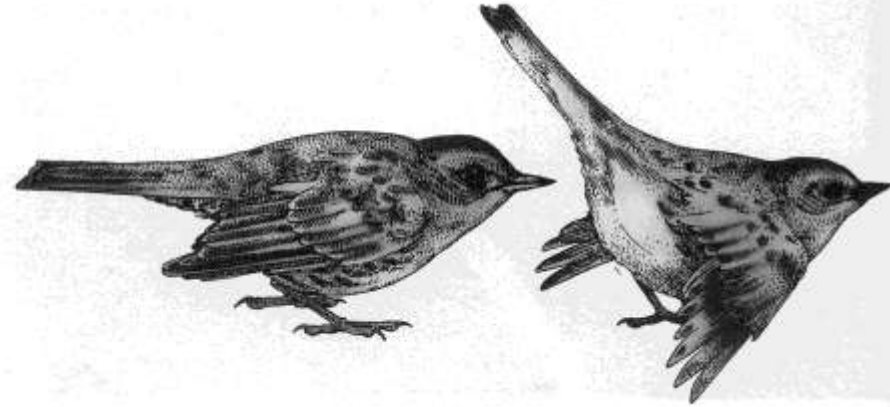
Szexuális szelekció

Ivaron belül

Spermium kompetíció

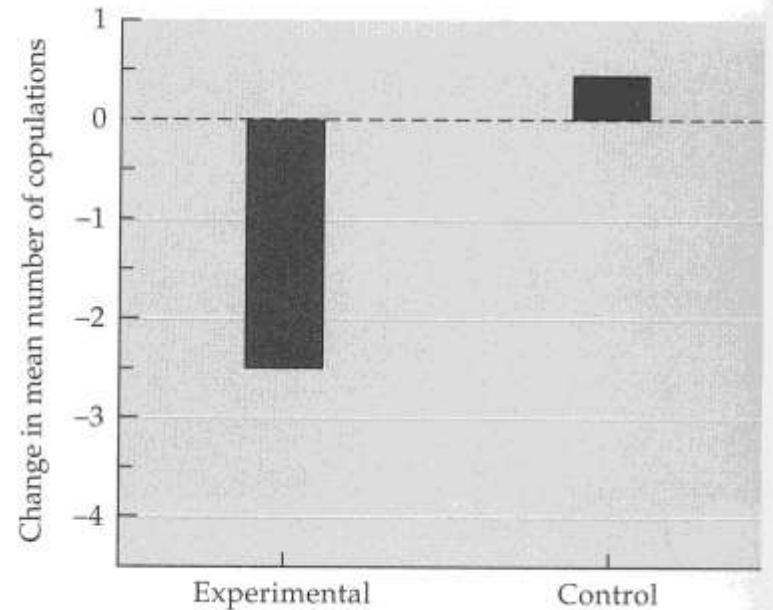
Ivaron belül – párzás után is zajló versengés a hímek között

Szexuális szelekció

Ivarok között - Hölgyválasz

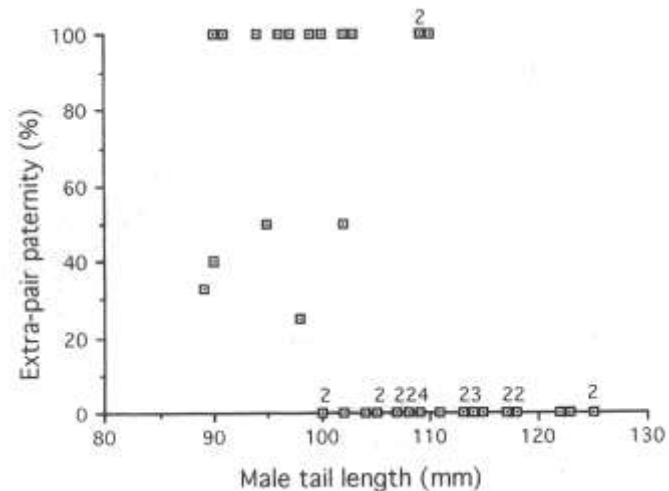
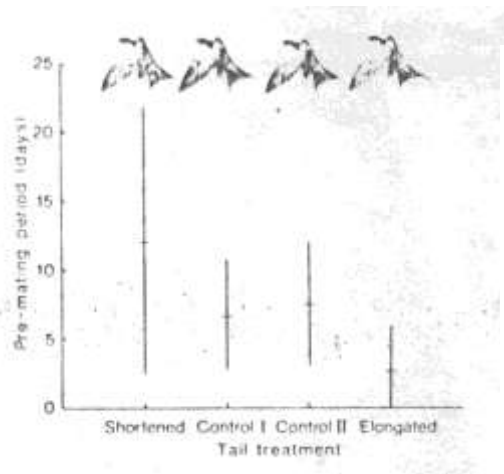
38 Removal of eyespots from a peacock's tail reduces his attractiveness to females. After 20 eyespots had been cut from their tails, males averaged two fewer mates in the following breeding season compared with their performance in the previous year. After Petrie and Halliday [906].

Ivarok közötti szelekció

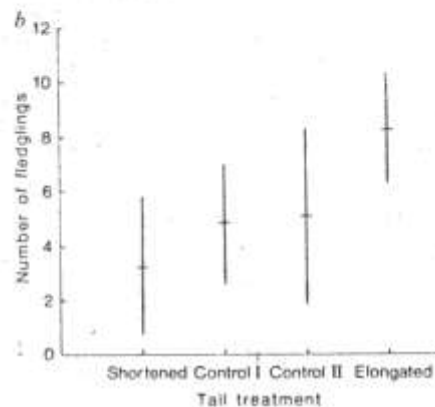
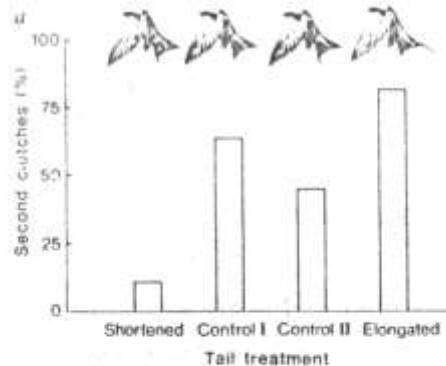
Füsti fecske

- Tojók a hosszabb farok tollú hímeket preferálják
- Tojók a szimmetrikusabb farok tollú hímeket preferálják

Hölgyvadász

Handicap (hátrány) hipotézis

Miért nem hosszú minden hím faroktolla?

A mesterségesen meghosszabbított faroktollú hímeknek rövidebb faroktoll a következő évben, több vedlési hibával – túlélési nehézségek

Csak a legjobb kondícióban lévők engedhetik meg maguknak a hosszú faroktollat.

Nemcsak a toll hossza, hanem a tollak szimmetriája is fontos

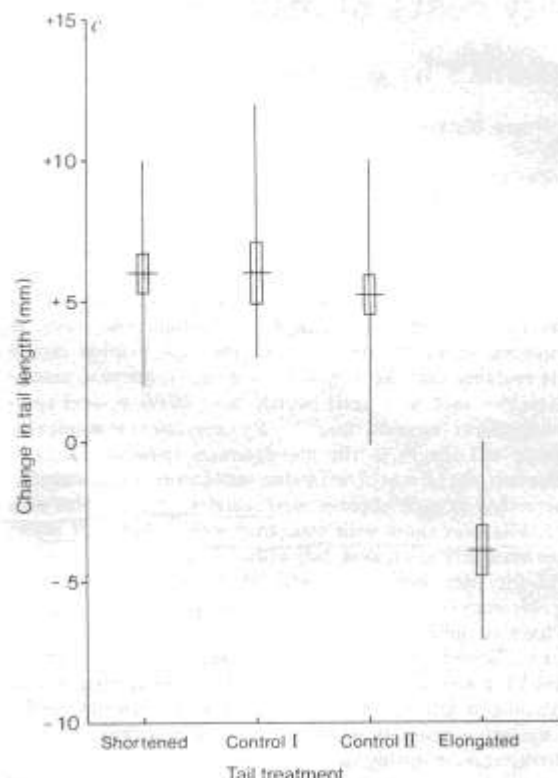
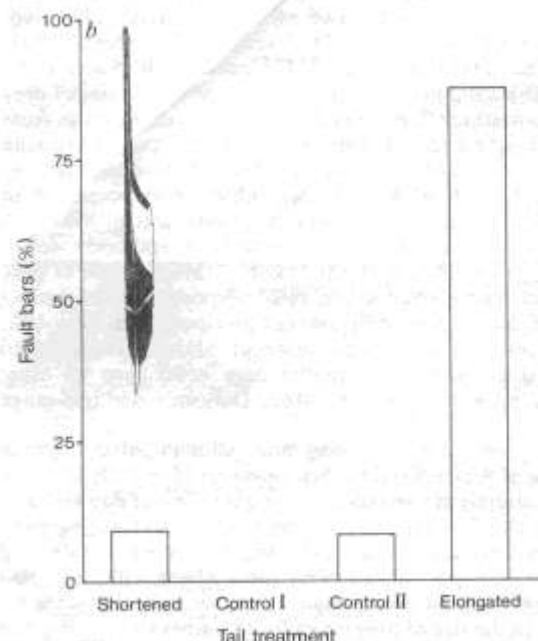
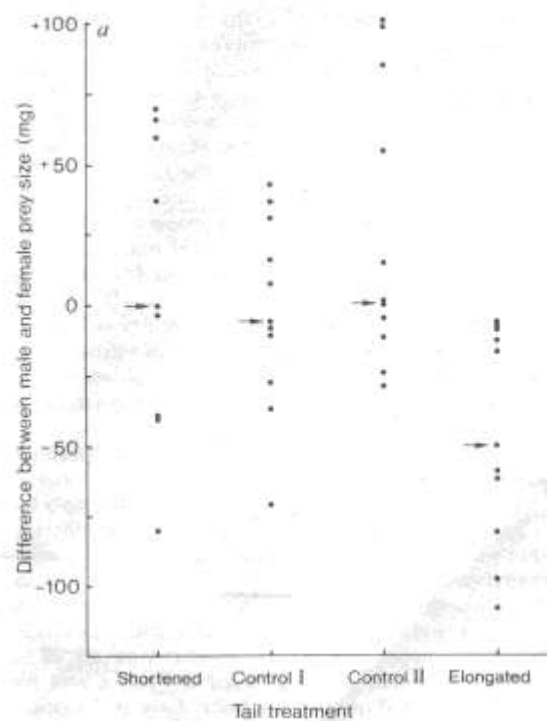

FIG. 1 *a*, Difference in median prey size (mg) taken by males and their mates to offspring aged 8–12 d in their first brood in relation to tail-size manipulation. Arrows indicate medians for each group. The difference in prey size differed among groups ($F=5.25$, $P<0.01$). The group with elongated tails differed from all other groups ($P<0.02$, Duncan's multiple-range test), whereas other groups did not differ ($P>0.10$). *b*, Proportion of male swallows having fault bars in their tail and wing feathers in relation to tail-size manipulation during the preceding breeding season. The thin white bar (arrow) on the drawing of the feather represents a fault bar. Sample sizes are 11, 9, 12 and 8 for the four groups. Frequency of males having fault bars differed among groups ($P=3.94 \times 10^{-8}$, Fisher exact probability test). All pairwise comparisons between males with elongated tails and other groups of males were statistically significant ($P<0.01$, Fisher exact probability test), whereas other pairwise comparisons were non-significant ($P>0.10$). *c*, Change in tail length of male swallows from one year to another as a result of moult in relation to tail-size manipulation during the preceding breeding season. Values are means (horizontal lines), $\pm$ s.d. (vertical bars), and ranges (vertical lines). Sample sizes are 11, 9, 12 and 8 for the four groups. Change in tail length differed among groups ($F=22.29$; $P<0.001$, one-way analysis of variance). The group with elongated tails differed from all other groups ($P<0.01$, Duncan's multiple-range test), whereas all other comparisons were non-significant ($P>0.10$). Tail length did not differ among groups before treatment ($P>0.10$, analysis of variance), but did so after moult ($F=4.41$, $P<0.01$).

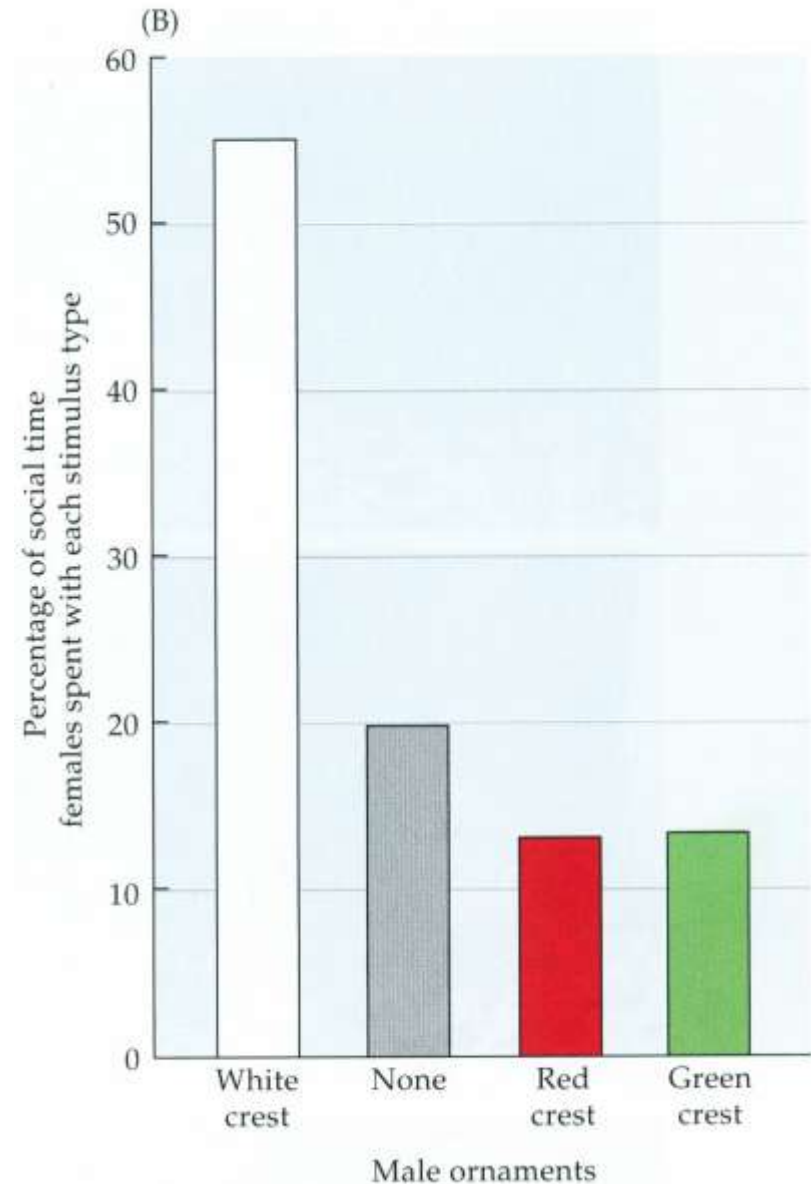
Hímek esélye -> nőstények gyengéjének felderítése (sensory exploitation)

- zebrapinty

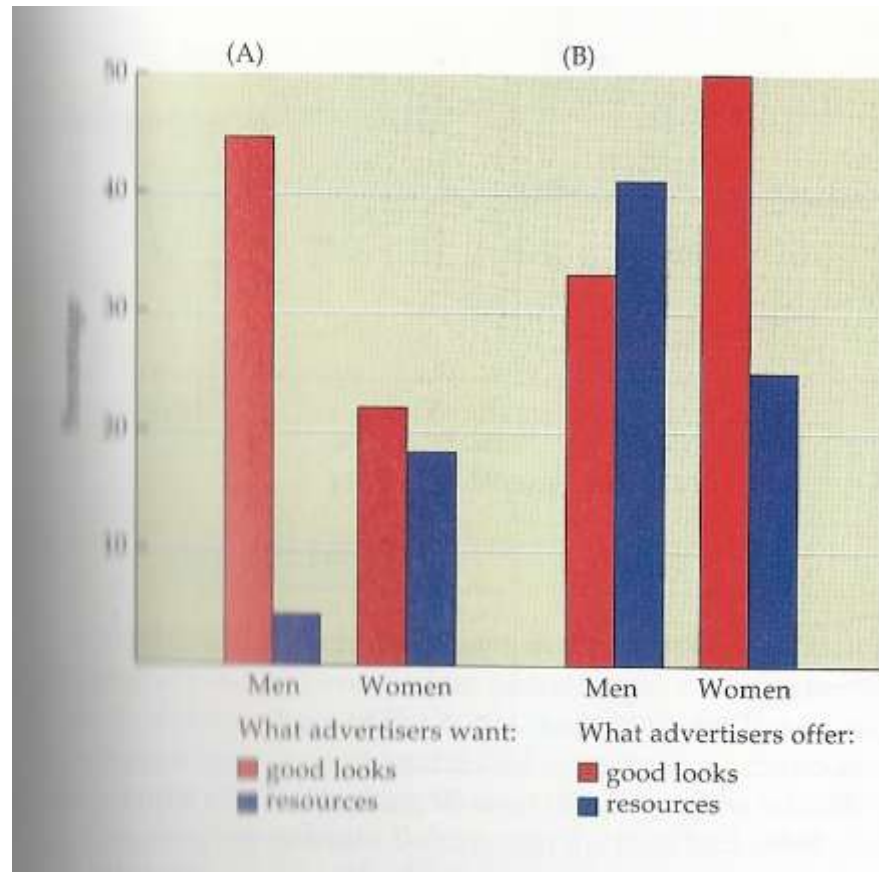

A hímek fejének tetejére ragasztott fehér toll növelte a tojók érdeklődését a párválasztás során.

Sikeresek lehetnek olyan viselkedési/morfológiai jellegek, amelyek vonzóak a másik ivar számára, ezért azok elterjedhetnek.

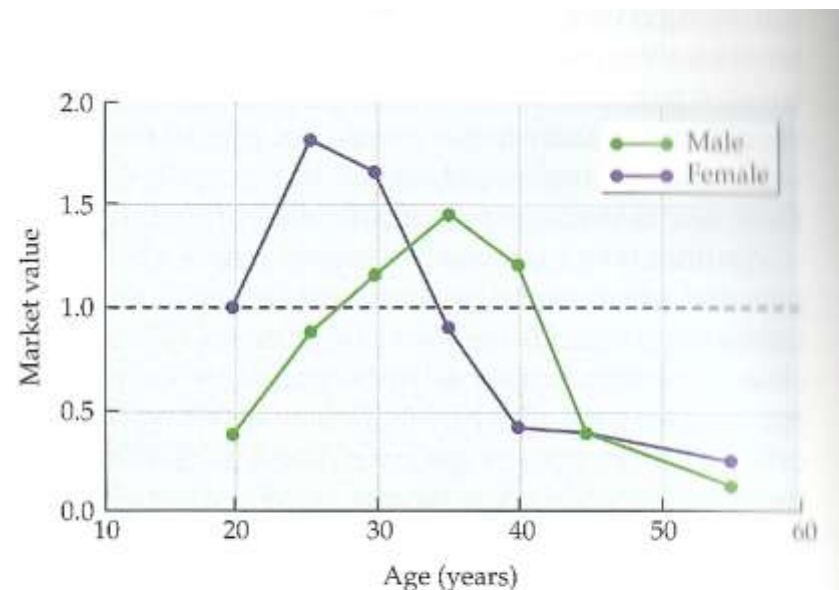
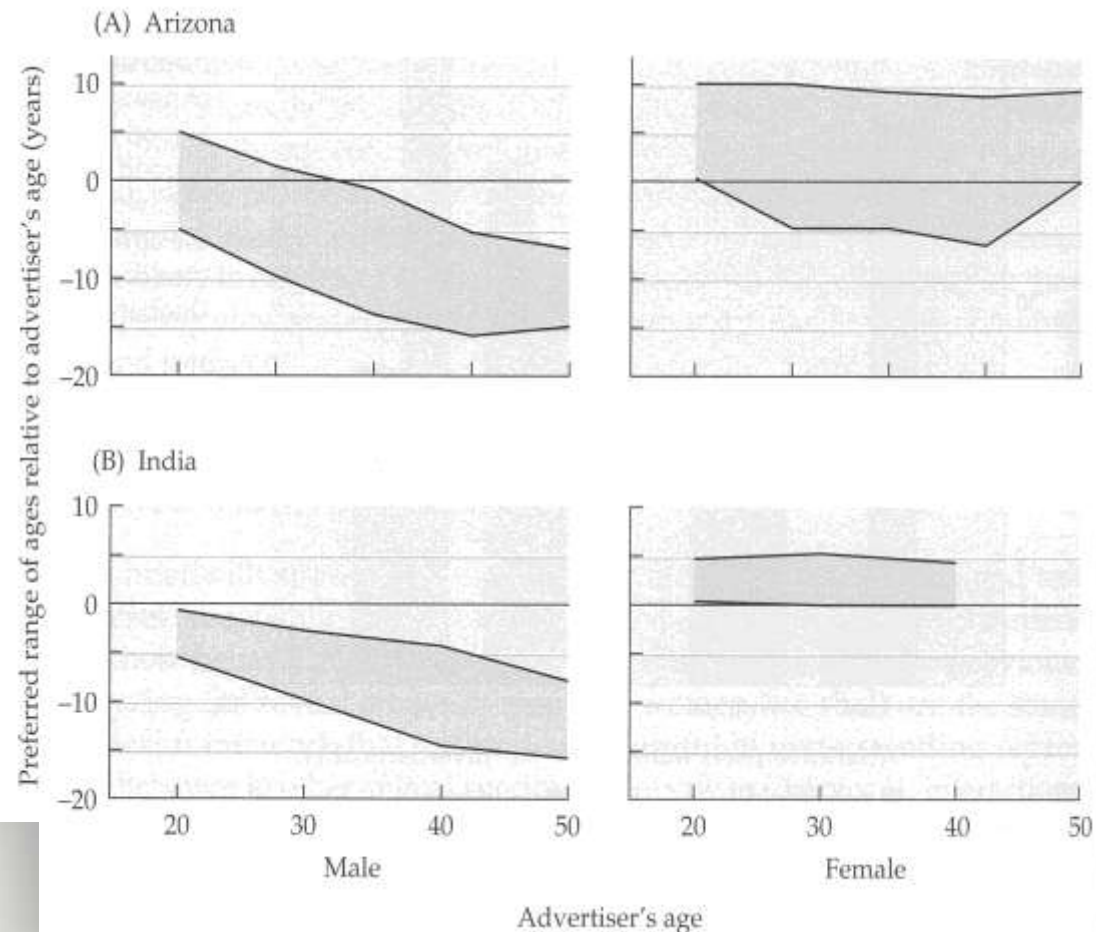
Az ember valami más ???

Az állatvilágban jellemző hím-nőstény szerepektől való eltérés az embernél

Mit várnak el (want) a férfiak (Men) és a nők (Women) a párkeresési hirdetésekben a leendő partnertől (bal oldali két oszlop), milyen tulajdonságaikat emelik ki (offer) magukról (jobb oldali két oszlop)
Piros oszlopok- jó kinézet, Kék oszlopok – jó anyagi körülmények

6 Different cultures show similar mate preferences. Men advertise for younger women and women advertise for older men in both (A) the *Arizona Solo* and (B) the *Times* of New Delhi, India. The advertisers indicated their own age and the maximum and minimum ages they would accept in potential partners. After Kenrick and Keefe [613].

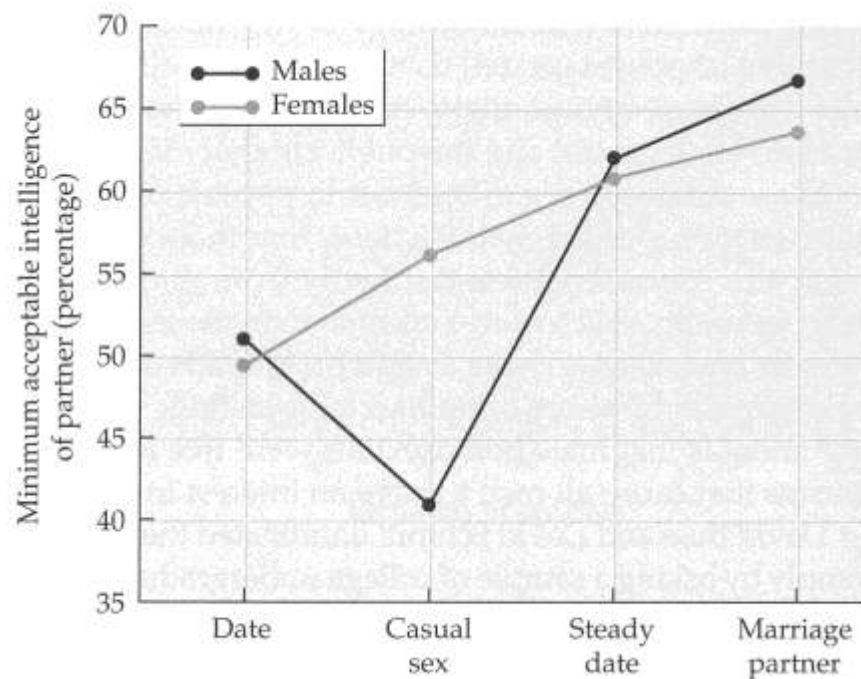

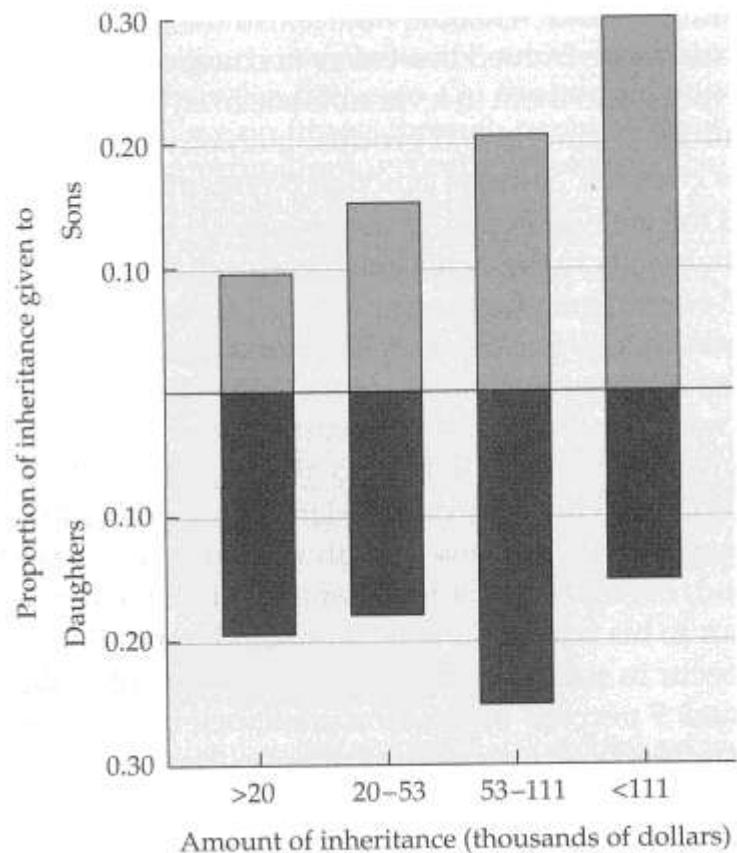
- A férfiak számára mind Arizonában és mind Indiában van preferált korosztály a nőknél – a legtermékenyebb korosztály
- A nők esetében más, idősebb, korosztályú férfiak a preferáltabbak a házassági hirdetések kínálata és kereslete alapján

13 Sex differences in mate selectivity. College men differ from college women in the minimum intelligence that they say they would require in a casual sexual partner. However, men and women have similar standards with respect to the minimum intelligence they say they would require in a marriage partner. After Kenrick et al. [614].

-A férfiak esetében a szexuális partner „intelligenciájával” kapcsolatos elvárások alacsonyak az alkalmi esetekben, de a tartós kapcsolat/házasság esetében a nőkhez hasonlóan „igényesek”

- Az állatvilágban jellemző hím-nőtény szerepektől való eltérés az embernél

24 Inheritance decisions. Wealthy Canadian parents bias their legacies toward their sons, who are more likely than daughters to convert exceptional wealth into exceptional reproductive success. After Smith et al. [1073].

Örökség nagysága befolyásolja, hogy a fiú és lány gyerekek miként részesülnek az örökségből- kanadai adatok alapján

Az állatvilágban gyakori, hogy a vonzó hímmel párbaálló nőstények utódai között nagyobb arányban vannak hímek, mint nőstények, a hím utódok több gondoskodást kapnak.

Ivadékgondozás

Szülői ráfordítás: A szülő minden olyan ráfordítása az utódjára, amely növeli annak túlélési esélyét, ugyanakkor más utód rovására történik.

Monogámia – szociális monogámia -> mindkét ivar részt vesz az utódok gondozásában

Poligínia -> csak/döntően a nőstény végzi az utódgondozást

Poliandria -> csak/döntően a hím végzi az utódgondozást

Promiszkuitás -> a fajon belül valamennyi párzási utódgondozási típus megtalálható

Ember -> Szociális monogámia